T.C
MARMARA ÜNİVERİSTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ BİLİM DALI

HERBERT SPENCER'DE EVRİM FELSEFESİ

Yüksek Lisans Tezi

Fulya İBANOĞLU

Danışman: YRD. DOÇ. DR. HARUN ANAY

İSTANBUL, 2004

ÖNSÖZ

Düşünce tarihinde varlığın menşei ve gelişimi meselesi çerçevesinde pek çok fikir ortaya atılmış, bunlardan metafiziği esas alan yaklaşım ile, sadece fizikî yorumları kabul eden eğilim daha çok öne çıkmıştır. Varlığın sebebini izah sadedinde fizikî açıklamaları gözeten pozitivist paradigmanın biyolojik evrimi metod olarak benimseyen kanadı bilhassa 19. yüzyıla damgasını vurmuştur.

Biz çalışmamızda bu meseleye Herbert Spencer'in sentetik felsefesi dahilinde yaklaşmaya çalıştık. Kurduğu sistem ve gerek döneminde gerek sonraki tarihlerde etkileri itibarıyla evrim felsefesinde Charles Darwin'den sonra bir anlamda dönüm noktası olarak kabul edilen Herbert Spencer'in evrimi nasıl ele aldığı, biyolojik evrim teorisini insanî ilimlere nasıl teşmil ettiğini el verdiği ölçüde tasvir etmeyi denedik.

Çalışmanın meydana gelmesinde maddî manevî desteğini esirgemeyen, tezin şekillenmesinde ve benim ilim ahlâkı kazanmam hususunda yol gösteren muhterem hocam Yrd. Doç. Dr. Harun Anay Bey'e müteşekkirim. Herbert Spencer'in bilhassa Türk Düşüncesi'ndeki yansımalarını görmem konusunda ufuk açıcı sohbetleri ile ve meseleyle ilgili kaynaklara ulaşmamda bana gönüllü rehberlik eden muhterem hocam Doç. Dr. İsmail Kara Bey'e minnettarım. Tezle ilgili kaynaklara ulaşmamda seferber olan arkadaşlarım Abdülkerim Çay'a, Fatma Yüksel'e, Betül Çavdar'a ve kardeşim Buğra'ya teşekkür borçluyum. Tezin yazımı aşamasında her tür sorumu cevaplamaya çalışan, tez bitince de okuma nezaketini gösteren arkadaşım Tuba Torun'a, bilgisayar denilen meçhulü kullanmamda bana sabırla öğretmenlik yapan kardeşim Bilal'e, çalışmam boyunca duygularımı ve düşüncelerimi dinleyip ne olursa olsun bana güvenen dostlarıma teşekkürü bir borç bilirim. Çalışmam müddetince nezih ortamı ve yardımsever çalışanlarıyla bana harika bir imkân hazırlayan İSAM yetkililerine sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ve nihayet hayatımın her safhasında tüm imkânlarını önüme seren ve ne yaparsam yapayım hep yanımda yer alan annem ve babama şükran borcumu burada anarak minnetimi bir nebze olsun göstermeyi büyük bir zevk bilirim.

İstanbul, 2004 Fulya İbanoğlu

KISALTMALAR

A.g.e.: Adı geçen eser

A.g.m.: Adı geçen makale

Haz : Hazırlayan

İÜ : İstanbul Üniversitesi

MÜ : Marmara Üniversitesi

vdğr.: ve diğerleri

Yay.: Yayınları

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

GİRİŞ

Canlı ve cansız varlıkların başlangıçları, yok oluncaya kadar geçirdikleri serüvenleri, içinde bulundukları evrenin nereden gelip nereye gittiği, bu gidiş esnasında hangi kurallara uyduğu, daha açık bir ifadeyle varlıkların ve kâinatın tarihini okuma arzusu, düşünce tarihi boyunca farklı isimler altında ortaya çıkmıştır.

Bu farklı okumalardan biri olan evrim, kadîm düşünce geleneğine sahip Doğu düşünürleri, Antik Yunan ve Batı Avrupalı filozoflar tarafından sıkça dile getirilmiş, hakkında derin tartışmalar yapılmıştır. Filozoflarca yapılan bu tartışmalarda varlığın izahı, canlıların menşei, gelişim süreçleri ve yok oluşları genellikle evrim kavramıyla açıklanmıştır.

17. yüzyılda biyoloji bilimi çerçevesinde ortaya çıkan gelişmelerle Hıristiyanlığın geleneksel dinî argümanlarının sarsılması ve 18. yüzyılın ortalarında Descartes mekaniğinin güvenilirliğini yitirmeye başlaması, yeni bir bilim anlayışının ve bambaşka bir dünya tasavvurunun doğmasına sebep olmuştur. Yine Aydınlanma'yla birlikte tarih çalışmalarına damgasını vuran ilerleme, değişme ve gelişme tasavvurları daha sonra tabiat ilimlerinin terimlerine aktarılmış, 18. yüzyılın sonuna gelindiğinde ilerleme tasavvuru artık evrim teorisine aktarılmıştır. Tarihe ve tabiata bu yeni bakışın temel paradigması olan evrim, 19. yüzyıla gelindiğinde, artık neredeyse her alana damgasını vuran bir kavram haline gelmiştir.

Yeni paradigmanın önde gelen temsilcilerinden 19. yüzyıl filozofu Herbert Spencer, evrimi bütüncül bir kâinat tasavvurunun esas prensibi olarak ele alır ve bunun her yerde geçerli olduğunu savunur. Tezimize "Herbert Spencer'de Evrim Felsefesi" başlığının seçilmesinin temelinde de bu düşünce yatmaktadır. Zira Spencer, kendisinden önce ortaya konulan evrim telakkilerini ve özellikle Charles Darwin tarafından temelleri kuvvetlendirilen biyolojik evrimi, sosyoloji, psikoloji, ahlâk ve eğitim gibi alanlara yayarak evrimin sistematik bir şekilde felsefesini yapmıştır. Ona göre felsefe birleştirilmiş bilgi olduğundan sentetik felsefenin kurulması esnasında gerekli olan birleştirici ilke evrimdir. Bu ilke varlık âleminin tamamını kuşatan ve ileriye doğru giden evrensel bir yasa olarak tezahür etmekte, tabiat, insan ve insan ilişkileri hep bu

yasa doğrultusunda varlığını sürdürmektedir. Darwin savunduğu biyolojik evrimi, sosyal bilimlerin neredeyse tamamına yayan Spencer, canlıların hayatlarının bir evrime tâbi olduğunu kabul ettiği gibi, insan zihninin, davranışlarının, ahlâk kurallarının ve toplumların da evrimle bir kemâle doğru seyrettiklerini ileri sürer. İşte bu çalışmanın amacı düşünce tarihi içinde Spencer'in evrim anlayışını; tanımı, yasaları ve kapsamı ekseninde ele alıp tartışmaktır. Fakat buna geçmeden önce Spencer'in hayatı ve eserleri üzerinde ana hatlarıyla durmak faydalı olacaktır.

Herbert Spencer'in Hayatı ve Ailesi

Herbert Spencer 27 nisan 1820'de İngiltere'nin Derby şehrinde doğup, 1903'ün Aralık ayında İngiltere'nin Brighton şehrinde öldü.[1]

Babası William George Spencer, Spencer'in dedesine ait bir okulda öğretmendir.[2] Spencer'in ailesi, hem anne hem de baba tarafından metodist eğilimlere sahiptirler. Büyük dedeleri Metodistlerin kurucusu John Wesley'le yakın ilişki içinde olan kimselerdir ve iki aile de Wesley'in ilk takipçilerindendir.[3] Baba tarafından dedesi muhafazakârlık karşıtıdır ve oğlunu da böyle yetiştirir.[4] Baba Spencer devrin liberal parti üyesi olup geleneksel politikalardan uzak durmayı tercih eden bir insandır.[5] Gerçek bir katı ahlâk taraftarı olmasına rağmen din konusunda aynı kuvvette bir inanca sahip değildir. Hıristiyanlık'taki vaftiz, baba, oğul ve kutsal ruh sistemi gibi temel dinî akidelere karşı çıkar.[6] Ayrıca Metodist eğilimli bir insan iken daha sonra metodist topluluk üyeleriyle aralarında geçen tartışmalar sebebiyle Quakerlara katılır.[7]

---

[1] Herbert Spencer, **An Autobiography,** Honolulu: University Press of The Pacific, 2004, C. 1, s. 48. Spencer'in hayatı hakkında verdiğimiz bilgileri onun otobiyografisini dikkate alarak hazırladık. Spencer'in hayatı ile ilgili yapılmış müstakil çalışmalar olduğu gibi çeşitli ansiklopedi maddeleri de var. Bizim görebildiklerimiz şu eserlerdir: Josiah Royce, **Herbert Spencer an Estimate and Reciew,** New York: Fox, Duffield & Company, 1904; Harald Höffding, **A History of Modern Philosophy**, New York: Dover Publications, Inc., 1955, C.2, s. 452-485; Jack Kaminsky, "Spencer, Herbert", **The Encyclopedia of Philosophy,** C. 7, New York, 1972, s. 523-527; Robert Carneiro, "Spencer, Herbert", **International Encyclopedia of The Social Sciences,** C. 15, New York, 1968, s. 121-128; Hugh Elliot, "Spencer, Herbert", **Encyclopedia of Religion and Ethics,** C. 11, Edinburgh, 1980, s. 764-767.

[2] Spencer, a.g.e., s. 56.

[3] A.g.e., s. 7-12.

[4] A.g.e., s. 10, 12.

[5] A.g.e., s. 53.

[6] A.g.e., s. 71.

[7] Ag.e., s. 51, 93-94. Quakerlık, 17. Yüzyılın ortalarında İngiltere ve Amerikan kolonilerinde ortaya çıkan, din adamlarına ya da başka bir kilise kurumuna gerek kalmaksızın Tanrının doğrudan ve içsel bir tecrübeyle kavranılabileceğini savunan bir Hıristiyan grubudur. Geniş bilgi için bkz. "Quaker", Ana

Spencer'in babası eğitim anlayışı açısından da farklı bir yöntem benimser ve öğrencinin kendi çabasıyla doğal bir biçimde, yani edilgen olmayan bir tarzda öğrenmesini hedefler.[8] Bu anlamda baba Spencer, oğlunu da bağımsız düşünmeye, soru sorma ve araştırma yöntemiyle kendini geliştirmeye teşvik eder. George Spencer'in yazdığı **Geometri Buluşları** isimli bir çalışması da vardır.[9] Spencer'in annesi Harriet Holmes'da, babasına nazaran dinin tesiri daha fazladır. O da muhafazakâr olmayan bir aileden gelir ancak din, ahlâk ve politika hakkında bağımsız fikir beyan etmekten kaçınır, oğlunun veya eşinin tartıştığı bilimsel konuları anlamaz, tabiata onlar kadar merak duymazdı.[10] Tüm bunlardan anlaşılmaktadır ki Spencer'in ailesi geleneksel olan her şeye karşı bir tutum içindedir ve bu tutum filozofun hayat görüşünde ve düşünce sisteminde oldukça etkilidir. Mesela gençliğinde kiliseye gitmeyip kitap okuyarak, yürüyüşler yaparak Pazar günlerini geçiren Spencer bunu tercih etmesine sebep olarak, ibadetlerin yapılış şekilleri ve Adem'in Tanrıya itaatsizliği nedeniyle bütün insanların suçlu doğması (aslî günah) gibi hususlardaki şüphelerini gösterir. Yani onun dinî hayatla ilgili büyük şüpheleri vardır ve bu şüpheler dinle bir bağ kurmasını engeller.[11]

Spencer'in ailesinden tevarüs ettiği bu düşünce geleneğinin yanı sıra çocukluğunda aldığı eğitim de onun fikrî şekillenmesinde oldukça etkilidir. Babasının çok okumak sebebiyle zihnen ve bedenen yıpranması, annesi ve babasını Spencer'i okula göndermeme kararı almalarına sebep olur.[12] Neticede Spencer on üç yaşına kadar düzenli bir biçimde okul eğitimi almadan, daha çok çevredeki varlıkları gözlemleyerek bir şeyler öğrenir.[13] Küçük yaşlarında, Metodistlerin ve babasının üye olduğu Felsefe Topluluğu kütüphanesinden yararlanma fırsatı bulur. Özellikle Felsefe Topluluğunun kütüphanesi bir çok bilimsel dergiye sahiptir ve bunlardaki mekanik, fizik ve anatomi

---

Britannica, C. 18, İstanbul, 1990, s. 234. Metodizm ise, Reform döneminde kurulmuş Protestan kiliseleri ya da onların uzantıları; dar anlamda dine bağlanmanın kişiselliği, ayinler yerine İncil'in okunmasını savunan gruptur. B.k.z., a.g.e., C. 8, s. 375; Ayrıca bkz. Vincitorio, G. L. "Methodism", **New Catholic Encyclopedia**, C. 9, Washington, 1981, s. 735-737; Findlay, George G. "Methodism", **Encyclopedia of Religion and Ethics**, C. 8, s. 603-612; Mason, Stephen F., **Bilimler Tarihi**, Çev. Umur Daybelge, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2001, s. 258-260.

[8] Spencer, a.g.e., s. 52.
[9] A.g.e., s. 54.
[10] A.g.e., s. 63-66.
[11] A.g.e., s. 168-172, 187.
[12] A.g.e., s. 76.
[13] A.g.e., s. 80-81.

gibi konular Spencer'in ilgisini çeker. Bu kütüphaneye abone olduğu o yıllarda çok küçüktür ama yine de Rollin'in Kadim Tarih'ini ve Edward Gibbon (1737-1794)[14]'u okur. Aynı yıllarda biraz Latince ve Grekçe öğrenir. İngilizce grameri konusunda zayıftır. Düzenli olarak sadece aritmetik dersi alır. Öğrendiği tüm bu bilgileri her hangi bir okula gitmeden, babasının gözetiminde edinir. Babasıyla yaptıkları derslerde soru cevap şeklinde bir şeyin sebebinin ne olduğunu bulmaya yönelik diyaloglar geliştirirler.[15] Babasından aldığı bu formasyon onun her şeyin sebebini sorma ve bir ilk sebep bulma merakını güçlendirir. Bu süreç onu olayların ve eşyanın sebeplerini doğa üstüyle değil, doğal nedenlerle izah etmeye sevkeder.[16]

1833'te on üç yaşındayken amcası Thomas'ın yanına Hinton'daki Charter Okulu'na gider. Ancak buradaki ders temposu onu sıkar ve Derby'e ailesinin yanına üç gün boyunca yürüyerek döner. Sonra tekrar bu okula gider ve üç yıl burada eğitim görür. Buradaki öğrenimi esnasında tam anlamıyla dogmatik bulduğu için dil derslerinde başarısızken, bağımsız düşünceyi teşvik eden matematik ve tabiat bilimlerinde, okulun eğitimcilerden Dr. Arnott'un **Fizik** kitabında yer alan Hareketsizlik Yasasına karşı çıkacak kadar başarılıdır.[17] Üç yıllık eğitiminin neticesinde, biraz Yunanca grameri, biraz İngilizce ve Latince öğrenir, İncil'in birkaç bölümünü okur, şiir, roman ve hikâyeyle ilgilenmez.[18]

1837'de bir okul müdürüne üç ay kadar bir süre asistanlık yaparak iş hayatına başlayan Spencer, babası gibi, çocuklara mekanik bir metotla değil de onların gelişimlerine uygun, tabii bir eğitim vermeye çalışır.[19] Onyedi yaşında Londra ve Birmingham Demiryolunda, onsekiz yaşındayken de Gloucester Demiryolu'nda çalışan Spencer,[20] bu çalışmaları sırasında fosillere ve jeolojiye merak salar, kazılarda bulduklarıyla kolleksiyonlar yapar. Bu kolleksiyonların her biri onun nazarında bir tür

---

[14] Spencer'in Otobiyografisinde sadece Gibbon olarak bahsettiği bu zat muhtemelen Edward Gibbon'dur. Eser **Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi** olmalıdır.
[15] Spencer, a.g.e., s. 98-101.
[16] Spencer, a.g.e., C. 2, s. 6.
[17] Spencer, a.g.e., C. 1, s. 100-109, 116, 123.
[18] A..g.e., s. 131.
[19] A.g.e., s. 138.
[20] A.g.e., s. 147.

tabiat tarihi çalışmasıdır. Charles Lyell (öl. 1875)'in **Jeolojinin Prensipleri** adlı eserini de bu dönemde okur.[21]

Çalıştığı bu ortamlarda edindiği yaptığı gözlemleri ve edindiği bilgileri, sonraları çeşitli dergilerde makaleler halinde yayımlar. Köprü ve yol planlarıyla ilgili ilk makalesini 1839'da *The Civil Engineer and Architect's Journal*'de yazan Spencer, yine aynı dergide 1840'ta geometriyle ilgili bir teoremini anlattığı makaleyi yayımlar.

Yazarlık hayatına 1842 yılında *Nonconformist* Dergisi'nde yayımladığı liberal eğilimli on iki mektupla devam eder. 1844'te *Zoist* isimli dergide iyilikle ilgili bir makalesi yayımlanır. Bu makalesinde iyiliğin temelinde sempatinin olduğunu yazan Spencer, daha sonra **Etiğin Prensipleri**'nde bu konuyu daha geniş ele alacaktır.[22] Yine bu tarihlerde *Nonconformist*'te "Hükûmetin Esas Etki Alanı" isimli makalesini yayımlar.[23] 1844'te *Pilot* dergisine baş editör olur, burada sosyolojiyle ilgili bir dizi yazı yayımlar.[24] 1845'te *The Westminster Review*'de yazılarına devam eder.[25]

Yirmidört yaşındayken Immanuel Kant (öl. 1804)'ın **Saf Aklın Eleştirisi'**ni okumaya başlar ama bitiremez. 1850'de Samuel E. Coleridge (öl. 1834)'in yazarken Friedrich Wilhelm Joseph von Schelling (öl. 1854)'ten etkilendiği **Hayat Tasavvuru**'nu okur. Spencer de ilk kitabı **Sosyal Statikleri** bu iki ismin tesirinde yazar.[26] Spencer'in etkisinde kaldığı söylenilen bir diğer isim Auguste Comte (öl. 1857)'dur. Ancak Spencer buna karşı çıkar ve kendisinin yapmaya çalıştığı işin dış dünyada gözlenen ilerlemenin tutarlı bir izahını ortaya koymak olduğunu savunur. Comte ise insan tasavvurlarının ilerlemesiyle ilgilenir. Yine de altruizm ve sosyoloji kelimelerini ona borçlu olduğunu itiraftan çekinmez.[27] Filozof Sentetik Felsefesini oluştururken konuşup tartıştığı bir gruptan da bahseder. Bu grupta John Stuart Mill (öl. 1873), T. H. Huxley (öl. 1895), Tyndall, Sir Henry Holland gibi isimler vardır.

---

[21] A.g.e., s. 200.
[22] Spencer, a.g.e., s. 261.
[23] A.g.e., s. 263.
[24] A.g.e., s. 291.
[25] A..g.e., s. 339.
[26] A.g.e., s. 402-403.
[27] Spencer, **An Autobiography**, C. 2, s. 570; a.g.e., C. 1, s. 517.

Tüm bunların yanı sıra Spencer'in ailesinden gelen muhafazakârlık karşıtlığı ve bireyciliğin daha sonra kendisinde dinî, siyasî ve içtimaî otoriteyi kabul etmeme şeklinde tezahür ettiği,[28] yaşadığı Viktorya Dönemi'nin uyum karşıtı düşünürlerinin tüm özellikleri kendisinde görülen Spencer'in, John Stuart Mill, T. H. Huxley ve George Elliot gibi isimlerle birlikte "İnanmayanlar" grubuna dahil olduğu biliniyor.[29]

Spencer'in entellektüel hayatında İslâm Dünyasın'dan tanıdığı bir ismin olduğu da biliniyor. Spencer'in öldüğü yıl çok hasta olduğu bir dönemde, Otobiyografi'sinde mektuplaştıklarından bahsetmediği Muhammed Abduh'la,. Abduh'un İngiltere'ye yaptığı bir yolculukta, limanda İngiltere'nin ahlâkî problemleri ve materyalizmin yıkıcılığı hakkında kısa bir görüşme yaptıklarını kaynaklardan öğreniyoruz.[30]

Entellektüel gelişiminde ailesinin ve bu kısa biyografide anılan, anılmayan daha bir çok ismin etkisinin görüldüğü Spencer'in yazı hayatı oldukça bereketlidir. Şimdi bunun meyveleri olan eserlere bir göz atalım.

Eserleri

1. Sosyal Statikler (1850),

2. Gelişme Varsayımı (1852),

3. Eğitim: Ahlâkî ve Fizikî (1854-1859),

4. Psikolojinin Prensipleri (1855), iki cilt,

5. İlerleme: Kanunu ve Sebebi (1857),

---

[28] Spencer, a.g.e., C. 1, s. 13-14.

[29] Himelfarb, Gertrude, **Victorian Minds**, New York: Harper Torchhook, 1970, s. 301. Bu kitapta genel olarak bu dönemin özellikleri ve öne çıkan isimleri hakkında bilgilere ulaşılabilir. Viktorya Dönemi, Kraliçe Viktorya'nın 1837'de tahta çıkmasıyla başlayıp, kraliçenin 1901'de ölmesiyle sona erer. Bu dönemde Fransa'nın aksine İngiltere'de Hıristiyan inancıyla 19. yüzyılın bilimsel buluşları bağdaştırılmaya çalışılmış, ancak "unbeliever"lar (inanmayanlar) buna karşı çıkmışlar, bu grup arasında yer alan Spencer de tam bir agnostik tutum sergilemiştir.

[30] Reşid Rıza, **Gerçek İslâm'da Birlik**, Çev. Hayreddin Karaman, Nesil Yayınları, İstanbul, s. 97-98; Wilfrid Scaver Blunt, **My Diaries-Being a Personal Narrative of Events 1884-1914**, London: Martin Secker, 1932, s. 480-482; Muhammed Imâra, **el- A'mâlü'l-Kamile li'l-İmam Muhammed Abduh-Islâhatü'l- Fikrî ve't Terbevî ve'l- İlâhiyyât**, 2. Baskı, Beyrut: el- Müessesetü'l- Arabiyye li'd-Dirâsât ve'n- Neşr, 1980, C. 3, s. 492-494; Osman Emin, **Râidü'l- Fikru'l- Mısrî**, Kahire, 1955, s. 44-45.

6. İlk Prensipler (1862),

7. Biyolojinin Prensipleri (1864-1867), iki cilt,

8. Sosyoloji Çalışması (1873),

9. Deskriptiv Sosyoloji (ilk cildi 1873'de yayımlanmaya başlamış ölümünden sonra 1934'e kadar devam etmiş, on yedi ciltlik bir çalışmadır),

10. Sosyolojinin Prensipleri (1876-1896), üç cilt,

11. Devlete Karşı Birey (1884),

12. Etiğin Prensipleri (1892-1893) iki cilt,

13. Otobiyografi (1904), iki cilt.[31]

Buraya kadar hayatı hakkında kısaca bilgi verdiğimiz Herbert Spencer, Batı felsefesini kendisiyle birlikte yeni yönelişlere sevketmiştir. Oynadığı bu rol nispetinde kendisi ve felsefesiyle ilgili bir çok çalışma yapılan ve felsefe literatüründe geniş yer tutan düşünür, ülkemizde II. Meşrutiyet döneminde düşünce hayatına girmiş, özellikle pozitivizmin etkisinde kalem oynatan felsefecilerimiz tarafından adı sıkça anılmıştır.[32] Bununla birlikte, Türkçeye çok az eseri kazandırılan Spencer'in evrim felsefesine sınırlı sayıda eserde yer verilmiş, bu eserlerin de tamamına yakını sentetik felsefeye bütüncül bir gözle bakmayıp farklı farklı parçalarına dikkat çekmiştir. Cumhuriyet dönemine gelindiğinde Spencer'in sentetik felsefe projesi çerçevesinde ortaya koyduğu koleksiyonun tamamı halen dilimize tercüme edilmemiş, sadece projenin temelini oluşturan **İlk Prensipler**, geç bir tarihte, 1947'de Türkçe'ye çevrilmiştir. Telif eserler ise yok denecek kadar azdır. Cemil Sena **Büyük Filozoflar Ansiklopedisi**'nde Spencer'e ayırdığı bölümde felsefesini sınırlı olarak anlatmış ve genel olarak Will Durant'ın **Felsefenin Öyküsü**[33] adıyla Türkçe'ye çevrilen eserini ve Harald Höffding'in **A History of Modern Philosophy**'sini temel almıştır. Durant'ın kitabı, konuyu tasvir

---

[31] Jack Kaminsky, "Spencer, Herbert", **The Encyclopedia of Philosophy,** C. 7, New York, 1972, s. 527.
[32] Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi,** Beşinci Basım, İstanbul: Ülken Yay., 1998. Eserin üçüncü bölümü II. Meşrutiyet felsefecileri ve tesiri altında kaldıkları Batılı düşünürlerden bahsetmekte bu arada Spencer'e de sıkça atıflarda bulunulmaktadır.

etmekle birlikte kaynaklara dayalı bir çalışma olmaktan ziyade yazarın yorumlarını içermektedir. Konuyla ilgili akademik çalışmalara gelince 1926, 1929[34] ve 1970'de yapılan lisans tezlerinden[35] ve genel olarak evrim tarihini ele alan Hüseyin Türk'ün doktora tezinden bahsedilebilir.[36] Son iki çalışmada kısaca Spencer'in evrim anlayışı anlatılmış ancak her ikisinde de ilk el kaynaklardan yararlanılmadığı gibi Spencer'in sistematiği tüm yönleriyle dikkate alınmamıştır.

Görüldüğü gibi böylesi bâkir bir alanda çalışma yapmak bazı açılardan kolay olmakla birlikte bir yüksek lisans tezinin sınırlarını kimi zaman zorlayacak kadar da güçtür. Öncelikli problem, ülkemizde, evrim ve bilhassa Spencer'le ilgili orijinal kaynaklara ulaşmak hususunda ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de henüz bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla toplu bir Spencer kolleksiyonu yoktur. Ayrıca Spencer ve felsefesi hakkında yazılmış temel eserler de mevcut değildir. Bu eserlerin bir kısmına ulaşıldığında araştırmacıyı başka bir problem beklemektedir: lisan. Lisan probleminden kastımız yabancı dilde yazılmış metinleri (ki bu metinlerin felsefî metinler olması başlıbaşına bir sorundur) anlamak ve Türkçe'ye aktarmaktır. Spencer gibi, çok ve nispeten karmaşık bir üslûpla yazan bir filozofun tüm metinlerini küçük çaplı bir yüksek lisans tezi içinde tam anlamıyla kuşatmak oldukça zordur.

Tüm bu imkânsızlıklar sebebiyle tezimizde birtakım sınırlamalara gittik. Bu meyânda Spencer'in felsefesini ana hatlarıyla vermeyi tercih edip, onun siyaset felsefesi ve özellikle liberalizmle ilgili görüşlerine yer vermedik. Ayrıca Spencer'in tesirleri ve ona yöneltilen tenkitlerin büyük bir kısmını da sınırlarımız dışında tuttuk. Çünkü böyle bir başlık en azından Spencer'den etkilenen ya da tenkit yönelten düşünürlerle kendisi arasında mukayeseli bir okuma gerektirecektir. Gerekliliği şüphe götürmez olduğu halde çalışmada ihmal etmek zorunda kaldığımız bir diğer konu da Herbert Spencer'in

---

[33] Will Durant, **Felsefenin Öyküsü**, Çev. Ender Gürol, İz Yay., İstanbul, 2002.

[34] Harun Anay, *"Batı Felsefesiyle İlgili Türkiyede Yapılan Tezler"*, **Dîvan**, S. 5, 1998, s. 117-240; Osman, *"Spencer'in Tekâmül Felsefesi"*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, (Yayımlanmamış Lisans Tezi), İstanbul, 1926, 155 s; Osman, *"Terbiye ve Tekâmül"*, İstanbul Ünv. Edebiyat Fak., (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İstanbul, 1929, 94 s.

[35] Ergün Özkan, *"Herbert Spencer ve Charles Darwin'de Evrim"*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü (Yayımlanmamış Lisans Tezi), İstanbul, 1970, 60 s.

[36] Hüseyin Türk, *"Geçmişten Bugüne Biyolojik ve Kültürel Evrim Düşüncesine Toplu Bakış"*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1994, 516 s.

Türk Düşüncesindeki yeridir. Fakat bu meselenin ele alınması tezi başka mecralara sürükleyecektir. Üstelik bizim maksadımız tam da bu noktada öncelikle Spencer gibi Batı felsefesinin karakteristik ögelerini taşıyan bir düşünürü kendi çerçevesi içinde tanımaktır. Ancak bundan sonra, Spencer felsefesinin Türk düşünce tarihindeki yerini ve seyrini temellendirmek anlamlı olacaktır kanaatindeyiz.

Çalışmada istifade edilen kaynaklara gelirsek, tezin ana yapısını oluşturan ikinci bölümde birinci el kaynaklardan yararlandık. Yeri geldiğinde ikinci el kaynaklara da başvurduk. Dolayısıyla sentetik felsefe bağlamında Spencer'in ortaya koyduğu eserler esas kaynaklarımızı oluşturdu. Birinci bölümde ise, tezin ana konusu, evrimin tarihsel arkaplanı ve kavramın kendisine yönelik tartışmalar olmadığından, filozofların evrimle ilgili telakkilerini verirken konuyla ilgili araştırmalara başvurduk.

Birinci bölümde Spencer'in evrim felsefesini sağlam bir zeminde ele alabilmek ve konunun tarih içindeki sürekliliğine işaret etmek için önce evrim kavramı ve ilişkili olduğu kelimelerden bahsettik. Burada, evrim, gelişme, ilerleme ve tekâmül gibi kavramların mahiyetlerine değindik. Daha sonra felsefî bir problem olarak evrimin düşünce tarihi içindeki yerini, kadîm Doğu medeniyetlerinden başlayarak İslâm dünyasındaki algılanış biçimlerini ve 19. yüzyıl Batı Avrupa felsefesine kadar geçirdiği süreci kısaca özetledik.

İkinci bölümde Spencer'in evrim felsefesinin temellerini ortaya koyabilmek için önce bilgi anlayışını anlatmaya çalıştık. Bilinebilen, bilinemeyen ayrımı yapan Spencer'in, felsefi bilgiyi bilinebilene hasretmesini ve bilinebilenin yasalarını araştırmasını bu bölümde değerlendirdik. Tüm bilgileri kapsayan bir çatı arayışı bağlamında filozofun evrimi tervic etmesini ve bilinebilenin genel kanunu olarak evrimin cansızlardan canlılara kadar evrenin tamamında görüldüğü iddiasını izah etmeye çalışıp, biyolojik evrimin bütünleşme, farklılaşma ve belirlenme aşamalarıyla en uygun olanın hayatta kalması ilkesini sosyal alanların işleyişi için de nasıl esas kabul edildiğini anlattık.

Bu esasın kabulünden sonra bilgi, varlık ve değer sıralamasına uygun bir biçimde bilgi anlayışını müteakip önce organizmaların ve evrenin evrimini, evrenin

yaratılış meselesini tartıştık. Daha sonra zihnin fiziğe indirgenmesini ve aklın, gelişmenin yasalarına uygun bir evrim geçirerek ilkel dürtülerden düşünmeye varan sürecini inceledik. Aklın evrimini takiben cemiyetlerin evrim yasasına göre ilerleyerek ilkel toplumdan, askerî ve sanayi toplumluna doğru evrim geçirdiğini anlattık. Son olarak iyi ve kötünün kaynağı ve doğası gibi ahlâk meselelerine Spencer'in yaklaşımını izah etmeye çalıştık.

BİRİNCİ BÖLÜM

FELSEFÎ BİR PROBLEM OLARAK EVRİM

1. EVRİM'İN KAVRAMSAL DÜNYASI

Geniş bir perspektiften bakıldığında evrim kavramı, sebeplilik fikriyle ilişkilidir. Varlığın sebepsiz olarak ortaya çıkması düşünülemeyeceğine göre, her şeyin kendinden önce gelenden meydana gelmesi, kendisinden sonra geleni de doğurması söz konusudur.[37] Bu bağlamda insanın ve tabiatın oluşumunu, ikisi arasındaki ilişkilerin nasıllığını izah eden temelde iki yaklaşım vardır. Bunlardan biri evrim yoluyla varlığın kendiliğinden türeyip çoğalmasını savunan görüş, diğeri varlıkların yaratıcı bir güç tarafından yaratılıp o tarihten itibaren hiç değişmeden bugüne kadar geldiğini kabul eden yaradılışçı bakıştır.[38] Bunlara yaratılışçılık başlığı altında İslâm filozoflarının savunduğu yaratılışçı evrim fikriyle Charles Darwin (1809-1882) öncesi, Carl von Linneaus (1707-1778), Charles Bonnet (1720-1793) ve Jean Baptiste Lamarck (1744-1829) gibi isimlerin benimsediği yaratılışı esas alan evrim teorilerini de ekleyebiliriz.[39]

Biyoloji tarihinde fixsizm öğretisinden evrim öğretisine geçiş uzun bir süreçtir. Evrimin mukabili olan fixsizm ya da değişmezlik, düşünce tarihinde nevilerin hiçbir zaman değişmeyeceği anlamında kullanılır[40] ve buna yaratılışçılık inancı da dahildir. Yaratılışçı izah, kainatın yaratıcı bir güç tarafından içindeki türlerle birlikte yaratıldığını ve bu türlerde herhangi bir değişikliğin olmadığını ve olamayacağını savunur.[41] Yaratılışçı evrimi savunan İslâm filozoflarına göre de genel olarak evrim, ya kâinat ve burada mevcut ana türlerin oluşumudur; ya da bu ana türlerden yan türlerin meydana

---

[37] Yves Delage, *"Tekâmül Nazariyeleri-Medhal"*, Çev. İbrahim Alaeddin, **Tedrisat Mecmuası**, S. 58, İstanbul, 1920, s. 922; İsmail Kara, **Bir Felsefe Dili Kurmak, Modern Felsefe ve Bilim TerimlerininTürkiye'ye Girişi** (Babanzâde Ahmet Naim Bey'in Felsefe Istılahlarını İnşası ve Teknik-İdeolojik Tartışmalar'ı eser içinde bulunmaktadır.), İstanbul: Dergâh Yay., 2001, s. 311.

[38] Horasse Raymond, *"Tekâmülü İzah Eden Nazariyeler"*, **Darülfünûn Fen Fakültesi Mecmuası**, C. 5, S. 2, İstanbul, 1927-1928, s. 496.

[39] Ş. Teoman Duralı,

[40] Ş. Teoman Duralı, **Canlılar Sorununa Giriş-Biyoloji Felsefesiyle İlgili Araştırma**, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1983, s. 48.

gelmesi ve bu sürecin halihazırda devam etmesidir. Kâinatı yaratan Allah'tır, bu nedenle gözlenen bu evrim kendiliğinden değil, Allah'ın planı dahilinde cereyan etmektedir.[42]

1. 1. Evrim

Sözlük mânâsı itibarıyla, inkişaf, inbisat, gelişme (development), terakki ve irtika (progress) gibi karşılıklar verilen evrimin terim mânâsı türlerin tedricen şekil değiştirip dönüşüm geçirmeleridir.

Kavram birdenbire değil, zaman içinde adım adım ilerleyen kendiliğinden veya kendi içinde oluşan değişme anlamında kullanılır. Yani muntazam, düzenli bir değişmenin herhangi bir formunu tasvir etmek mânasındadır. Bu, başlangıçta gizli olan bir ilkenin yavaş yavaş kendini gerçekleştirip meydana gelmesi şeklinde bir gelişmedir. Gizliyken aşikâr hale geçen dahilî bir ilkenin yükselişi olarak da açıklanan evrim, tedricî bir dönüşüm, sabit bir istikamete yönelik basamaklar silsilesinde gerçekleşen değişim ve canlı bir varlığın başka bir türe dönüşmesi anlamlarındadır.[43]

Biyolojideki kullanımıyla evrim ikiye ayrılır. Tür içinde ferdin evriminden bahsedildiğinde, yumurta veya tohum halinden kemâle ulaşıncaya kadar gelişmesi kastedilmektedir. Türün evriminden ise, bir türden farklılaşma ve benzeşme yoluyla başka türlerin çıkması anlaşılmaktadır. Yani evrim basit ilk formlardan daha karmaşık formlara doğru seyreden bir değişmedir.[44] Burada kastedilen evrim, muntazam değişimin kısmî bir şekli olarak bir anlamda, spesifik formların eski formlarından farklılaşmalarını sağlayan bir süreçle yükselmeleridir. Her bir canlı varlığın diğer canlılardan ayırt edilmesini sağlayan bünye ve biçim özellikleri zaman içinde şekillenir ve değişir. Türler arasında basitten karmaşıklığa, türdeşlikten farklılaşmaya doğru bir

[41] Celaleddin İzmirli, **İhvan-ı Safa Felsefesi ve İslâm'da Tekâmül Nazariyesi**, İstanbul: Hikmet Kitabevi, 1949, s. 16, İzmirli İsmail Hakkı'dan naklen.
[42] İslâm filozoflarının evrim anlayışlarıyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Mehmet Bayrakdar, **İslâm'da Evrimci Yaratılış Teorisi**, Kitâbiyât: Ankara, 2001, s. 121-155.
[43] Mustafa Namık Çankı, "Evolution", **Büyük Felsefe Lugâtı**, C. 1, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1954, s. 756; A. Baki Güçlü vdğr., "Evrim", **Sarp Erk Ulaş Felsefe Sözlüğü**, Ankara: Bilim ve Sanat Yay., 2002, s. 524.
[44] İsmail Fennî Ertuğrul, "Evolution", **Lûgatçe-i Felsefe**, İstanbul: Matbaa-iAmire, 1341, s. 353; Harun Reşid, *"Tekâmül nedir?"*, **Tedrisat Mecmuası**, C. 7, S. 49, İstanbul, 1919, s. 333.

geçiş söz konusudur. Buna göre biyolojide tüm türlerin birbirinden türediğini kabul eden ve türler arasındaki farklılıkların zaman içinde birbirini takip eden değişimler sonucunda ortaya çıktığını iddia eden teorinin adı evrimdir. [45] Fertde ve türde gözlemlenen bu evrim, zaman içinde ortaya çıkan değişmeleri ifade eder. Bu fikir varlıkların değişmeye doğru sürekli bir meyilleri olduğunu varsayar. Ayrıca kavram zuhur etme anlamını içerir. Yani evrim canlıların evvelce var olan unsurlardan herhangi bir dış müdahale olmaksızın çıkmasıdır. Mesela insanlar primatlardan (insan ve maymunların ortak atası) çıkmışlardır ve burada doğaüstü bir gücün müdahalesi söz konusu değildir.[46]

Tüm bu tanımlamalardan yola çıkarak denilebilir ki evrenin, yeryüzünün falan medeniyetin evriminden bahsedilemez. Çünkü evrimde aslolan organizmaların soy itibarıyla gelişimidir. Yani evrim aynı soydan gelen organizma topluluklarının özelliklerinde kuşaklar boyu kümülatif bir biçimde gerçekleşen değişikliklerdir. İnorganik varlıklarda birey olma özelliği bulunmadığından bireyliliği korumaya yönelik bir çaba, ortadan kalkma gibi durumlar söz konusu değildir. Ayrıca bunlar dış etkenler yoluyla şekil değiştiren varlıklardır. Halbuki organizmaların canlılığını sağlayan genetiği köklü bir değişmeye uğrarsa organizma bireylik vasıflarını kaybeder ve bu değişim bireyin sınırlarını aşarsa tür boyutlarına varan bir değişme gerçekleşir.[47]

1. 2. Gelişme

Gelişme kavramı, açılma, yayılma ve neşvünema bulma anlamlarında kullanılır. Biyolojide ise bir canlının basit bir hücreden başlayıp hacim itibariyle büyüyüp gittikçe karmaşık bir yapı kazanması ve bunun neticesinde mükemmele ulaşması anlamındadır.[48]

Gelişme kavramında potansiyel mânâda varolanların, aktüel duruma geçmeleri söz konusudur. Biyolojide bu kelime, ontogeny yani bireysel bir organizmanın gelişmesinde ilerleyen olaylar silsilesi bütünü veya yetişkin organizmanın hücre dışına

---

[45] A. Baki Güçlü, a.g.e., s. 524; Morris Ginsberg, **Evolution and Progress: Essays in Sociology and Social Philosophy,** New York: MacMillan Company, 1961, C. 3, s. 29.
[46] Philip Hefner, "Evolution", **The Encyclopedia of Christianity**, C. 2, Michigan, 2001, s. 228.
[47] Duralı, a.g.e., s. 35.
[48] İsmail Fennî, a.g.e., s. 183.

çıkması anlamında kullanılır. Yani bir organizmanın hücre halinden yetişkin bir birey olana kadar geçirdiği süreç gelişme diye adlandırılır. Yetişkin birinin karakteri potansiyel olarak hücre plazmasında vardır ve eğer yaşam tarihi bilinirse organizmanın tayin edilebilir şartlar altında yükseleceği spesifik tipi önceden kestirilebilir. Dolayısıyla gelişme ve evrim aynı şey değildir.[49]

1. 3. İlerleme

Görüldüğü gibi evrim, sürekli ve doğrusal bir ilerleme olmayıp objektif verilerle ölçülmeye çalışılan bir süreçken; ilerleme, fertlerin inanç ve eğilimleri doğrultusunda yönlendirilen, değer ifade eden ve ileriye doğru giden bir değişmedir.[50] İlerleme tasavvuru hayatın ve insanlığın nereden gelip nereye gittiği hususunda düşünme neticesinde ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda hayatın geçmişi ve geleceği ile ilgili sorulara verilen cevaplar tabiat ve evrim felsefesini oluştururken, insanlığın mazisi ve yarınıyla ilgili meseleleri tartışan alan da tarih felsefesini teşkil etmektedir. Dolayısıyla insanlığın sosyal ve kültürel hayatında ilerleme olduğunu varsaymak bir tarih tasavvurudur.[51]

Tarihe bir tür bakışı ifade eden ilerleme fikri bazı düşünürler tarafından 'uygarlık geçmişte arzulanan bir yöne doğru yürüdü, yürüyor ve yürüyecek' inancı olarak anlaşılır. Bu, ilerleme kavramına bir değer yükleme ve bir anlamda gelecek için iyimser düşünmeyi peşinden getirir. Yani ilerleme bir anlamda gerileme, çökme ve devrî hareketlerin zıttıdır ve tarih mutlak surette ileriye doğru giden bir süreçtir.[52]

İlerleme kavramı, Greklere has devrî hareketler teorisine ve Ortaçağ Avrupası'nın Tanrısal inayet fikrinin mukabili olarak kabul edilir. Devrî hareket tasavvuruna göre, ezelî ve ebedî olan formlar sürekli oluşup çözülür, yükselir ve alçalırlar. Bu evreler, hem insanlık tarihi için hem doğa için geçerli bir kendi kendini yineleyiştir. Hıristiyanlık'taki Tanrı'nın inayeti fikri, bu devrî hareketleri reddeder.

---

[49] Ginsberg, a.g.e., s. 29-30.

[50] Türk, a.g.m., s. 41; bkz. Edward Hallett Carr, **Tarih Nedir?**, Çev. Misket Gizem Gürtürk, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 134-135; Çankı, a.g.e., s. 756.

[51] Tunç, Mustafa Şekip, **Terakki Fikrinin Menşei ve Tekâmülü**, İstanbul: Âmedî Matbaası, 1928. s. V-VI. Mustafa Şekip de ilerleme fikrinin bir doğa ve tarih felsefesi olduğunu savunur.

[52] Kenneth Bock, "İlerleme, Gelişme ve Evrim Kuramları", **Sosyolojk Çözümlemenin Tarihi,** (Derleyenler Tom Bottomere, Robert Nisbet), Çev. Aydın Uğur, Ayraç Yay., Ankara, 1997, s. 51-52.

Buna göre, insanın yeryüzündeki tarihinin belli bir başlangıcı ve sonu vardır. Bu ikisi arasında yaşanan da, günahkâr ruhun kurtuluşa erme çabalarıdır. Bu kabul aslında gerçeği tam olarak yansıtmamaktadır. Zira, Hıristiyan inancında, insan dünyaya yönelik bir varlıktır ve tüm yapıp etmeleri iyilik adına olduğunda insanın varacağı yer hayır ve güzelliktir.[53]

Bahsedilen bu anlamların yanı sıra ilerleme kavramı, ayrıntılı ve kapsamlı bir değişmeyi içerir. Aristoteles (öl. M.Ö. 322), Aurelius Augustinus (öl. 430), Bernard le Bovier de Fontenelle (öl. 1757), Condercet (öl. 1797), Auguste Comte (öl. 1857), Herbert Spencer ilerlemenin önde gelen yorumcularıdır. Bu isimlerden başka özellikle Aydınlanma'ya damgasını vuran ilerleme inancı, bu dönemi hazırlayanlar, yaşayanlar ve takipçileri tarafından da sıkı sıkıya savunulmuştur.[54]

İlerleme fikrinin izlerine rastlanıldığı ilk isim kabul edilen Aristoteles, doğayı araştırma nesnesi olarak ele alıp onu hareketlilik ve değişmeyle açıklar. Doğa düzenin evrensel belirleyicisidir ve doğal süreç bir amaç güder, yani doğa bir amaç doğrultusunda giden düzenli bir değişmedir.[55] Fontenelle'ye göre ise, ilerleme, doğa güçlerinin sürekli ve hep aynı olmasıdır.[56] Condercet, insanlığın zihni ile bireyin zihninin gelişmesi arasında bir paralellik görür. Bu iki zihnin ilerlemesi de aynı genel yasaya tabidir, diyerek ilerlemeye başka bir bakış açısı getirir.[57]

İlerleme kuramcılarının çoğu bulundukları toplumun şartlarından, daha doğrusu toplumda hüküm süren mevcut anlayışlardan memnun değildirler. Ancak onlara göre, geçmişten bugüne tevarüs eden kötü ve hastalıklı olmakla birlikte, daha iyi bir gelecek için zorunlu bir basamaktır. Platon (öl. M.Ö. 4347)'dan bu yana toplum organizma anolojisinden yola çıkarak hasta kabul edildiğinden, ilerleme kuramcıları da biyolojik benzetmelerle, olgunlaşmamışlığı ve hastalığı yetkin olamamanın nedeni olarak kabul ederler ve bu, gelecekte mutlaka değişecektir.[58]

---

[53] J. P. Bowler, **Evolution: The History of An Idea,** London: University of California Press, 1984, s. 5; Bock, a.g.e., s. 54.
[54] Bock, a.g.e., s. 53.
[55] A.g.e., s. 55.
[56] A.g.e., s. 61.
[57] A.g.e., s. 66.
[58] A.g.e., s. 70.

Anlamı ve mahiyeti hakkında bir çok tartışma yapılan ilerleme kavramının tarihi hususunda da ihtilaflar vardır. Yaygın kanaat Aristoteles'te de izlerine rastlanmasına rağmen, esasen 17. yüzyılda çıkıp 18. yüzyılda tam ifadesini bulduğu şeklindedir.[59] Bu fikrin ilmî bir içerik kazanıp evrim kanunuyla aynîleştirilmesi ise özellikle Laplace (öl. 1827), Lamarck, Darwin ve Spencer ile gerçekleşmiştir.

Darwin ile birlikte, evrim terimi, hem tarihsel ilerlemeyi hem doğal ilerlemeyi kapsayan genel bir kavram haline gelir. Bu, bir anlamda pozitivist dünya tasavvurunun, tarihi doğaya indirgemesidir.[60] Bundan önceki dönemlerde hareketsizlik ve istikrarın yani değişmemenin iyi olduğu, "altın çağın" geçmişte kaldığı fikri yaygınken artık değişmenin ve gelecek günlerin güzellikler vaad ettiği kanaati insanlara hakimdir.[61] 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde ilerleme, neredeyse bir inanç halindedir ve mutlak anlamda iyiye doğru gidişi ifade eder. Herbert Spencer'in evrim anlayışı da bu gidişin sürekliliğini kanıtlamaya yöneliktir.[62] Bu yüzyılda uygulamalı bilimlerin büyük bir başarıya ulaşması, bilhassa biyoloji ve jeolojiye ait yeni veriler (ki bunların içinde evrim teorisinin zenginleşmesi ayrı bir yer tutar) hayata yeni anlamlar kazandırması, ilerleme fikrinin yaygınlığını arttırır.[63] Çünkü 18. ve daha sonra 19. yüzyıl düşünürleri teknolojinin ve bilginin gelişmesi neticesinde yaşam standartlarının da maddî olarak yükselmesini ilerleme olarak anlarlar ve uhrevî cennet yerine, dünyada cennetin kurulması için ilerlemeyi anahtar kelime olarak kullanırlar.[64]

Görüldüğü gibi ilerleme, gelişme, değişme ve evrim kavramları aslında farklı düzeylerde ele alınması gereken anlamlara sahiptir. Biyoloji biliminin temelini teşkil eden evrim teorisi organizmaların kendilerine has özelliklerini kalıtım yoluyla atalarından tevarüs ettikleri ilkesine dayanır. Biçim ve işleyiş itibarıyla benzer olan

---

[59] A.g.e., s. 55.
[60] R. G. Collingwood, **Tarih Tasarımı,** Çev. Kurtuluş Dinçer, Gündoğan Yay., Ankara, 1996, s. 166.
[61] Tunç, a.g.e., s. VII.
[62] Collingwood, a.g.e., s. 182. Ayrıca bkz. Richard P. Appelbaum, **Toplumsal Değişim Kuramları,** Çev. Türkan Alkan, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, 1970, s. 17.
[63] Ginsberg, a.g.e., s. 1; İlerleme kavramının içerdiği anlamlar ve düşünce tarihindeki seyri hakkında geniş bilgi için bkz. Charles Frankel, "Progress, The Idea of", **The Encyclopedia of Philosophy**, C. 5, New York, 1972, s. 483-487.
[64] Gordon Marshall, 'İlerleme', **Sosyoloji Sözlüğü**, Ankara: Bilim ve Sanat Yay., 1999, s. 335.

organizmaların oluşturduğu türler, bu yolla bir ilk örnekten çoğalır. Evrim, bu ilk örneğin nasıl ortaya çıktığını ve bireylerin bu örnekten ne derece pay aldığını inceleyen bir biyoloji teorisidir.[65]

Dolayısıyla evrim kavramı, fiziğin konusu olan hareket fikri ve beşerî ilimlerin konusu olan tarihîlikten bağımsızdır. Tarihîlikte yer alması doğal olan irade, bilinç gibi kavramlar evrim içinde değerlendirilemez. Çünkü evrimin ilk anlamı, embriyonun gelişimidir. Ancak, Spencer, Karl Marx ve Bergson gibi isimlerin felsefelerinde, evrim kavramının anlam dairesinin genişletilmesi neticesinde cisimleri, canlıları ve sosyobiyolojik bir varlık olarak insanı da kapsayan küllî bir gelişme sürecinin ifadesi haline gelir.[66]

1. 4. Tekâmül[67]

Anılan kavramlar dışında son dönem Türk düşüncesinin ilim dünyasına hediye ettiği tekâmül kelimesine de değinmek gerekir. Batı dillerinden tercümelerin özellikle felsefe alanında hız kazandığı Meşrutiyet devrinde, Darwin ve evrim fikriyle ilgili tercümelerin yanı sıra telif eserlerin de olduğu, bu metinlerde 'evolution' kelimesinin tekâmül kelimesiyle tercüme edildiği bilinmektedir.

Ancak evrim, mutlak mânâda kemâle giden bir süreç olmayıp, inkişaf yani açılma, aşikâr olma ve meydana çıkma anlamlarına geldiğinden,[68] tekâmül kelimesiyle örtüşmemektedir. Çünkü tekâmül kelimesinin kökü olan kemâl, olgunluk, erişkinlik, noksansızlık, tamlık ve mükemmeliyet anlamlarına gelmektedir. Biyolojik evrim teorisinde ise esasen, kastedilenin bu anlamlar olmadığını önceki bahislerde gördük.[69]

---

[65] Şaban Teoman Duralı, 'Evrim ile Tarih', **Bilgi ve Değer Sempozyumu Bildirileri,** Ankara: Vadi Yay., 2002, s. 142.

[66] Bowler, a.g.e., s. 8; ayrıca bkz. Duralı, **Biyoloji Felsefesi**, s. 68-69.

[67] Tekâmül kelimesine, Şemseddin Sami'nin **Kamûs-ı Türkî**'sinde ve Redhause'un hazırladığı **Lexicon**'da rastlayamadık. Kelime ve kavram tarihi çalışmaları açısından bu hususun ehemmiyetli olduğunu düşünüyoruz.

[68] Şemseddin Sami, a.g.e., s. 181; Kara, a.g.e., s. 311. Ayrıca bu eserde Baha Tevfik'in tekâmül kelimesine verdiği anlamlar için bkz.s. 313.

[69] Şemseddîn Sami, "Kemâl", **Kamus-ı Türkî**, İstanbul: Alfa Yay., 1998, s. 1182. Tekâmül kavramına bambaşka bir açıdan yaklaşan Ş. Teoman Duralı da, Darwin ve taraftarlarının iddia ettiği evrim teorisiyle Aristo geleneğine mensûp İslâm filozoflarının ortaya koyduğu evrim tasavvurunun farklı olduğunu; İslâm filozoflarının tabiattaki oluşumları ve canlı türlerinin birbirlerine dönüşmelerini daima basitten karmaşığa ve az iyiden mükemmele doğru zorunlu olarak giden maddî manevî gelişme şeklinde anladıklarını ve bu

Osmanlı aydınının 'evolution' kelimesini tekâmül kelimesiyle tercüme etmesinin arkasında, evrimin bilhassa Aydınlanma'nın etkisiyle, 19. yüzyılda toplumların ve ilimlerin ilerlediğini iddia eden bir tasavvur halini almasını benimsemeleri yatıyor olabilir. Yani Osmanlı aydını evrimin, biyolojik içeriğinin yanı sıra sosyal alanın ileriye doğru evrildiğini öngören ve daha çok ideolojik diyebileceğimiz yönünü benimsemiş görünmektedir. Dolayısıyla kavramın Türkçe'ye aktarılması sırasında bu yönünü vurgulayan bir kelimeyi tercih etmişlerdir.[70]

Evrim ve ilişkili olduğu kavramlara değindikten sonra artık kavramın düşünce tarihindeki sürecini incelemeye geçebiliriz.

2. EVRİM FELSEFESİ[71]

Tüm varlıkların genel gelişme yasası olarak evrimi benimseyen, tabiatta görüldüğü gibi her yerde bir evrimin yaşandığını savunan felsefe evrim felsefesini teşkil etmektedir.[72] Yani genel olarak, evrenin ve parçalarının geri çevrilemez ve kümülatif değişmelerle, çeşitlenme ve karmaşıklaşmaya doğru çıkmasını ifade eden tasavvurlar yekûnudur. Bu anlamda evrenin menşeini izah bakımından evrimci bakış temelde evrenin ve onu oluşturan ögelerin aynı türden bir bütün olarak yüce ve mükemmel bir güç tarafından yaratıldığı inancına karşı çıkar. Evrim felsefesine göre kâinat ve ilk yaşam tabiattan ve kendiliğinden bir süreçle çıkmıştır. Bu naturalist yaklaşıma mukabil,

---

değişmenin tabiatüstü bir güçten kaynaklandığını inandıklarını, dolayısıyla böylesi bir tasavvurun evrim ile değil de tekâmül kelimesiyle örtüştüğünü savunur. Bkz. Duralı, **Biyoloji Felsefesi**, s. 193-194.

[70] Ülken, a.g.e., s. 303'deki 436 numaralı dipnotta Ülken konuya değinmekte ve Batı dillerinden gelen Evolution kelimesinin bizde mükemmelleşme ifade eden tekâmül ve tekemmül kelimeleriyle karşılama hatasına düşüldüğünden bahseder. Halbuki, evolution sadece bir halden başka bir hale geçmeyi ifade etmektedir. Ancak, H. Z. Ülken Aydınlanma döneminde ilerleme kavramı çevresinde yaşananları dikkatten kaçırmaktadır. Yine tekâmülle terakki kelimeleri arasında bir ayrıma giden Ethem Nejat, tekâmülün terakkiye göre daha çok umum ifade ettiğini ve tekâmül sürecinde işleyen belirleyici kanunun tedrîci bir değişim oduğunu söyler. Bu değişim en mükemmele doğru olacağı gibi en kötüye doğru da olabilir. Bkz. Ethem Nejat, **Tekâmül Kanunları**, İstanbul: Matbaa-i İctihad, 1329, s. 199. Konuyla ilgili tartışmalar hakkında daha geniş okuma için bkz. Doğan, a.g.e., s. 271-278.

[71] Evrim felsefesiyle ilgili olarak hazırlanan bu bölümde genel olarak Thomas A. Couge'un makalesinde yaptığı tasnif dikkate alındı. Makalede yer almayan İslâm Düşünce Tarihinde Evrim başlığı tarafımızdan eklendi. Thomas A. Coudge, "Evolutionism", **Dictionary of The History of Ideas,** C. 2, New York, 1973, s. 174-189.

[72] A. Baki Güçlü, a.g.e., s. 525.

teist evrimci anlayış varlığın tanrı tarafından yaratıldığını, süreç içinde varlığın bir halden bir hale geçerek ilerlediğini savunur.[73]

Evrim felsefesinde canlıların evriminden söz edildiğinde, organik evrim kastedilir. Buna göre organizmalar yani insanlık, zihin, ahlâk veya kültürler evrim neticesinde şekillenir. İnorganik yani fizik evrim denildiğinde kastedilen de dünya, güneş sistemi veya kozmosun evrimidir. Bir bütün olarak kâinatın evrime tabi olduğunu söyleyen teoriler de metafizik evrim görüşü olarak tasnif edilir.[74] Bu genel sınıflamadan sonra evrimci felsefeleri tarihî süreç içinde anlatmaya geçebiliriz.

2. 1. Evrim Felsefesinin İlk Görünümleri

Daha önceden var olan türlerin yeni türlere dönüşümü fikri oldukça eskidir. Yunan filozoflarında[75] ve daha öncelere gidildiğinde Doğu medeniyetlerinde evrim kavramının izlerine rastlanmaktadır.

Dünyayla ilgili ilk tasavvurlar mitolojik nitelikli diyebileceğimiz Çin ve Hint kültüründe yer alır. Bu kültürlere özgü kozmogonilerde modern mânâdaki evrim fikrini çağrıştırır bir şekilde evrenin kaynağı olarak tabiat güçleri, su, ateş gibi elementler görülür. Mesela Hint düşüncesinde prakrti ilk varlıktır, fizik dünya ondan zuhur etmiştir. Prakrti'den meydana gelen ilk şey akıldır. Akıl da egoizmi ve bireyleşmeyi meydana getirir.[76] Yine bunun gibi, Konfiçyüs (öl. M.Ö. 479), varlıkların tek ve basit bir kaynaktan doğup tedricen çeşitlenip çoğaldıklarını düşünür.

Antik dönem Yunan filozofların'da da varlığın kaynağı meselesi oldukça önemlidir. Bunlardan konuyla ilgili isimlerden Thales'in (M.Ö. öl. 545) evrenin kaynağını su kabul ettiğini ve anamadde sudan diğer bütün varlıkların çıktığını

---

[73] Coudge, a.g.m., s. 174; Norman L. Geiser, "Evolution", **Baker Encyclopedia of Christian Apologetics**, C. 2, Michigan, 2002, s. 224.
[74] Coudge, a.g.m., s. 174.
[75] Edward Clodd, "Evolution", **Encyclopedia of Religion and Ethics**, C. 5, New York, 1981, s. 615.
[76] Kadir, C. A., "İslâm Öncesi Hint Düşüncesi", **İslâm Düşüncesi Tarihi** içinde, ed. M. M. Şerif, Çev. Kürşat Demirci, C. 1, İstanbul, 1990, s. 54.

savunduğunu görüyoruz.. Anaximender (ÖL. M.Ö. 547)'e göre değişme maddenin varoluş biçimidir. Dünyadaki her şey bu değişmenin biçimlerinden biridir. Yine, Anaximenes (öl. M.Ö. 475) havayı, Heraclitus (öl. M.Ö. 475) da ateşi ilk madde olarak varsayar.[77] Anılan isimlerin yanı sıra Aristoteles'in de bu bağlamda zikredilmesi gerekir. Zira Aristoteles canlıların basamaklı bir şekilde sıralandığı fikriyle bir anlamda evrim teorisine giriş yapar. Ona göre tabiat cisimlerden hayvanlara doğru yavaş adımlarla ilerler. Cisimlere hayvanlar arasında henüz hayvanlaşmamış ara varlıklar bulunur. Aristoteles'in bu hiyerarşisindeki geçişler aşağıdan yukarıya olduğu gibi yukarıdan aşağıya doğru da gerçekleşebilir. Tüm bunlara rağmen Aristoteles'in evrimi savunup savunmadığı hâlâ tartışmalı bir konudur.[78]

İsimleri zikredilen düşünürlerde genellikle öne çıkan varlığın kaynağı olarak maddeyi görmeleri ve varlığın başlangıcını izah için maddeyi seçmeleridir. Dikkat çekilmesi gereken bir diğer husus, bu telakkilerin gerçek anlamda bir evrim fikri içermediğidir. Zaten 1700'lere kadar evrim denilince daha çok spekülatif nitelikte bir şey anlaşılması gerekir çünkü henüz açıkça modern anlamda biyolojik evrimden bahsedilmemektedir.[79]

2. 2. İslâm Düşünce Tarihinde Evrim

İslâm dünyasında Müslüman filozofların evrimi benimseyip benimsemedikleri tartışmalı bir mevzûdur.[80] Çünkü evrimci olduğu iddia edilen düşünürlerin felsefelerine bakıldığında görülen şey Darwinci evrim telakkisinden farklıdır. Özellikle yaratılışı kabul eden bu isimler,[81] maddeci evrimi savunan filozoflardan ayrılırlar. Nitekim Müslüman filozoflar evrime benzer mahiyetteki düşüncelerini kimi zaman sudûr, kimi

[77] Coudge, a.g.m., s. 174-175, Türk, a.g.e., s. 19-22.
[78] Ş. Teoman Duralı, *"Metinler Işığında Aristoteles'in Canlıyla ve Canlının Evrimiyle İlgili Düşüncelerine Problematik Yaklaşım"*, **Felsefe Arkivi**, S. 24, 1984, s. 257-343.
[79] Türk, a.g.e., s. 87.
[80] Bayrakdar, a.g.e., s. 149-155.
[81] İzmirli, a.g.e., s. 11.

zaman kumûn kavramıyla adlandırmışlardır.[82] Yine de bu filozoflardan öne çıkanların fikirlerinden bahsetmek yerinde olacaktır.

İslâm filozofları arasında evrimden bahsettiği söylenen ilk isim Ebu İshak İbrahim b. Sayyar Nazzam (öl. 835 veya 845)'ın yaratılış teorisi evrimci bir mahiyet taşır. Kâinatın ve türlerin nüvesi yani, bütün varlık türlerini kendisinde potansiyel olarak bulunduran bir ilk varlıktan canlı cansız tüm varlıkların Allah'ın birdenbire var etmesiyle çıkmaları şeklinde özetleyebileceğimiz kûmun nazariyesi, kozmolojik evrim teorilerine bir örnektir. Sözü edilen ilk canlı, öz ya da çekirdek mahiyetindedir ve bu özden önce su, hava, toprak gibi temel unsurlar meydana gelir.[83]

Nazzam'ın kozmolojik evrim anlayışının yanı sıra öğrencisi Ebu Osman Amr Bahr el-Câhız (öl. 869) biyolojik evrimi çağrıştırır bir teori geliştirir. Câhız'a göre Nazzam'ın kabul ettiği ilk varlıktan evrim yoluyla önce basit, sonra daha karmaşık bünyeye sahip varlıklar ve nihayet insan ortaya çıkar.[84]

Nazzam ve Câhız'dan başka müslüman filozoflardan İhvan'us-Safa (kuruluşu 983'lerde),[85] İbn Miskeveyh (öl. 1035),[86] Birûnî (öl. 1051) ve İbnü'l Heysem (öl. 1039), İbn Tufeyl (öl. 1183),[87] Mevlâna (öl. 1273),[88] İbn Haldun (öl. 1406)[89] ve Kınalızâde Ali Efendi (öl. 1572)nin[90] evrimci yaklaşımlara sahip oldukları söylenebilir.[91]

---

[82] Nasr, Seyyid Hüseyin, **Bilgi ve Kutsal**, Çev. Yusuf Yazar, İz Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 251-252. Nasr, kitabında İslâm filozoflarının varlıkta mertebeli bir şekilde oluşa işaret ettiklerini, bunun Darwinci evrim teorisinden farklı bir içeriğe sahip olduğunu savunur.
[83] Bayrakdar, a.g.e., s. 36-38.
[84] A.g.e., s. 49-53.
[85] Macit Fahri, **İslâm Felsefesi Tarihi**, İstanbul: Ayışığı Kitapları, 1998, s. 180-183; Seyyid Hüseyin Nasr, **İslâm Kozmoloji Öğretilerine Giriş**, Çev. Nazife Şişman, İnsan Yay., İstanbul, 1985, s. 82-83'te yazar İhvan'us Safa'nın ortaya koyduğu varlık zinciri fikrinin evrim olarak algılandığını, fakat aslında evrendeki tüm değişiklikleri küll-i nefse dayandırmaları sebebiyle bunların evrimci sayılamayacağını savunur.
[86] Abdurrahman Bedevî, "Miskeveyh", **İslâmDüşüncesi Tarihi** içinde, Çev. Kasım Turhan, C. 2, s. 90-91.
[87] Hilmi Ziya Ülken, **İslâm Felsefesi Kaynakları ve Tesirleri**, Türkiye İş Bankası Yay., 1967, s. 214-215.
[88] Halife Abdülhakim, "Mevlâna Celaleddîn Rûmî", **İslâm Düşüncesi Tarihi** içinde, Çev. Yusuf Ziya Cömert, C. 3, s. 49-53.
[89] Fahri, a.g.e., s. 332-334.
[90] İzmirli, a.g.e., s. 15.
[91] A.g.e., s. 15-16.

2. 3. Evrim Karşıtı Görüşler

Rönesans'a kadar Avrupa'da Hıristiyanlığın temel argümanları her alanda etkindir. Kitab-ı Mukaddes'teki yaratılış inancı dolayısıyla, evrenin altı günde Hz. İsa'nın yaratılmasından önce 4004 tarihinde yaratıldığı, bu esnada bütün varlıkların da ayrı türler halinde ama aynı anda yeryüzünde var edildiği kabul edilir. Bu dönemde Hıristiyan akidesinin şekillendirdiği evren tasavvuru tamamıyla statiktir. Tanrı bugün gördüğümüz dünyayı altı günde yaratmıştır ve yarattığı günden bu yana hiçbir şey değişmemiştir. Bu tasavvurun bir parçası olan sebeplilik ilkesine göre Tanrı her şeyi bir sebebe yönelik biçimde ve düzen dahilinde yaratmıştır. Görüldüğü gibi bu inanışla biyolojik evrimin iddia ettiği tüm türlerin tek bir türden kendiliğinden, herhangi bir sebebe mebnî olmadan çıktığı teorisi birbirleriyle taban tabana zıttır. [92]

2. 4. Evrimciliğin Yeniden Doğuşu

Avrupa'da özellikle Hıristiyanlığın damgasını vurduğu M. S. 400'lerden M.S. 15. yüzyıla kadar evrimci düşünürlere rastlanmaz. Bu tarihten itibaren Rönesans'ı hazırlayan döneme girilir ve evren, tabiat ve insan hakkındaki tasavvurlar yeni bir renk alamaya başlar.

Yeniden evrimci fikirlerin görüldüğü bu dönemde ilk olarak Nicolaus Cusanus (öl. 1464)'ta evrimi çağrıştıran fikirlere rastlandığı söylenilebilir. Ona göre "tabiat Tanrı'da tam birlik halinde birleşmiş olanın bir evrimidir". Yani bir anlamda o panteist bir evrim tasavvur etmektedir.[93] Bu fikir neticede kâinatın ilerleyen bir evrim süreci olduğunu düşündürür ve statik kavramının mukabili, hareket tasavvurunu canlandırır.[94] Rönesans'ta adı zikredilmeye değer bir başka evrimciye rastlanmaz. Ancak bu dönem evrim fikrinin şekillenmesini sağlayacak bilimsel ve maddeci yaklaşıma ortam hazırlar. Copernicus'un dünyanın hareket ettiği yönündeki fikirleri ve dünya merkezli evren

[92]Peter J. Bowler, **Evolution, The History of An Idea,** California: University of California Press, 1984, s. 4-6.
[93] Jürgen Moltman, **God in Creation**, Çev. Margaret Kohn, Harper Collins Publishers, New York, 1991, s. 120.
[94] Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi**, 13. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2002, s. 195.

tasavvurunun yerini güneş merkezli evren tasavvurunun alması, o güne kadar hüküm süren Hiristiyan kilisesinin akidelerini kökünden sarsar.[95]

16. yüzyıla gelindiğinde Avrupa'da oluşmaya başlayan yeni dünya görüşü, René Descartes (öl. 1650)'ın yeni felsefesi seküler literatürün ilerlemesini hızlandırır.[96]

Descartes, evreni evrim içinde bulunan bir âlem olarak görür. Evrendeki ilk madde, bugünkü haline gelinceye kadar bir çok sarsıntılardan geçer. Bu süreç en başta belirlenmiştir ve bugünkü hale doğru devam eder gelir. Görüldüğü gibi henüz, gerçek anlamda bir evrimden söz edilmemektedir. Ancak Descartes'in açtığı çığır, makine tasarımının şekillenmesine neden olur. Dünya ve içindekiler, bir kere meydana çıkmıştır ve asla değişmeyecek bir yapıdadır. Descartes'ın bu yaklaşımı mekanik bir kozmogoniye sebep olur ve böylece tabiatın menşei ve dünyanın yaratılışı fizikî terimlerle açıklanır.[97] Bundan sonra 18. yüzyıla kadar geçerliliğini koruyan kâinatın akıl sahibi bir varlık tarafından düzenlendiği ve bu düzenin sabit olduğunu savunan kilisenin tasarımı ile Descartes'in mekanik yaklaşımı Avrupa'nın zihin dünyasında ve politik arenada tartışılmaya başlanır.[98]

2. 5. 18. yüzyıl Evrim Felsefesi

1740'dan 1840'a kadar geçen süre evrim kavramı için dönüm noktasıdır. Bu dönemde jeoloji ve doğa tarihiyle politik ve sosyal alanlarında büyük bir değişim gerçekleşir.[99] Klasik Hıristiyan kozmogonisinde doğanın sistemi, sabitlik esasına dayanır. Sistem bir saat gibi mekanik bir surette düzenli olarak işlemektedir. Türler rasyonel şekilde düzenlenmiş bir örneğe göre birleştirilmektedir. Herhangi bir türün yok olması ya da yapısının değişmesi, mevcut dengenin bozulması ve varlık zincirinden bir halkanın kopması demektir ki bu, kusursuz evren tasavvuruna aykırıdır. Ancak 18. yüzyılın başlarında jeoloji, dünyanın zaman içerisinde çok büyük değişimler geçirdiğini kanıtlamakta ve fosillerin varlığı bazı türlerin tamamen ortadan kalktığını

---

[95] Lange, a.g.e., s. 201.
[96] Ernst Mayr, **The Growth of Biological Thought: Diversity, Evolution and Inheritance,** Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, 1982, s. 309-311.
[97] Bowler, s. 26-27.
[98] Mayr, a.g.e., s. 310; bkz. Stephen F. Mason., **Bilimler Tarihi,** Çev. Umur Daybelge, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. 289.
[99] Mayr, a.g.e., s. 323.

göstermektedir.[100] Bu verilerden yola çıkarak bazı 18. yüzyıl tabiat bilimcileri ve filozofları hayatın kendisinin değişim ve gelişim tarihi olduğundan şüphe duymaya başlarlar. Bu hususta radikal çıkışlarda bulunan bazı sosyal bilimciler tabii teolojiye karşı durarak doğanın sabit ve hiyerarşik düzenini sorgularlar.

Yüzyılın sonlarında değişim kavramı daha fazla güncellik kazanır. Fakat bu değişim farklı şekillerde meydana gelir. Genel yaklaşım doğal değişimi, evrenin sabit olduğunu destekleyecek şekilde bir sisteme dayandırmaya yöneliktir.[101] Charles Bonnet (öl. 1793), oluşum zincirinin yüksek düzeylerinin dünya tarihinin ileri dönemlerinde fiziksel gerçeğe dönüşebileceğini savunur. Buna rağmen bu anlayış, ilahî yaradılış tasavvurunda olduğu gibi zincirin kendisinin değişmezliği ve gelecekte neler olacağını Tanrı'nın önceden belirlediği fikrini barındırır. Jean Baptiste Robinet (öl. 1820)'in evrim teorisinde de, insanın özelliklerinin yaratıklar skalasında tohumlar şeklinde var olduğu savunulmaktadır.[102] Doğaldır ki böyle bir değişim kavramı modern Darwinizm'in savunduğu evrim teorisinden farklı bir biçimde yaratılışçılık anlayışına daha çok benzemektedir. Evrim, burada yaratıcılık fikriyle aynı çerçeve dahilinde bir seyir izleyip, zamanla gerçekleşen yani önceden düşünülmüş bir planın vakti geldikçe meydana çıkması şeklinde anlaşılmaktadır.[103]

Darwinci evrime biraz daha yaklaşıldığında varlıklar tasnife tâbi tutulur ve her şeyin tek bir kaynaktan çıktığı fikri sarsılmaya başlar. Ancak bu dönemde bile Carl von Linnaeus (öl. 1778)'un sisteminde görüldüğü gibi türler arası akrabalık sadece ilahî yaradılış planındaki bir benzerlik anlamındadır. Bu yorumu Georges Buffon (öl. 1788) kabul etmez ve eğer bu terimin gerçek dünyada bir anlamı varsa fiziksel bir ilişki belirtmesi gerektiğini savunur. Örneğin ona göre eşekler atların zaman içerisinde bozulmasıyla ortaya çıkan türlerdir[104] ve Buffon, Linnaeus'un aksine İncil anlayışına tamamen uzak bir noktada cansız maddenin canlı varlığa dönüşebileceğini savunur.[105]

---

[100] J.Peter Bowler, **Doğanın Öyküsü,** Çev. Meltem Mater, İzdüşüm Yay., İstanbul, 2001, C.1, s. 195.
[101] Bowler, a.g.e., s. 196.
[102] Mason, a.g.e., s. 310-311; konuyla ilgili ayrıca bkz. Bowler, **Evolution**, s. 55-59.
[103] Duralı, **Canlılar Sorununa Giriş**, s. 49.
[104] Bowler, **Doğanını Öyküsü**, C. 1, s. 199.
[105] Bowler, a.g.e., s. 201.

Bu örneklerin yanı sıra bahsedilen dönemde, gerçekleştirilen biyolojik keşiflerle, türlerde tamamıyla değişmeye sebep olacak mekanizmaların ve canlıların çevrelerine uyum göstermelerini sağlayan yapıların varlığının ispatlanması değişim fikrini daha da perçinleyecektir.[106]

Bu yüzyılda yapılan yeni keşiflerden biri de jeolojik dönemlerin tasnifi olup 1840'lı yıllarda yapılmaya başlanır. Jeolojik dönemlerle ilgili yapılan çalışmalar evrim açısından önemlidir, zira İncil'de yer alan Nuh Tufanı hadisesinden yola çıkarak yer şekillerini ve türlerin bir kısmının bugün neden olmadığını izaha çalışanlarla, jeolojik bulgulardan hareketle yeryüzünü ve türleri açıklayanlar arasında, dünyanın aniden mi yavaş yavaş mı ortaya çıktığı meselesi tartışılacak, neticede oluşumu sürece bağlayanlar evrime yol açmış olacaklardır.[107]

Spencer'in de kendisinden etkilendiği jeolojinin kurucularından sayılan Charles Lyell (öl. 1875), dünyanın oluşumunu yükselme ve alçalma hareketlerinin uzun süreli sonucu olarak izah ederek "Tufan İnancı"yla doğa tarihini açıklamaya çalışanlardan ayrılır. Bu anlamda doğa bilimi tarihçileri açısından katastroformizm (yeryüzü şekillerinin oluşumunda Tufan'ın etkili olduğunu savunma)[108] ile uniformitarianizm (kademeli bir şekilde zamanla oluşum)[109] mücadelesi biyolojik evrim için zemin hazırlamıştır.[110]

Aydınlanma çağında materyalist Denis Diderot (öl. 1784) ve Paul Henri Baron d'Holbach (öl.1789) gibi düşünürler, Ortaçağ'a damgasını vuran doğal düzen fikrine karşı mücadele verirler. Onları bu özellikleriyle dönemin evrim felsefesine katkıda bulunanlardan sayabiliriz. Ancak bu filozofların düzeni savunmuyor olmaları, değişimi savunduklarını göstermez. Onların nazarında, en karmaşık türler bile kendiliğinden

[106] A.g.e., s. 197.
[107] Bowler, **Doğanın Öyküsü,**, C. 1, s. 226.
[108] Katastroformizm, yerküre hareketlerinin ani ve şiddetli bir şekilde gel-git dalgalarına sebep olduğunu, bu dalgaların da erozyon meydana getirdiğini savunur. Bu iddianın amacı Nuh Tufanı inancını savunulabilir kılmaktır. Bkz. a.g.e., s. 242.
[109] Uniformitarianizm, doğa tarihi açısından, şimdiki jeolojik kuvvetlerden yola çıkarak geçmişte de ne olduğunun bilinebileceğini savunan görüş. Buna göre doğanın maddî sistemleri değil, kuvvetler değişmemektedir. Bkz. Mason, a.g.e., s. 376.
[110] Bowler, a.g.e., s. 242-249; Lyell hakkında geniş bilgi için bkz: Bowler, **Evolution,** s. 42.

olmaktadırlar ve dolayısıyla bir evrim teorisine gerek yoktur. Zaten bu tür bir teori Erasmus Darwin (öl. 1802)'e kadar gerçek manâda dile getirilmez.[111]

Nihayet Jean Baptiste Lamarck (öl. 1829)'la birlikte doğada gözle görülmeyen en küçük organizmadan en mükemmel ve karmaşık varlıklara kadar bir ilerleme şeklinde evrimin olduğu fikri belirgin bir hal alır. Organizmalarda, nesillerin çevreye uyum sağlamalarını kolaylaştıracak özelliklerin aktarımı mekanizması bulunduğunu savunan Lamarck, **Zooloji Felsefesi** isimli eserinde yaşayan canlıların gelişim sürecinde onları yukarıya doğru iten bir gücün varlığından bahseder.[112] Lamarck bu eserinde hayvan türlerinin doğrusal bir evrim oluşturduklarını göstermeyi ve aklın fizikî olayları ne nispette idare ettiği sorusunu cevaplamayı amaçlar. Ona göre, psikolog ve biyologların insan zihniyle bedenini diğer organizmalardan yalıtmak suretiyle incelemeleri zihnin biyolojik temellerinin ortaya çıkarılmasını engeller ve varlığın içinde bulunan bir itici güçle çevreden aldığı tesirler doğrultusunda evrim basamaklarını çıktığını savunur.[113]

Lamarck'ın teorileri politik anlamda devrimi savunanların benimsediği ateist bir teori olarak görülürken, Robert Chambers, Lamarck'ın materyalist izahını, **Yaratılışın İzleri** (1844) adlı kitabında[114] yumuşatarak, transmutasyonun ilahî planın bir neticesi olduğunu savunur. Tanrı, yukarıya doğru yükselen hayatın ortaya çıkmasında etkendir ve yükseliş O'nun daha önceden tasarladığı planın bir parçasıdır, en önemlisi hiçbir şey kendiliğinden varlığa gelmemiştir. Lamarck'ın bu teorilerine tavır alan din bilginleri, Chambers'in yaklaşımını da pek ikna edici bulmazlar ve böyle bir planının gerçekliğini kabul etmenin 'insanlar çok gelişmiş hayvanlardır' demekle aynı yere varacağını savunurlar. 18. yüzyılın ortasına gelindiğinde ise beklenen olur,

---

[111] A.g.e., s. 202-203.
[112] A.g.e., s. 300; bkz. Mason, a.g.e., s. 312.
[113] Mason, a.g.e., s. 316; ayr. bkz. Charles Darwin, **Darwin Kuramı Seçme Yazılar-Eleştiriler**, Çev. Cem Taylan, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 11.
[114] Adı geçen bu eser deistik evrimciliğin anlatıldığı kitap olarak meşhur olmuştur. Daha fazla bilgi için, Coudge, a.g.m., s.179.

yumuşama gerçekleşir ve teologlar evrimi Tanrı'nın planı doğrultusunda bir amaca yönelik süreç olarak kabul ederler.[115] Ancak bu sürecin nasıl işlediğini izah etmek Darwin'e kadar gerçekleşmeyecektir.

2. 6. Darwinizm [116]

Charles Darwin (öl. 1882), kendisine kadar gelen dönemde evrimle ilgili yapılan tüm yorumları aşan ve onları kuşatan bir mekanizma ortaya koymakla meseleye bir anlamda noktayı koymuştur. Ondan önce yapılan izahlar yeteri kadar etkili ve şumullü olmadığından, Darwin'in teorisi, evrim teorisiyle neredeyse eş anlamlı kullanılır hale gelmiştir.

Bu teorinin içeriğine gelince: Darwin doğa araştırmaları maksadıyla yaptığı yolculuklar neticesinde türlerin sabitliği fikrini zayıflatan keşifler gerçekleştirir. Bu seyahatlerinde türler ve çevreleri arasında sürekli bir ilişkinin varlığını gözlemler. Mesela Güney Amerika'da Pasifik Denizi'ndeki adalardan Galapagos Adası'nda bir kaç farklı türde ispinoz kuşu olduğunu görünce Darwin'in inancı daha da pekişir. Böylesi bir şeyin sebebini Tanrı'nın işi olarak yorumlamak yerine, adalara karadan tesadüf eseri olarak gelen herhangi bir türe mensup bireyin burada yaşayıp bu farklı çevreye uyum sağlaması, şeklinde açıklamayı tercih eder. Farklı adalardaki akraba türler farklı üreme topluluklarına bölünür ve her topluluk yeni ortamına uyum sağlayabilmek için değişim gösterir. Bu değişimlerin çeşitlenip artmasıyla tamamen başka türler ortaya çıkar. Böylece, doğal ayıklanma teorisiyle evrim sürecinin işleyiş mantığı Darwin tarafından ortaya konulmuş olur.[117] Bu yöneliş, maddi dünyanın izahında teolojinin yerine evrimciliğin geçmesiyle neticelenecektir.[118]

Darwin'in gezi esnasında Malthus'un **Nüfus Prensibi Üzerine Bir Deneme,** adlı eserini okuması doğal ayıklanma teorisinin temellerini atmasında yararlı olur. Malthus'un prensibine göre nüfusun geometrik artış eğilimi göstermesine karşılık

---

[115] Bowler, **Doğanın Öyküsü,** C. 1, s. 302-304.
[116] Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Morton O. Beckner, "Darwinism" **The Encyclopedia of Philosophy,** C. 1, New York, 1972, s. 296-306; Yves Delage, "Tekâmül Nazariyeleri-2", Çev. İbrahim Alaeddin, Tedrisat Mecmuası, s. 990-997.
[117] Bowler, a.g.e., C.1, s. 307-309; Mason, a.g.e., s. 381-382; bkz. Darwin, a.g.e., s. 16.
[118] Bowler, a.g.e., C. 2, s. 13.

yiyecek üretiminde nadir haller dışında ancak aritmetik (sabit hızla artışlar) olabilmektedir. Buna göre beslenme koşulları üzerinde nüfus artışından ileri gelen sürekli bir baskı sözkonusudur. Nüfus artışı ancak hastalık, kıtlık, yoksulluk ve savaş gibi durumlarda önlenebilir. Darwin bu ilkenin bütün organizmalar için geçerli olduğunu ileri sürer. Darwin'le aynı zamanda Alfred Russel Wallace (öl. 1913) da Malthus'un eserini okuyup, aynı neticeye varmıştır.

Darwin seyahatinden elde ettiği verileri ve Malthus bağlamında geliştirdiği doğal ayıklanma teorisini ele alıp 1859 da **Türlerin Menşei** isimli eserinde yayımlar. Bu eserinde, türlerin kökeniyle ilgili olarak organik varlıkların karşılıklı akrabalıklarını, coğrafya üzerindeki dağılımlarını ve embriyolojik benzerliklerini dikkate alarak bu türlerin başlı başına yaratılmış olmadığı, her birinin başka türlerden türemiş olduklarını savunur.[119]

Darwin **Türlerin Menşei**'ni yayınladıktan sonra, 1863'te Thomas Henry Huxley (öl. 1895) **İnsanın Tabiattaki Yeri** isimli eserini yayımlar. Huxley burada, ilk insan fosilleriyle değişik ırktan insan kafataslarının karşılaştırmasını yaparak insanla maymun arasındaki farkın az olduğunu söyler. 1871'de de Darwin **İnsanın Türeyişi**'ni yayınlayarak burada Huxley, Ludwig Büchner (öl. 1899) ve Ernst Haeckel (öl. 1919) gibi düşünürler tarafından iddia edildiği üzere, insanın diğer bütün türler gibi daha ilkel ve ortadan kalkmış bir yaratıktan türediğini[120] ve insanın, hayvanın ya da başka bir canlının aynı ideal plana göre yaratıldığını söylemenin bilim dışı bir izah olduğunu savunur.[121] Buna göre türler tek tek yaratılmayıp, tek bir türden gelirler ve bu türler daima değişmeye maruz kalırlar.[122]

Darwin'in bu iddiaları insan ve diğer canlıların menşei hususundaki tüm inanışları yerinden sarsan bir etkiye sebep olur ve doğa bilimi tarihçileri, Darwin'in teorisinin Copernicus Devrimi'nin bir devamı olarak görürler. Çünkü bu teoriyle birlikte Hıristiyanlığın kendine mahsus kozmolojisi sarsıntıya uğrar.[123] O güne kadar Tanrı'nın

---

[119] Mason, a.g.e., s. 383-385.
[120] Charles Darwin, **İnsanın Türeyişi,** Çev. Yavuz Erkoçak, Sol Yay., Ankara, 1968, s. 9.
[121] A.g.e., s. 33.
[122] Abdülhak Adnan Adıvar, **Tarih Boyunca İlim ve Din**, 2. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1969, s. 397.
[123] Bowler, **Evolution,** s. 1.

imajı olarak kabul edilen insanın, artık hayvanla ortak bir atadan geldiğine inanılmaktadır.[124]

Darwin teorisinin bir başka neticesi, "Sosyal Darwinizm"dir. Buna göre, hayatta kalmak için mücadele esasına dayalı doğal ayıklanma teorisi, hayatta kalmak için bazı bireylerin özel yetenekler kazanması bu kabiliyetlere sahip olmayan bireylere karşı onları üstün kılacaktır. Sosyal Darwinizm, dışarıdan hiçbir müdahaleyi kabul etmeyen ve bütün varlığın tek maksadının hayatta kalmak olduğu yeni bir toplum projesidir. Dolayısıyla insana dair tüm değerler hayatta kalma mücadelesine indirgenecektir.

Darwin'in insanla hayvan arasında temelde bir fark olmadığını iddia etmesi, insanı kutsal bir varlık olmaktan çıkarıp ahlâk, din ve toplumsal gelenekleri sarsar. Bu noktadan sonra insanın yapacağı şey rekabet ve yaşamak için savaşmaktır.[125]

Görüldüğü gibi evrim teorisi biyoloji ve tabiat bilimlerinde oynadığı rolden çok daha fazlasını sosyal alanda yapmıştır. Darwinizmin kavramları, insan topluluklarının gelişmesi, devamlılığı ya da kültürlerin menşei ve ilerlemesi gibi alanlara taşınmıştır. Antropologlar, psikologlar, sosyologlar, ahlâk, hukuk ve siyaset tarihçileri evrimci söylemler geliştirmişlerdir.[126] Evrim teorisinin genişleyen alanı zaman içinde evrenin var oluşuyla ilgili bütüncül spekülasyonların doğmasına da sebep olmuştur. Şimdi bunlardan bir kısmına göz atalım.

2. 7. Mekanik Evrimcilik

Herbert Spencer ve Ernest Haeckel mekanik evrim anlayışının temsilcilerindendirler. Spencer, önceleri Lamarckçı bir evrim telakkisi benimserken, daha sonra Darwin gibi Malthus'un fikirlerinden etkilenip gelişme düşüncesini ondan alır. Darwin Türlerin Menşei'ni yayımlamadan önce, Spencer 1952'de yayımladığı *"Hayvan Üretkenliğinin Genel Yasasından Çıkarılan Nüfus Teorisi"*

---

124 Hans Küng, **Does God Exist?,** Çev. Edward Quinn, SCM Press, London, 1991, s. 347.

125 Sosyal Darwinizm ve tesirleriyle ilgili daha derin bir okuma için bkz. Atilla Doğan, *"Sosyal Darwinizm ve Osmanlı Aydınları Üzerinde Etkileri"*, Marmara Ünv. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktara Tezi), İstanbul, 2004, 334 s.

126 Coudge, a.g.m., s. 181.

başlıklı makalesinde nüfus baskısının gelişmenin en önemli sebebi olduğunu, bütün insanlığın az veya çok bu kurala uygun bir şekilde geliştiğini, fakat eşyanın doğasına göre ancak bu yasaya uyanların hayatta kalabileceğini savunur. Bu makalede ayrıca organizmaların üretkenliğini arttıran unsurun doğaüstü değil fiziksel sebepler olduğunu iddia eder. 1859'da Darwin'in Türlerin Menşei kitabı yayımlanınca Spencer burada yer alan en güçlünün hayatta kalması prensibini sadece organik evrimin bir mekanizması olmaktan çıkarıp insanlığın ilerlemesinde bir kılavuz telakki eder.[127]

Sosyal Darwinciliğin önde gelen temsilcilerinden Ernst Haeckel, için ilerleme doğal bir yasadır ve ancak bu yasayla yaşam ve gelişme mümkün olacaktır. Evrim ona göre evrenin bütün sırlarını açan bir anahtar gibidir. Organizmalar, inorganik maddelerden kendiliğinden üreyip devamlı bir farklılaşma ve mükemmelleşme sürecine tabidirler. Haeckel'a göre bütün canlılar ilkel hayat formlarından çıkıp zaman içinde iyiye doğru giderler.

İnsanlığı on iki türe ve otuz altı ırka ayıran Haeckel, bu türleri maymunlara benzeme derecelerine göre sınıflandırır. Fiziksel ve zihinsel gelişmişliğin biyolojik olarak belirlendiğini, bunu değiştirmenin mümkün olmadığını savunmaktadır.[128]

2. 8. Vitalist Evrimcilik

Bu başlık altında ele alacağımız Henri Bergson (öl. 1941), başlangıçta, Darwin ve Spencerin tesirinde kalmış, daha sonra Spencerin iddia ettiği eşyanın özündeki mekanik evrimin esasında evrim fikrine ters düştüğünü görmüştür. Bergson'a göre yaratıcılık fikrinin yer almadığı bir evrim tasavvuru, evrimin safhalarını açıklayamaz. Ona göre var oluş zarurî değildir, "yaratılış, yeniden meydana geliş şeklinde bizdeki hürriyeti meydana getirir."[129] Görüldüğü gibi Bergson'un bu yaklaşımı şimdiye kadar incelenen evrimci düşünürlerin evrim anlayışlarından farklı olarak mekanik ve maddeci olmaktan uzaktır. Evrimcilik başlığı altında temel olarak ele alınması gereken isimlerden çalışmanın planının el verdiği ölçüde bahsettikten sonra. Spencer'de evrim felsefesini anlatmaya geçebiliriz.

[127] Mason, a.g.e., s. 387; Spencer, **An Autobiography**, C.1, s. 449-450.
[128] Doğan, a.g.e., s. 95-103.
[129] Coudge, a.g.m., s. 183, Nurettin Topçu, **Bergson,** Ankara: Dergâh Yay., 2002, s. 24-25.

İKİNCİ BÖLÜM

HERBERT SPENCER'DE EVRİM FELSEFESİ

1. SPENCER'İN BİLGİ ANLAYIŞI

19. yüzyılda Darwin'in biyolojik evrim teorisini, insanî alana yayan Herbert Spencer, evrimi bütün varlığı kuşatan bir yasa olarak kabul eder. Bu yasa, bilimsel açıdan bilinebilen yani deneye tâbi tutulabilen bir değişme sürecidir. Bu nedenle Spencer, sentetik felsefenin prensiplerini temellendirirken öncelikle bilginin sınırlarını tayin edip, bilimden ne anlaşılması gerektiğini ortaya koymaya çalışır.

Her bilim kendisine farklı bir nesneyi veya hadiseyi konu edinir. Bu dağınıklık Spencer'e göre nesneler hakkında anlamlı bir bütüne ulaşmanın önünde engeldir. Dağınık bilgilerden bir yasa çıkartılamayacağından birleştirilmiş bir bilgiye ihtiyaç vardır. Felsefe birleştirilmiş bilgidir, daha açık bir ifadeyle felsefenin gayesi bilgilerin birleştirilmesidir. Bu bilginin kapsamına başı ve sonu bilinebilen, deneye konu olan "şeyler" girebilir. Bu bağlamda Spencer, John Locke'un (öl. 1704) takipçisi olarak tam bir empiriktir.[130] İnsanın bilgilerini tecrübeleri vasıtasıyla edindiğini, 'mutlak'ın gözlemlenemeyeceğini ve bu nedenlerle de hakkında bilgi edinmenin mümkün olamayacağını söyleyen filozof, bu yönüyle agnostiktir. Onun agnostikliği 19. yüzyılın pozitivist tavrının farklı bir yansıması gibidir.[131] Sistemini kurarken öncelikle bunu vurgular. Burada dikkatten kaçırılmaması gereken husus Spencer'in maksadının tabiat bilimlerinin felsefesini yapmak değil, varlığın evrim merkezli sistemini kurmak olduğudur. Çünkü o, bütün bilgileri kendi evrim telakkisi bünyesinde birleştirmeyi planlamaktadır.[132]

---

[130] Maurice Madelbaum, **History, Man and Reason, A Study in Nineteenth Century Thought**, Baltimore and London: The Johns Hopkins Press, 2. Baskı, 1974, s. 219.
[131] H. Z. Ülken, **Genel Felsefe Dersleri**, Ankara: Ülken Yay., 2000, s. 101.
[132] Alain Swingewood, **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi**, Çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 1998, s. 74.

1. 1. Bilinemeyen:

Felsefenin konusunu bilinebilene hasretmekle metafiziği felsefeden ihraç eden Spencer, insan zihninin sınırlarını aşan hiçbir şeyin bilinemeyeceğini savunur. Buna göre evrenin başlangıcı, menşei gibi hususlarda dinler tarafından ortaya konulan inançlar, insanın deney alanına girmediğinden ve doğruluğunu test etmek de mümkün olmadığından haklarında doğru veya yanlıştır şeklinde hüküm verilemez. Zira Spencer'e göre objektif ve subjektif şeylerin kendi töz oluşları bakımından mahiyetleri bilinemez.[133]

Bu doğrultuda **İlk Prensipler**'de önce kâinatın menşei hakkında ortaya konulan spekülasyonları tartışan Spencer, Aydınlanma filozoflarının, teleolojik ve teolojik bir evren tasavvurunu reddedip evreni maddî bir sürecin neticesi kabul etmelerini bir anlamda benimseyip pozitivist bir yaklaşımla dinlerin, hayatın başlangıcı hakkında telkin ettiklerine inanmanın bilimsel olmayacağını dile getirir.

Spencer'e göre ateistler, başlangıcı ve ilk sebebi olmayan bir âlemin varlığını tasavvur ederek zihnin doğasına aykırı bir iş yapmaktadırlar. İnsan sebep ve başlangıcı olmayan hiçbir şeyi düşünemez. Ateistlerin iddia ettiği gibi bunun tersini söylemek 'kendiliğinden varlık' fikrini gerektirir. Bu varlık kendiliğinden olması sebebiyle başka bir varlık tarafından da yaratılamaz, dolayısıyla bir 'ilk sebep' tasavvur edilemez.[134] Yani kendiliğinden varlık başlangıçsız demektir ki bunu zihnen idrak mümkün değildir.

Spencer açısından 'kendiliğinden varlık' fikri gibi kendi kendini yaratma anlayışını içeren panteizm de muhaldir. Kendi kendini yaratmayı anlayabilmek için "herhangi bir ayrılmaz zorunluluk dolayısıyla potansiyel varlığın fiilî varlığa geçişini idrak etmek" gerekir, ki insan bunu yapamaz. Potansiyel varlık zihinde tasarlansa bile bu, onu fiilî bir varlık olarak tasarlamak şeklinde olacaktır. Fakat zihnimizde böylesi bir potansiyel varlığı fiilî varlığa dönüştürebilecek şuur hali yoktur. Yani, aslında hiç olup,

---

133 Herbert Spencer, **İlk Prensipler**, Çev. Selmin Evrim, MEB, İstanbul, 1947, C. 1, s. 90.
134 Spencer, a.g.e., s. 39.

diğer hiç'lerde mevcut olmayan, varlık haline geçebilme kabiliyetine sahip bir hiç'i tasavvur etmek zihnen mümkün değildir.[135]

Teizm ise, evreni kendiliğinden değil de bir dış etkenle yani Tanrı eliyle yaratıldığını kabul eder. Çünkü evrende bir düzen vardır ve bu düzeni sağlayan bir düzenleyici gerekir, o da Tanrıdır. Tanrı'nın varlığını bu şekilde ispatlama yerini, Aydınlanma çağıyla saatçi-saat arasındaki ilişki benzerliğine bırakır. Spencer'e göre bu ispat biçimi kabul edilemez. Çünkü saatçi ya da Spencer'in analojisiyle zenaatçı, kullandığı demir, tahta veya taşı yaratmaz, onlara şekil verir. Dolayısıyla mevcut varlıkların nasıl meydana geldiği bununla açıklanamaz. Ona göre asıl sır maddenin yoktan varoluşundadır.[136]

Spencer'e göre evrenin tabiatı hakkında yapılan bütün bu yorumlar, nihayetinde, ilk sebep kavramını açıklamaktan acizdir ve ilk sebebin ne olduğu sorusu her şekilde cevapsız kalmaktadır. İlk sebep bitimlidir demek, ona sınır atfetmekle eş anlamlıdır. Böylesi bir sınırın varlığını kabul etmek de sınırların dışında bir şeyin varolduğunu zımnen kabul etmeyi gerektirir. Öyleyse bu sınırların dışında varolan şeyin ilk sebebi nedir? Bunun yanıtını zihnen bulmak imkânsızdır. İlk sebep her bakımdan mükemmel olduğu takdirde zorunluluklar ve sınırlar üstü olacaktır. Anlaşılıyorki Spencer bu izahlarıyla bilginin ve dinin çerçevesini çizmeyi amaçlamaktadır. Buna göre dinî yorumlar mutlak bir ilk sebep veya bir dış sebebin tesiriyle evrenin kaynağını açıklama çabalarından doğmaktadır. Bütün din telakkileri evreni anlaşılabilir kılmaya çalışmalarına rağmen bir çok çelişkiyi bünyelerinde barındırırlar.[137] Bilim de konu edindiği kavramlar olan madde, mekân, zaman ve hareketi açıklamakta yetersiz kalır.[138] Öz itibarıyla idraki kabil olmayan bu şeyleri bilim ve bilim adamı açıklayamaz, sadece düşünür. Düşünmek bu anlamda idrak sınırları içinde kalmakla kayıtlıdır, yani sınırlı ve sonlu olanı aşan bir şeyi kavramak imkân dahilinde değildir.[139]

Spencer'in mahiyeti bilinemeyip fakat varlığı hakkında şüphe edilemeyecek bir

---

[135] Spencer, a.g.e., s. 41.
[136] A.g.e., s. 43-44.
[137] A.g.e., s. 58-59.
[138] A.g.e., s. 90.
[139] A.g.e., s. 100-101.

bilinemeyenden bahsetmesi, tam da bu noktada onun bir tür metafizik yaptığı fikrini akıllara getirmekle birlikte,[140] zihnin sınırlarını aşan şeylerin bilinemeyeceği ve sadece insanın tecrübeleriyle edindiği şeyleri bilebileceğini savunması onun, metafiziği inkâr ettiği fikrini kuvvetlendirir. Ona göre din, muhayyile ürünü, sunî bir şey olmayıp, dış dünyanın insan üzerinde bıraktığı tesire dayanır. Bu perspektiften bakıldığında ilim de tâbii kaynaklıdır, doğal bir tekâmülün sonucunda daha açık, daha fazla bilgiyle yoğrulan ve her gün vaki olan insan tecrübesinin bir meyvesidir. Bu anlamda din ile ilim insan zihninde dış dünyayla kurulan ilişkiden doğup, kaynak itibarıyla aynıdır. Spencer burada dini doğrudan reddetmeyip, onun sosyal bir ihtiyaç olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla dinin vahye dayandığı kabulünü açıkça reddetmektedir.[141]

1. 2. Bilinebilen

Spencer bilinenle bilinmeyen arasındaki farkı ortaya koyduktan sonra felsefenin alanını bilinebilen ve deneye konu olan maddeye inhisar eder. Felsefe bazı tecrübe ve gözlemler neticesinde elde edilmiş verilerin derlenmesiyle başlayan sonra bunları daha genel önermeler haline getirme amelîyesinin son noktasıdır. Bu anlamda aşağı türden bilgi, bir sistem dahilinde birleştirilmeyen bilgi, ilim, kısmen birleşmiş bilgi, felsefe de tamamen birleştirilmiş bilgidir.[142] Küllî hakikatleri kendine konu

---

[140] Mandelbaum, a.g.e., s. 303.

[141] Emile Boutraux , **İlim ve Din,** Çev. Hüseyin Cahit Yalçın, Akşam Matbaası, İstanbul, 1927, s. 111-112. Boutroux, Spencer'i bu konuda savunarak, onun tabiatüstü fikrini değil, tabiaüstü hakkında belirtilen düşünceleri reddettiğini söyler. Ayrıca bkz., Silvan Derey, **Herbert Spencer'in Din ve Ahlâk Hakkındaki Nazariyesi**, Çev. Mehmet Münir, Mürettibîn-i Osmanîye Matbaası, İstanbul, 1327, s. 5-6. Rıza Tevfik de Felsefe Dersleri'nde Spencer'in önyargılara mahkûm edildiğini, hakikatte olayların ortaya çıkışında mahiyeti bilinmeyen bir güçten bahseden kimsenin dinsizliğinden söz etmenini hatalı olacağını kaydeder. Hatta, Spencer'in bu görüşleri İslâm literatüründeki "O'ndan başka mevcut yoktur" ya da " O'ndan başka her şey helâk olur", gibi ifadelerle örtüşmektedir. Bkz. Rıza Tevfik, **Felsefe Dersleri,** İstanbul: Kader Matbaası, 1330, s. 562. Süleyman Hayri Bolay, Spencer'in, dini, muhayyilenin bir ürünü olarak görmesi sebebiyle, bir bakıma dini hurafelere indirgediğini söyler. Bkz. Süleyman Hayri Bolay, **Türkyede Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi,** İstanbul: Yağmur Yaynları, 1967, s. 109. Spencer' e yöneltilen bu yöndeki bir başka tenkide Metalib ve Mezahib'de rastlıyoruz. Bkz. Paul Janet ve Gabriel Séailles, **Metalib ve Mezahib**, Çev. Elmalılı Hamdi, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul, 1978, s. 386-387. Spencer'e ateist denilmemesi için T.H. Huxley'in onun hakkında icat ettiği agnostik tabiri için bkz. Abdülhak Adnan Adıvar, **Tarih Boyunca İlim ve Din,** 2. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1969, s. 455.

[142] Spencer, a.g.e., s. 179.

edindiği gibi, bu küllî hakikatlerden yola çıkarak cüzî hakikatlere ulaşan felsefe[143] "en yüksek genellik derecesindeki bilgidir."[144]

Birleştirilmiş bilgi olan felsefenin konusu madde, mekân, zaman ve hareket gibi dış dünyadan deneyler ve gözlemler yoluyla edinebilecek şeylerdir. Bilmek bunlar arasında bağlantılar kurmaktır. Çünkü zihin bağlantılarla düşünür. Mutlak, yani bilinemeyen'le bağlantı kurmak imkânsız olduğundan onun hakkında bir şeyler bilmek mümkün değildir.[145]

Felsefenin konusu mutlak değil de madde olduğundan, onun kanunları hakkında düşünmek gerekmektedir. Maddenin kanunları vardır ve bu kanunlar neticede müşterek bir yasa planında varlıklarını sürdürürler ki bu yasa evrim ve ters evrim diyebileceğimiz çözülmedir. Felsefî bilginin konusu olan madde ve onun özellikleriyle ilgili kanunları, bilginin birleştirilmesinde araç maksadıyla kullandığından, Spencer'in evrim tasavvurunun dayanakları maddenin verilerinden alınır. Maddede mutlak mânada sabitliğin ve sürekliliğin yokluğundan yola çıkarak bütün nesnelerin ve bu nesnelerin kurduğu bütün toplulukların her an hal değiştirdiklerini savunan Spencer, nesne ve olaylar arasında cereyan eden ilişkileri bir kanuna dayandırmayı amaçlamaktadır. Bu kanun hem madde hem de hareketin aynı zamanda geçirdikleri değişiklikleri açıklayabilecek, madde ile hareketin devamlı olarak dağıtılması kanunudur. Bu değişimin dinamik prensibi evrimdir.[146] Görüldüğü gibi modern tabiat tasavvurunun öncülleriyle örtüşen Spencer'in tabiat tasavvuru, modern evrimci tabiat bilimlerinin ulaştığı neticeleri paylaşır. Buna göre evrende bir değişme vardır ve bu değişme deneyle bilinebilir. Simdi evrimci tabiat bilimlerin ulaştığı bu kanunları Spencer'in nasıl ele aldığını görelim.

1. 2. 1. Maddenin Yok Edilemezliği

Spencer, 18. yüzyılda yapılan yeni keşifler ve tecrübeler neticesinde semavî dinlerin var olan her şeyin yoktan yaratıldığına dair inançlarının yıkıldığını varsayar.

---

143 A.g.e., s. 180.
144 Ag.e., s. 175.
145 Spencer, a.g.e., s. 220.
146 A.g.e., s. 391.

Mesela bir gece ansızın ortaya çıkan kuyruklu yıldızın aslında yeni yaratılmayıp, sadece o ana kadar insanların görüş alanına girmemiş olduğu ispatlanır. Maddenin görünüşte yok olmalarının yalnızca birer hal değiştirme olduğu ortaya konulur.[147]

Gorüldüğü gibi Spencer bilimsel verilerden yola çıkarak maddenin aslında kaybolmayıp sadece hal değiştirdiğini savunur. Yani madde için yok olmaktan söz edilemez çünkü, düşünce irtibat kurmaktır ve hiç yok iken ansızın varlığa çıkmış bir şey nasıl düşünülemezse, var iken yokluğa geçmiş bir şey de düşünülemez. Bu sebepler çerçevesinde Spencer'e göre maddenin yaratıldığını ve yok edildiğini varsaymak insan zihninin sınırlarını aşan birer durumdur.[148]

1. 2. 2. Hareketin Sürekliliği

Hareket eden cisimlerin durmaya meyilli olduğuna dair Yunan felsefesinden, Galileo Galilei (öl. 1642)'ya kadar devam eden görüş, 17 ve 18. yüzyıllarda artık kolayca reddedilmektedir.[149] Spencer de bu yeni fiziğin etkisinde hareketin kendisinin devamlılığını ve bunu sağlayan kuvvetin enerji olduğunu söyler.[150] Bu kuvvetin düşüncede bir an bile yok olduğunu düşünmek mümkün değildir. Hareketin hızı veya bir mekânda gerçekleştiği fikri zihnen azaltılabilir, ancak bu, kuvveti daha büyük bir madde kütlesi üzerine yaymakla mümkün olacaktır.[151]

1. 2. 3. Kuvvetin Devamlılığı

Termodinamiğe göre dünyanın enerjisi sabittir.[152] Spencer de hareketin devamlılığını sağlayan kuvvetin, diğer bir ifadeyle enerjinin farklı şartlarda farklı şekiller aldığını ve bu süreçte tutarının değişmediği esası dikkatten uzak tutulmazsa, onun mutlak olduğunu söyler. Zaten kuvvetin devamlılığından kasıt da insan tasavvurunu aşan herhangi bir sebebin devam ediyor olmasıdır. Bu anlamda Spencer her şeyin ötesinde mahiyeti bilinmeyen bir güçten bahsetmektedir. Görüldüğü üzere

---

[147] A.g.e., s. 234-235.
[148] A.g.e., s. 241.
[149] A.g.e., s. 245-246; Modern fizik ve yansımaları hakkında geniş bilgi için bkz., R. G. Coolingwood, **Doğa Tasarımı**, Çev. Kurtuluş Dinçer, İmge Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 154-182.
[150] Spencer, a.g.e., s. 255.
[151] Ag.e., s. 257.
[152] Mason, a.g.e., s. 455.

Spencer, konunun dönüp dolaşıp başlangıcı ve sonu olmayan kayıtlanmamış bir realiteye, mutlak"a geldiğini söylemekten kaçınmaz. Mahiyeti bilinmeyen bu güç, hadiselerin kaynağıdır ve evrimin temelidir.[153]

Kuvvet daîmi olduğundan, bu küllî hakikatten de kuvvetler arasındaki irtibatın devam ettiği çıkartılabilir.[154] Enerjinin, bazen tükendiği yönünde müşahedeler olsa da, dikkatli bakıldığında, enerjinin bu durumlarda şekil değiştirip, başka bir enerjiye dönüştüğü görülmektedir. Hareketin ilk haline gitmeye çalışıldığında, başka bir kuvvet tarzı altında var olduğu anlaşılacaktır.[155]

Buradan anlaşılıyorki Spencer nazarında evrende varolan her şeyde bu hakikati takip etmek mümkündür. Her varlıkta devamlı bir surette ileriye doğru gitmeyi sağlayan bir hareket gücü vardır. Yıldızların hareketinden, fikirlerin işleyişine, bütün değişmeler ve bu değişmelerle paralel giden kuvvet dönüşümlerinin tamamı, ilerleyen bir sürece tabidir.[156]

1. 2. 4. Hareketin Yönü ve Ritmi

Spencer'e göre hareket, çekim ve itim kuvvetleri doğrultusunda bir istikamet alır. Eğer sadece çekim kuvveti varsa çekici kuvvetler doğrultusunda, sadece itici güçler varsa bu istikamette hareket gerçekleşir. Her iki güç var ise, bu ikisinin bileşkesi yönünde hareket vuku bulur. Spencer'e göre de tek kanun sonuncusudur.[157] Mesela her gezegen ve her uydunun kendine mahsus bir gücü olduğu gibi, bu ikisini çeken başka bir güç de vardır. Bu iki gücün bileşkesi ise, hem cismin kendi yönünü, hem de diğer güçlerin çizdiği yolu takip etmesi neticesini doğurur.[158]

Toplumlarda da buna dair örnekler görmek mümkündür. Bir cemiyetin gelişme istikameti ele alındığında, bu topluluğun parçaları varlıklarını devam ettirmek, nesillerini çoğaltmak enerjisine sahiptirler. Fakat bu enerjiler kendilerine muhalefet

---

[153] Spencer, a.g.e., s. 269.
[154] Spencer, a.g.e., s. 270.
[155] A.g.e., s. 275-276.
[156] A.g.e., s. 284.
[157] A.g.e., s. 320-321.
[158] A.g.e., s. 323.

eden başka enerjilerle karşılaşırlar. Bu muhalif enerjiler bazen jeolojiden, bazen iklimden kaynaklanır. Toplumlar arası ortaya çıkan savaşlar, çatışmalar da bu zıt kuvvetlerin karşılaşması sebebiyledir. Bir toplumun kendi içinde gerçekleşen hareketler yine böyle yorumlanabilir. Hareketin en büyük çekim yönünde olması, tarımın elverişli olduğu topraklarda gelişmenin daha fazla olması sonucunu doğurabilir.[159] Kısaca evrende gerçekleşen her tür değişmeyi meydana getiren hareket en büyük kuvvetin yönündedir. Bu hareketin istikameti evrensel bir ilkedir.[160]

Hareketin ritmine gelince, bu ritim bileşik bir yapı arzeder. Çünkü genelde hareket halinde bulunan birkaç güç birden vardır ve bunlar hız bakımından birbirlerinden farklı dalgalanmalar doğurur. Bunun örnekleri, bir çalgı aletinin çalınmasıyla ortaya çıkan seslerde ya da deniz kenarlarındaki med-cezirlerde görülebilir.[161]

Hayatın geneline bakıldığında da, bazı nevilerin türeyip daha sonra yok olduğu, başlangıçta az sayıda bulunan bazı nevilerin zamanla çoğaldığı, sürüngenler devrinden memelilerin yaygınlaştığı bir devreye geçildiği yani geniş ve çeşitli dalgalanmalar şeklinde cereyan eden bir sürecin varlığı dikkat çeker.[162]

2. BİLİNEBİLENİN TARİHİ OLARAK EVRİM VE YASALARI

Spencer'de maddenin yok edilemezliği, kuvvetin devamlılığı gibi kanunlar tam anlamıyla evrensel hakikatlerdir. Hareketin istikameti kanununda, gücün en az direnen, en çok çeken ya da her ikisini mündemiç olan bileşik istikameti de küllî hakikatlerdendir. Ancak bu yasalar ayrı ayrı veya bir arada felsefenin amaçladığı birleştirilmiş bilgiyi, düşüncenin sentezini tamamlayamazlar.[163] Felsefenin bu amacını gerçekleştirmek üzere tüm bunları da kapsayacak daha üst bir açıklama gerekir. Spencer bu üst açıklamayı ararken maddenin tüm yasalarını 'madde ile hareketin devamlı

---

159 A.g.e., s. 239-241.
160 A.g.e., s. 351.
161 A.g.e., s. 357.
162 A.g.e., s. 371.
163 A.g.e., s. 386-387.

yeniden dağıtılması' kanununa indirger. Ama mutlak devam ve mutlak durma yoktur. Her fenomen, her an bir durum değişikliği geçirir[164] ki bu değişiklik evrimdir. Bu açıdan bakıldığında Spencer'in bütüncül bir evrimi benimsediğini[165] söylemek yanlış olmayacaktır.

Spencer'in bütüncül evrim tasavvuru çerçevesinde nesnelerin ve olayların bir süreç içinde devamlı bir şekilde gelişimini savunması bir tür tarih felsefesi olarak değerlendirilebilir. Ona göre bir nesne ile ilgili bilgi, nesnenin geçmişte, halde ve gelecekte gerçekleştirecek olduğu bütünün tarihini vermedikçe tamamlanmış olmaz. Bir obje ortaya çıkar, sonra kaybolur. Her bilim kendi objelerinin tarihini anlatır. Bu çok çeşitli tarihî süreçlerin de müşterek bir paydaları vardır: Gelişme.[166]

Gelişme, varlıkta devamlı bir şekilde meydana gelen tamamlanmadır. Bütün fenomenlerin gelişmesi, fasılalı bir halden fasılasızlığa geçmesi ve kimi zaman da genişlemesi en genel adlandırmayla evrimdir.[167] Her evrimin üç temel belirtisi vardır. Bu üç aşamadan geçtikten sonra evrim tamamlanır. Bazen hadiselerde bütünleşmenin aksine, dağılma ve çürüme gözlenir, hareketin yutulması neticesinde oluşan bu dağılmalar, Spencer felsefesinde çözülme diye adlandırılır.[168]

Böylece birbirine zıt gibi görünen iki süreç, evrim ve çözülme, deneye konu olan her varlığın tarihçesini oluştururlar. Hareketin kaybolup bütünleşmeye sebep olması, sonra bu ikisinin kendi aralarında bir iç hareketin kazanılıp tekrar dağılması şeklinde cereyan eden değişmeler bu tarihin formülünü verir.[169]

Evrim görünüşü bakımından hareketin dağılmasıyla maddenin bütünleşmesi ve bunun neticesinde daha iyi bir hale geçme değişimidir. Bu duyulur varlıkların, bireylerin ve toplulukların tarihlerinin yükselişe geçtikleri dönemde tabi oldukları evrensel bir süreçtir.[170] Bu anlamda Spencer, tarihi, tüm varlıkların geçmişini konu edinen bir

---

164 A.g.e., s. 391.
165 Mandelbaum, a.g.e., s. 90.
166 A.g.e., s. 393, 400; Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999, s. 427; Höffding, a.g.e., s. 467.
167 Spencer, a.g.e., s. 400 ve 404.
168 Ag.e., s. 404.
169 A.g.e., s. 399.
170 Spencer, **İlk Prensipler**, C. 2, s. 34.

bilim olarak telakki etmektedir. Biyolojik evrimin neticesinde ulaşılan hayvan ve bitkilerin bir tarihi olduğu anlayışını Spencer anoloji yoluyla insanlara ve toplumlara da teşmil eder. Biyolojik evrimin bu şekilde tarihe uygulanışıyla, tarih hakkında da evrensel bir ilkeye varılacağını savunur.[171] Görüldüğü gibi pozitivist tavrını her alanda sergileyen Spencer, Comte gibi, bilimsel bir tarih mefhumu ortaya koyarak geleneksel tarih telakkilerine zıt bir konumdadır.[172]

Spencer'in söz ettiği tarih varlığın basitten karmaşığa ve aynı cinsten ayrı cinse geçmesini yani farklılaşmasını konu edinmektedir.[173] Şimdi bu süreçlere kısaca göz atalım.

2. 1. Bütünleşme (İntegration)

Spencer'e göre evrim sürecinin ilk belirtisi bütünleşmedir. Bütün olgular önce, ayrı ayrı bulunan ögelerin zamanla birleşmesi sürecini yaşarlar. Başlangıçta kâinatta her şey dağınıktır ve bir zaman sonra birleşmeye meylederler.

Mesela, yıldızlar başlangıçta dağınık gazlar halinde iken bu gazlar zamanla birleşip Güneş Sistemini oluştururlar.[174] Jeoloji noktasından bakıldığında yer kabuğu ilk önceleri erimiş ateş halindeyken, ateşin zamanla soğuyup sertleşmesi yer kabuğunu oluşturur.[175] Buna benzer bir biçimde bitkiler de büyük bir alana yayılmış gaz halindeki ögelerin birleşmesiyle meydana gelmişlerdir.[176]

Astronomik ve jeolojik evrimin yanı sıra organizmalar da bütünleşme ilkesine tabidirler. İnsan organizması gelişimi esnasında bütünleşme süreci geçirir. Buna göre bir çocuğun kemik yapısının sağlamlaşması farklı kemiklerin ayrı merkezler çevresinde kaynaşmasıyla olur. Bu nedenle bir erişkinin kemik yapısı bir bebeğinkine göre daha sağlamdır. Memeli hayvanlar embiriyo aşamasında uzun bir kan damarı gibiyken bunlar yavaş yavaş kendi üzerlerinde kıvrılıp karaciğeri oluşturur ve sonra hücreler birleşip

---

[171] Özlem, a.g.e., 114.
[172] Mandelbaum, a.g.e., s. 111.
[173] Herbert Spencer, **Kavanîn-i Tabîiye**, Çev. Mehmet Münir, Mürettibîn-i Osmanîye Matbaası, İstanbul, 1327, s.18.
[174] Spencer, **İlk Prensipler**, C. 2, s. 4-5.
[175] A.g.e., s. 7.
[176] A.g.e., s. 9.

bedenin diğer azalarını meydana getirirler.[177] Verilen örneklerde görüldü gibi Spencer'de evrim, canlı veya cansız tüm varlıkların dağınık bir halden toparlanmaya, birleşmeye doğru ilerlemesidir. Bundan sonra, artık tamamlanan varlıklar kendi içlerinde farklılaşmaya doğru meylederler.

2. 2. Farklılaşma (Differentiation)

Evrim sürecinin bir parçası olmak itibarıyla evrendeki her şey, bir tek türden başka birçok türler haline dönüşürler yani bütünleşen olgular evrimin ikinci belirtisi, farklılaşma sürecine girerler. Spencer'in farklılaşmadan kastı hem bireysel hem toplumsal organizmaların basitten karmaşığa, tek türden farklı türlere doğru bir ilerlemeye tabi oluşudur.[178] Hareketin dağılması neticesinde gerçekleşen maddenin tamamlanması, tek şekillilikten çok şekilliliğe doğrudur. Madde gittikçe, bir çok alt bölümlere ayrılır, bu alt bölümler de kendi içlerinde dallanarak daha fazla genişler ve bileşik bir hal kazanır.[179] Bu bileşiklik ve genişlik, maddeye açık seçiklik kazandırır.[180]

Spencer bu yasayı örneklendirmek üzere endüstri ve estetiğe ait sanatlarda kullanılan aletlerden bahseder. Şöyleki; insan hayatını kolaylaştıran küçük ve basit aletlerden, karmaşık ve büyük mekanizmalara sahip makinelerin yapılmasına, yine son derece basit düzeneklerle işleyen makinelerden büyük fabrikalara geçiş hep evrimin farklılaşma temayülünün bir yansımasıdır.[181]

Organizmanın evriminde de buna benzer bir biçimde, bir tohumun ağaca ya da bir yumurtanın hayvana doğru ilerlemesindeki süreç aynı cinsten ayrı cinse doğru tezahür eder. Bir tohum başlangıçta sadece bir tohumken, zamanla bir ağaç veya bir çiçek halini alır.[182] Mesela, yeryüzü ilk önce erimiş bir maddedir. Sonra tedricen soğuyarak yüzeyi katılaşır.[183] Bu değişimler neticesinde bugünkü halini alan dünyanın bu süreci aynı cinstenlikten ayrı cinstenliğe geçiş için iyi bir örnektir. Yerkabuğu bu

---

[177] A.g.e., s. 10.
[178] A.g.e, s. 49.
[179] A.g.e., s. 86, 90.
[180] A.g.e., s. 116.
[181] A..g.e., s. 31.
[182] Spencer, **Kavânîn-î Tabiîye**, s. 5.
[183] Spencer, a.g.e., s. 8-9.

geçiş neticesinde daha önce de bahsettiğimiz gibi, tabakaları katılaşıp, çoğaldıkça daha karışık bir yapı alır ve sağlamlaşır.[184]

İlk önce aynı cinstenken daha sonra farklı cinslere dönüşme, insan bedeninin fiziksel ilerlemesinde açık bir şekilde görülür. Medenîleşmiş insan nevinin daha alt seviyedeki insanlara nispetle bedensel olarak daha fazla gelişkin olduğuna dikkat çeken Spencer, bir Avrupalı'nın kemik yapısının vahşî diye tanımladığı insanlarınkine oranla güzel ve güçlü olduğunu iddia eder.[185] Görüldüğü gibi Spencer insan ırklarını da fiziksel özellikleri bakımından farklılaşmaları oranında mükemmel veya ilkel adı altında bir tasnife tâbi tutarak evrim sürecini biyolojik anlamdaki türlerin evriminden antropolojik sahaya taşır.

2. 3. Belirginlik (Determination)

Spencer evrimin bir taraftan farklılaşmaya doğru giden bir değişmeyken, diğer taraftan belirginliğe doğru giden bir değişme olduğunu düşünmektedir. Nesnelerin ve olayların belirginlik kazanması bir anlamda bütünleşme ve farklılaşmanın bir bileşimidir. Bütünleşen ve farklılaşan her şey bundan sonra bir istikrara ulaşır, mahiyeti belirginleşir ve böylece sınırları taayyün eder.[186]

Evrimin ilk önce görüldüğü güneş sisteminin oluşumu buna iyi bir örnektir. Güneş sistemi dağınık gazların bütünleşmesinden meydana gelirken, bu gazlar başlangıçta dağınık ve belirsizdirler. Bütünleşmeyle belirginlik kazanırlar.[187] Organizmalarda mesela, memeli hayvanların yumurtalarında bu süreç oldukça belirgindir. Bu yumurtalar belirginleşmeden önce şekli ve rengi belli olmayan tek bir noktadan yani bir tek hücreden ibarettirler. Yumurta belirginleştikçe onun çevresinde bulunan diğer embiriyolar da belirir.[188]

---

[184] Spencer, **İlk Prensipler**, C. 2, s. 42.
[185] Spencer, s. 56-57; medenî-ilkel ayrımı için bkz. Herbert Spencer, **Terakki Kanunu ve Sebebi**, Çev: İbrahim Aşkî, Ali Şükrü Matbaası, Dersaadet, 1333, s. 17.
[186] Spencer, **İlk Prensipler**, C. 2, s. 90.
[187] A.g.e., s. 93.
[188] A.g.e., s. 98-99.

Bir kâinat felsefesi kurmayı hedefleyen Spencer[189] bu felsefeyi evrimle temellendirir ve kâinatta var olan her şeyin bütünleşmeyle başlayıp sonra farklılaşma, ardından da belirginlik kazandığını savunur. Spencer'in evrim felsefesinin temelini teşkil eden bu girişten sonra, varlığın tarihini teşkil eden bu süreci daha iyi anlayabilmek için, filozofun varlığın evrimine dair düşüncelerini ele almaya başlayabiliriz

3. BİYOLOJİK EVRİM

Canlı türleri için sabit tipolojilerin olduğu, kâinatın yaratılmasından bu yana bu türlerin değişmediği yönündeki bazı Batılı düşünürler ve teologların doğa anlayışı, modern dönemde yerini, organizmaların zaman içinde var olup yine zamanla varlıktan çekildiğini ileri süren ve Charles Darwin'le son şeklini alan evrim teorisine bırakmış,[190] Spencer felsefesinde de bu anlayış bir anlamda kilit noktası olmuştur.

Spencer'de kâinatın geneline hakim olan evrim fikri canlıların hayat safhalarını açıklamada etkin rol oynar. Buna göre her şey tek bir türden doğarak değişme yoluyla çoğalmıştır. Varlık alanına gelen her şey zarurî bir değişmenin, ileriye doğru bir evrimin tesiri altındadır.[191] Organik evrim de bu genel evrim yasasının bir parçasıdır.[192] Modern dönemin doğa felsefelerinin bir parçası olarak değerlendirebileceğimiz evrim anlayışı, filozofta hayatiyetin izahı için temel unsurdur. Buna göre tabiattaki en basit organizmadan çok kompleks bir yapıya sahip insana kadar mutlak bir evrim söz konusudur. Hep daha iyiye ve mükemmele yönelik bu süreç klasik döngüsel fikirden farklı bir biçimde canlının içinde bulunduğu tabiata sürekli bir intibak neticesinde zuhur eden değişmeden ibarettir. Dolayısıyla tekerrürden, yinelenmekten uzak ama daima birbirini takip eden bir yenilenmeyle ilerleme tabiatta hakimdir.[193]

---

189 Tunç, a.g.e., s. 139.
190 Collingwood, a.g.e., s. 20.
191 Spencer, **Terakki Kanunu ve Sebebi,** s. 6, 11-12.
192 Spencer, **An Autobiography,** C.2, s. 115-116.
193 Collingwood, a.g.e., s. 24.

Burada evrim devamlılık arzeden bir süreçtir. Süreç içinde tedricî bir şekilde artan bir çeşitlenme ve farklılaşma olduğu gibi şu anda ulaşılmamış bir tamamlanmaya ve kemale doğru bir gidiş de söz konusudur.[194] Genellikle evrim kavramı tartışılırken kavramın ilerleme anlamı içermediği, böyle bir anlam verilirse bunun teleolojiye sebep olacağı söylenir. Mesela Charles Darwin'in evrim anlayışında ilerleme ya da gerileme söz konusu değildir. Ancak Spencer için bunu söylemek yanlış olur. Evrim kavramı ilerleme içerdiği müddetçe her şeyde olduğu gibi organizmalar için de bir ilerleme, en ilk aşamaya göre daha iyi bir halde olma vuku bulacaktır.

Spencer, tabiatta gördüğü evrimi temellendirirken, Johann Wolfgang von Goethe (öl. 1832), Caspar Friedrich Wolff (öl. 1794) ve Ernst Von Baer (öl. 1876) gibi isimlerden ilham alarak, organizmalarda görülen değişimlerin homojenlikten hetorejenliğe doğru bir seyir izlediğini söyler. Mesela Wolf'a göre embriyonun bütün organları yetişkinken ulaştığı halden tamamen farklıdır, bu hale varıncaya kadar bir çok değişimden geçer. Embriyolojik gelişme homojen organik maddenin başlangıçta hiçbir organizasyon içermeyen sıvı haliyle başlar.[195]

Spencer'de de bütün embriyolar başlangıçta dokuları ve kimyevî bileşenleri itibarıyla tek bir maddeden ibaret bir bütünken evrim sürecinde tefarruka (farklılaşmaya) tabi olurlar ya da evrim (évolution) kelimesinin sözlük anlamına atıfla kapalıyken açılmaya başlarlar. Bir bütün halindeki maddenin böyle ayrımlaşması zamanla daha da çoğalır, dallara ayrılır, böylece bütünden farklı ve birbirlerine benzemeyen kısımlar ortaya çıkar. Bu faaliyetin mütemadiyen tekrarlamasıyla neticede embriyo büyür ve onun tüm unsurları bu farklılaşmaya iştirak eder. Spencer'e göre bu farklılaşma süreciyle olgunluğa erişen bitki ya da hayvanlardaki dokular kompleks dokular halini alırlar.

Spencer, kâinatta var olan bütün canlıların hayat hikâyesini bu kaçınılmaz yasaya tabi kabul eder. Bu yasayla yani basitten karmaşıklığa ve farklılaşma yoluyla bir evrimin gerçekleşmesi, gökyüzünün oluşumunu ve yeryüzünde hayatın başlangıcını

---

[194] Clude Levi-Strauss, **Irk, Tarih ve Kültür,** Çev. Haldun Bayrı vdğr., Metis Yay., İstanbul, 1995, s. 91.
[195] Wolf'un gelişme teorisiyle ilgili daha geniş bilgi için bkz. Mason, s. 334-336; bkz. Spencer, **İlk Prensipler,** C. I, s. 49'daki dipnot.

izah etmek için yeterlidir.[196] Spencer için tabiata hakim olan evrim, bir yasadır. Ona göre yasa, olaylar arasındaki değişmeyen ve mütemadiyen gerçekleşen ilişkiler ağıdır.[197] Evrim için de aynı hususlar geçerlidir, çünkü o da bir doğa kanunudur. Bu kanun, içinde her şeyin bir tarihi olduğu ve organizmaların hayat hikâyelerinden bahsedileceği fikrini barındırır, dolayısıyla tabiatın bir tarihi vardır. 19. yüzyılın kendine has pozitivist anlayışı, Darwin ve Spencer örneklerinde görüldüğü gibi türlerin menşeine dair tetkiklerde hayvan ve bitkilerin uzun zamanlara yayılmış bir tarihleri olduğu fikriyle neticelenmiştir.[198] Genel olarak Spencer evrimde, eşyanın büyük bir zincire dahil olduğu ve bu zincirde herhangi bir kesinti olmaksızın devamlılığın varlığını esas alır. Böylece tek ve sürekli bir ilerlemeden bahsedilebilir.[199]

3. 1. Hayatın Menşei ve Yaratılış Teorisi

Yeryüzünde sürüp giden canlılığın menşeini izah için insanoğlu farklı teoriler ortaya koymuş, dünyayı ve kendini anlamlandırırken, merkeze Tanrıyı koyduğunda varlığın yaratıldığı inancını benimsemiştir. Bir yaratıcının varlığını kabul etmediğinde ise kâinatı başlangıçsız, sonsuz ve kendiliğinden, cansızdan çıkan bir canlılık şeklinde varsaymıştır.

Spencer bu ikinci tür görüş sahipleri arasında değerlendirilebilir. Ona göre hayatta vuku bulan olaylar bir bütün olarak organizmalarda gözlenen gelişme, ilerleme ve çöküşle benzerlik gösterdiğinden bunlarla tarif edilebilir ve dolayısıyla yaşam tamamıyla organik dünyada görülenlerden yola çıkarak açıklanabilir. Her organizma muayyen hayatî formlarını gelişme ve çöküş sürecinde sergiler. Organik dünya bir bütün olarak benzer hayat fenomenlerinin bir toplamıdır. İşte bu ikisinin yorumlanmasında iki hipoteze başvurulur. Canlı varlıklardaki yapı ve fonksiyonlarla ilgili olayların izahında çoğu zaman yaratılış fikrinin öne çıktığını söyleyen[200] filozof, şu anda var olan organizma türlerinin ve geçmiş jeolojik devirler boyunca var olan

---

[196] Spencer, **Terakki Kanunu ve Sebebi,** s. 5-6.
[197] Spencer, **Kavânîn-i Tabîîye,** s. 4.
[198] Özlem, Doğan, **Tarih Felsefesi,** İstanbul: İnkılâp, 2001, s. 153.
[199] Hudson, a.g.e., s. 28.
[200] Spencer, Herbert, **The Principles of Biology,** Honolulu, Hawaii: University Press of The Pacific, 2002, C. 2, s. 415; Hudson, a.g.e., 30.

türlerin çoğalmasının ya zaman içinde ayrımlaşarak gerçekleştiğini, ya da, bunların fark edilemez yani akılla bilinemez aşamalarla belirdiğini söyler.

Spencer açısından yaratılış inancıyla ilgili ne kadar aleyhte delil varsa buna mukabil evrim teorisini güçlendirecek o nispette veri vardır. Jeologların yer katmanlarına dair ulaştıkları sonuçlar, siyaset bilimcilerin toplumların ilerlemelerini gözlemlemeleri, dil, din ve sanat tarihçilerinin çalışmaları hep evrimin varlığına bir kanıttır.[201]

Aslında bu iki teori için de geçerli olan bir problem vardır: düşünceyle eşya arasındaki uyumu tam olarak gerçekleştirememişlerdir. Zira yaratılışı zihinde en son noktaya kadar götürüp göremediğimiz gibi, evrimin de organik formların çeşitlenip çoğalması ve bunların birbirlerine eklenerek gittikçe daha farklılaşması şeklindeki ilerlemesini zihnimizde ancak kabataslak canlandırabiliriz.[202] Hatta özel bir biçimde yaratılma hipotezi tutarlı bir düşünce olmayıp, daima sembolik bir fikir olarak kalmaya mahkûmdur, çünkü bu düşüncenin denenmesi mümkün değildir yani tecrübe edilemez, dolayısıyla doğruluğu ispatlanamaz. Spencer'e göre maddenin yaratıldığını kabul etmek inanılmazdır, eğer yaratıldığı varsayılırsa bu yok olanla varlık arasında kurulmaya çalışılan bir ilişki olacaktır ki bu da imkânsız bir ilişkidir. Ona göre insandaki sembolik tasavvurlar gerçek bir varlığa sahip olamazlar, gerçekleşmeleri de mümkün değildir.[203]

Spencer'e göre, yaratılış ve evrim teorilerinde bir sebeplilik fikri vardır ancak sonuncusunda sebep fikri daha baskındır ve akılla idrak edilemez. Evrim ve yaratılış tartışmasının kilit noktası işte bu sebep fikridir. Bu bir türlü anlaşılamayan sebep, nasıl olmuş da canlılığın başlamasında rol oynamıştır, bu idrak edilemez sebep nasıl çalışmaya başlamıştır?[204] Spencer için bu cevabı keşfedilemez bir sorudur. Zaten bugün yeni buluşlar bu inancı kökünden sarsmaya yetecek kadar güçlüdür. Bu nedenle artık karanlık çağlarla geri zihniyetlere mahsus bu farazîyeyi savunmak hatalı bir tutumdur.[205] Karanlık çağlar ve geri zihniyetler insanlığın primitiv[206] kanaatlere sahip

---

201 Spencer, a.g.e., s. 431-432.
202 A.g.e., s. 433.
203 A.g.e, s. 420; Spencer, **İlk Prensipler.**, C.1, s. 34-36.
204 Spencer, **Biology,** s. 416; Hudson, a.g.e., s. 30.
205 Spencer, **İlk Prensipler**, C.1, s.234.

olduğu dönemlerdir ve artık bunlara saplanıp kalmak yeni bilimsel verilere ters düşmek demek olacaktır. Spencer pozitivist tüm filozoflar gibi kendi düşüncelerine benzemeyen farklı medeniyetlerin dünya ve varlık tasavvurlarına, bilgi anlayışlarına yukardan bakarak, modern zihnin bilimsel işleyişiyle örtüşmeyen tüm fikirleri ilkelliğe mahkûm etmektedir.

Spencer, pirimitiv olarak nitelendirdiği çok eski dönemlerde yaşayan insanların fikirlerinin yanlışlığını iddia ederken bunların bilimsel verilerle örtüşmediğinden dem vurur. Onun empirik bilgi anlayışına göre bu inançları test etmek imkânsız olduğundan ilk insanların düşüncelerinin doğruluğundan bahsetmek de mümkün değildir. Mesela insanlığın gökyüzüyle ilgili kanaatleriyle mekanik, fizyolojik veya meteorolojik olaylar hakkındaki ilk tasavvurları modern bilimin verileriyle taban tabana zıttır. Bu yanlış kanaatler bugüne kadar sürüp gelmiştir. Canlıları 'özel bir yaratılış'ın ürünü kabul eden teori bu bağlamda primitiv bir hipotezdir ve muhtemelen doğru değildir. Çünkü bu inancı destekler görünen inançlar da yanlıştır.

Auguste Comte'un üç hal kanununda insanlığı üç devreye ayırıp ilk dönemi teolojik devir[207] diye isimlendirmesi gibi Spencer de ilk insanların objeleri, kötü ruhları kendilerine bir anlamda Tanrı ittihaz ettiklerini, sonra zamanla bu fetişist ve politeist inançlardan tek tanrılı dine geçtiklerini ve bu tek Tanrının yaratıcı Tanrı olduğuna inandıklarını söyler. Varlığın bir yaratıcı tarafından yaratıldığını savunan teori de bu döneme mahsus bir kabulden ibarettir.[208] Spencer'in nazarında yaratılış inancı az gelişmiş insan zihninin teolojik dönemlerine ait bir ürünüdür. Halbuki bu kabulü yalanlayan örnekler vardır. Mesela bir yaratıcıyı kabul etmek peşinden evrenin muntazam bir düzene sahip olduğu fikrini doğuracaktır. Yeryüzünde olan bitene bakıldığında ise bir karmaşanın hüküm sürdüğü açıktır. Ayrıca varlıkların özel bir plan dahilinde yaratıldığına imân etmek bu varlıklara üstün donanımların verildiğine ve onlara yüksek seviyede hislerin bahşedildiğine inanmayı gerektirir. Oysa biliniyor ki çok eski çağlardan beri kötülük, kan dökücülük insanlar ve hayvanlar arasında hüküm

[206] Rıza Tevfik'in Kamus-ı Felsefesi' nde bu kelime için verilen anlam 'ibtidâ-i hal', 'değişmeye başlamadan evvelki hal'dir. Bkz. Rıza Tevfik, Mufassal Kamus-ı Felsefe, İstanbul: Matbaa-i Amire Matbaası, 1330, s. 238.
[207] Gökberk, a.g.e., s. 413.
[208] Spencer, **Biology**, s. 417-419.

sürmektedir. Canlılarda onların özel olarak yaratıldığına işaret edecek bir biçimde sadece iyiliklerin ve güzelliklerin kodlanmadığı aşikârdır. Spencer'e göre bir yaratıcının varlığı onaylandığı takdirde bu yaratıcının canlı organizmaları acı vermek ve acı çekmek üzere yaratmayı yeğlemesini açıklamak oldukça zordur.[209]

Mesela insan bedenine musallat olan parazitler yaşamlarını insan bedeninden edindikleri yiyeceklerle sürdürmektedirler. İnsan nesillerinin bunlardan kurtulmaları pek de mümkün değildir. Eğer bu parazitler de yaratılışın bir ürünüyseler, insanoğlunu mutsuz kılmak için yaratılmışlardır demektir. Bu varsayım Spencer için anlamlı değildir.[210] Burada şu husus önemlidir: metafiziğin bilinemeyeceğini savunmasına rağmen filozof, klasik kötülük problemi argümanlarını kullanarak dinî anlayış aleyhinde görüş beyan etmekten kaçınmamaktadır.[211]

Modern dönemde yaratılıştan bahsetmek ve inanmak saçmadır. Bu teori aslı olduğu düşünülemeyecek bir teoridir çünkü delilleri yoktur, bu nedenle insanın entelektüel iştahasını doyuramaz.[212] Spencer'e göre varlığın başlangıcının tespit edilemeyeceği dönemleri boyunca hayatın yüksek formlarına sahip canlıların olmaması özel yaratılış inancı için bir mesele teşkil ederken evrim teorisi için bir sorun çıkarmamaktadır. Zira Spencer'de evrim, zaten düşük organizmalardan yüksek organizmalara doğru bir süreci ifade etmektedir.[213]

3. 2. Hayata İntibak

Darwin'in doğal ayıklama teorisi her bir organizmanın hayatta kalabilmek ve rakiplerinden üstün olabilmek maksadıyla karşılaştığı her hale intibak etmesi ve bu sayede yeni kabiliyetler ve özellikler kazanması şeklinde özetlenebilir. Bu süreç bir mücadele sürecidir. Mücadele neticesinde kazanılmış bu özellikler kalıtımla diğer

---

[209] Spencer, **Biology**, s. 425-426.
[210] A.g.e., s. 429.
[211] Din felsefesi çalışmaları içinde önemli bir yer tutan Darwinciliğin ve özelde Darwin'in nizam delilinin savunulamayacağı yolundaki beyanları malûmdur. Darwin bugünkü haliyle dünyanın bir tesadüfün eseri olmadığını ancak eşyanın her birinin özel bir planın neticesi de olamayacağını savunur. Darwincilik ve teleolojiyle ilgili daha geniş bilgi için bkz. Aydın, S. Mehmet, **Din Felsefesi,** İzmir: İzmir İlâhiyat Fakültesi Yay., 1999, s. 80-84.
[212] Spencer, a.g.e., s. 429-430.
[213] Spencer, a.g.e., s. 438.

nesillere geçer.[214] Spencer'in biyolojik evrim telakkisinde doğal ayıklama tabirine rastlanmayıp organizmaların hayatta kalabilmelerini şartı hayat şartlarına en iyi uyumu gösterebilmektir.

Hayatı iç ilişkilerin dış ilişkilere sürekli uyumu olarak tanımlayan Spencer, bu uyumun sadece organizmadaki eş zamanlı ve birbiri ardı sıra gelen sınırlı değişmeleri içermediğini ayrıca çevrede meydana gelen değişmelere organizmanın uymak için geliştirdiği değişmeleri (ki bu değişmelerden kasıt, çevre etkisi ile organizmanın soydan getirdiği özelliklerde görülen değişmelerdir) de içerdiğini savunur. Evrim süreci boyunca embriyonun uzuvları tedricî bir şekilde iç ilişkilerin dış ilişkilere uyması neticesinde şekillenir. Erişkin canlılarda yapısal değişiklikler iklimin, besinlerin değişmesiyle yeniden bir yapılanma süreci organizmaların bunlara uyumu neticesinde gerçekleşir.[215]

Organizmaların tüm şekillerinde bir adaptasyon yeteneği vardır. Bunda en başarılı olan hayatta kalacaktır.[216] Buna göre hayat sadece, dış ile iç arasındaki uyumun tam olduğu zamanlarda mükemmel olur. Dolayısıyla dış etkenler canlının oluşumunda, onun şekillenmesinde müessirdir. Görüldüğü gibi Spencer sistematiğinde canlılar hayatta kalıp mutlu olabilmek için bulundukları ortamın tüm şartlarına uymak zorundadırlar. Tam uyumu gerçekleştiren canlı en üst düzeyde evrim geçirmiş olacaktır.[217]

Spencer'e göre bir organizmanın hayatî fonksiyonlarıyla yaşam şartları arasında bir uyum söz konusudur. Yerleştiği ortama uyması neticesinde organizmada birtakım ilerlemeler gerçekleşir. Bu ilerlemeler, uyum devam ettiği sürece zorunlu ve süreklidir. Bir balık havada, bir insan su altında yaşayamaz. Her tür hayvan ve bitki yaşadığı doğal çevreyle sınırlıdır. Canlının bulunduğu iklimde görülen kısmî değişiklik canlının kendisinde de bir değişikliğe sebep olur.[218] Bu aslında evrimde bir denge fikrinin olmasıyla ilgilidir. Mevcut bir alışkanlığın veya şartın değişmesi halinde canlı

---

[214] Bowler, a.g.e., C. 2, s. 310.
[215] Spencer, **Biology**, s. 99.
[216] Spencer, a.g.e., s. 438-439.
[217] Mehmet Saffet, **İspencer'in Felsefesi,** İstanbul: Kütüphane-i Sudî, 1928, s. 34.
[218] Spencer, a.g.e., s. 92-93.

bu yeni durumla kendisi arasında bir denge kurma dolayısıyla uyma çabası gösterecektir.[219]

Darwin'in doğal ayıklama ve Spencer'in en uygun olanın ya da hayata en iyi uyum gösterenin hayatta kalması ilkeleri, kâinatta bir kötülüğün hüküm sürdüğü dolayısıyla adil bir Tanrı'nın varlığından söz edilemeyeceği problemiyle son derece ilişkilidir. 19. yüzyılın mücadele ve ezilmişliğe vurgu yapan yapısı, zeminini hep bu fikirlere dayandırmaktadır. Bir Tanrı'nın varlığı kabul edilirse, basit organizmaların daha karmaşık yapıdaki organizmalara yem olması ve dolayısıyla acı çekmesi açıklanamaz.[220]

Spencer açısından hayatın başlangıcına Tanrı'yı koymak bilinemez ve denetlenemez bir kabul olduğundan, varlığın oluşumunu izah için maddede gözlemlenen ve yasaları bilinen evrimden bahsetmek daha tutarlı olacaktır.

3. 3. Biyolojik Evrim ve Yasaları

Tüm kâinatı kuşatan bir bilginin izini süren Spencer, maddenin evrimini ispatladıktan sonra organizmaların yani hayvan ve bitkilerin de aynı sürece tâbi olduğunu temellendirmeye çalışır. Dolayısıyla daha ilk başta ortaya koyduğu temel evrim prensipleri biyolojinin de yasaları olur. Bütünleşmeye, basitten karmaşıklığa, farklılaşmaya ve dengelenmeye doğru giden evrim organizmaların hayatları boyunca tabi oldukları prensiptir. Şimdi bu ilkelere göre hayatın nasıl evrildiğine dair Spencer'in görüşlerine geçelim.

Henüz tek bir noktayken zamanla diğer noktalarla bütünleşerek hücreleri ve sonra yapı itibarıyla az karmaşık organları, sırayla çok daha karmaşık organları teşekkül eden organizmalar yapılarının karmaşıklığı nispetinde sıralanırlar.[221] Düşük seviyedeki organizmaların hücrelerinde bir değişme kabiliyeti vardır. Bu kabiliyet onları kâinatta var olan tüm diğer eşya gibi, görev bakımından farklılaşmaya ve bir anlamda

---

[219] Spencer, **İlk Prensipler.**, C. 2, s. 291.
[220] Spencer, **Biology**, s. 438.
[221] Spencer, **İlk Prensipler**, C. 2, s. 9-10.

uzmanlaşmaya sevkeder. Bu farklılaşma süreci organizmanın ilerlemesiyle daha da fazlalaşır. Böylece evrimin aynı türden farklı tür olmaya doğru işleyen süreci başlar.[222]

Organizmanın ilerleyen ayrımlaşması embriyolojik ağaç kavramını gündeme getirir. Organizmaların evrimsel dizisinin bir soyağacı oluşturduğu fikrini tutarlı bir biçimde ilk kez savunan Darwin'dir.[223] Bu ağaç imgesi her türün yapısının özellikle embriyonun gelişiminin bilinmesini, diğer türlerle ilişkisini ifade eder.[224]Böylece ilk aşamadan son aşamaya kadar ortak bir türden organizmanın farklılaşmasıyla her aşamada yeni bir hal alacak, embriyolojik ağaçta kendine bir yer bulacaktır. Aslında bu ağaç organizmaların sınıflama ilişkilerini sembolize eden ağaçtır. Bir ağaç fikri, aynı kökten türeyen türler ve cinslerin ilişkisini sembolize ettiği gibi, birlikte ve aynı

zamanda olma fikrini kendi bünyesinde barındırır. Her organizma basit bir çekirdek hücreden neşet eder, gelişmenin rotası boyunca ağacın gövdesini, temel dalları, bazı üst dalları v.s. takip eder, nihaî uca ulaşıncaya kadar bu embriyolojik ağacı dolaşır ve bu esnada üyesi olduğu türleri temsil eder. Bu süreç içinde organizma bütün geçmiş zamanlarda kendisinden önce gelen formların (ataların formları) çizgisini izler.[225] Daha açık bir ifadeyle organizma için, en baştaki kaynaklardan yola çıkılarak hayatın gelişiminin gerçek yönü ortaya çıkacaktır[226]

Mesela bir memelinin yumurtasında ard arda gelen bölünmeler ve sonra bu yumurtanın hücreleri arasında farklılaşmanın olduğu gözlemlenir. Her bir hücre büyürken kendi bünyesi içinde de farklılaşır. Zamanla bu hücreler embriyonun oluşmasını sağlayacak doku alanını meydana getirirler. Bu alan gittikçe belirginlik kazanır. İnsanın genel yapısı buna benzer değişmeleri her bir organının oluşumunda yaşar. Basit hücrelerden zamanla bu hücrelerin meydana getirdiği karmaşık dokulara oradan birbirinden tamamen farklı organlara doğru cereyan eden evrim, basitten karmaşığa ve belirsizlikten belirliliğin artması şeklinde formüle edebileceğimiz bir

---

[222] Mehmet Saffet, a.g.e., s. 33.
[223] Mason, a.g.e., s. 384.
[224] Bowler, **Doğanın Öyküsü,** C.2, s. 39.
[225] Spencer, **Biology**, s. 452-455.
[226] Bowler, a.g.e., s. 38.

karaktere sahiptir.[227] Yani bütün organizmalar evrimleri esnasında aynı cinsten olmayla başlayıp farklılaşmaya doğru bir çizgi takip ederler.[228]

Organizmaların geçirdikleri bu evrelerde soyaçekimin etkisi kadar dışarıdan gelen uyarıcıların tesiri de büyüktür. Embriyo halindeki bir organizmada tek bir sebep yüzünden bir çok değişiklik meydana gelir ve bunlar gittikçe farklılaşmaya neden olur. Organizmadaki her bir organ geliştikçe diğer organlara vereceği etki ve tepkiyle bir çok karmaşıklık ve farklılık ortaya çıkar. Canlı içindeki her yapının değişmesi, yeni kısımların ortaya çıkması ve şartlar değiştikçe verilen tepkilerin değişmesi hep bu ilkenin tesirinde gerçekleşir. Öyleki Spencer'e göre organizmaların ilk halleri herhangi bir cinsiyete mensup kabul edilemez. Bunlar zamanla karşı karşıya kaldıkları tesirler nispetinde erkek veya dişi olurlar. Örneğin işçi arının kurtçuğuna mutat üzere verilen gıda yerine kraliçe arıya verilen besinden verilmesi durumunda işçi arı kraliçe arı olacaktır.[229]

Yine, başlangıçta bütün organizmalar gün boyunca kullanacaklarından fazla besin alırlar, bu fazlalık her gün gelişmeye paralel olarak dengelenir. Organizma erişkinlik vasfını kazanmaya yaklaştıkça bu fazlalık azalır, yaptığı fiiller günlük aldığı besinin üstünde enerji sarfetmesine sebep olur ve nihayet ölümle tam denge noktasına varılır.[230] Burada da görüldüğü üzere denge ilkesi diğer ilkelerde olduğu gibi, organizmanın hayatîyetinin devamının bir parçadır.

3. 4. Kalıtım

Spencer'in biyolojisinde Lamarckçı evrim baskındır. Buna göre kazanılmış fonksiyonel özellikler bir doğal ayıklanmaya tabidir.[231] Muayyen bir türün bireyleri daima aynı tarzda, soyun diğer fertlerinde var olan özelliklerle dünyaya gelir. Bu hakikat hücreleri meydana getiren küçük farklılıklarla değil de organizmanın yapısının temel karakteriyle ilgilidir. İnsanlarda görülen küçük değişiklikler tür içinde bireylerin farklı şartlara maruz kalması sebebiyledir. Bu şartlar ferdin temel özelliklerine tesir

---

227 Spencer, **İlk Prensipler**, C.2, s. 98-101.
228 A.g.e., s. 48.
229 A.g.e., s. 207-209.
230 A.g.e., s. 292.
231 Mandelbaum, a.g.e., s. 231.

etmez. Yani Spencer'e göre fıtrî karakter gibi kazanılmış özellikler de tevarüs edilir.[232] Bünyedeki küçük çaplı bazı özellikler de büyük özellikler gibi sonraki nesillere devredilir. Bu tarz kişisel özellikler sonraki nesillere aktarılarak bu özelliklerle donanımlı yeni nesiller doğabilir. Mesela altı parmaklı bir kadının iki üç nesil sonraki torunlarında bu özelliğe rastlanır.[233] Genel olarak sinirsel hastalıklar ebeveynlerde varsa çocuklarda da ortaya çıkar, ya da gut, delilik gibi hastalıklar tevarüs edilir cinstendir.[234]

Ancak organizmanın yapısal özelliklerinin kalıtımını ispatlamak zordur. Çünkü bunlar fonksiyonel özelliklerin bir sonucudur ve bu özelliklerdeki değişimleri takip çok güçtür. Mesela sinirlerdeki gelişmeler haricî olarak görülemez. Ya da adaleler bir dokuyla örtülü olduklarından bunlarda cereyan eden değişimler farkedilemez. Bir türün iç organlarında olup biten değişmeler de farkedilebilir ama açık seçik görülemez. Bireylerdeki yapı değişimleri onlardaki alışkanlıkların değişimi neticesinde gerçekleşirse bunun kökenini bulmak da zordur. Dolayısıyla bu değişimlerin nasıl tevarüs edildiğini mukayeseli olarak göstermek güçtür.[235]

Kazanılan özelliklerin aktarımı yoluyla gerçekleşen değişime en iyi örnekler fonksiyonların değişimlerinin tevarüsünde gözlemlenebilir. Mesela İngilizlerin Amerika'da yerleşip burada çok hızlı bir dönüşüme maruz kalmaları neticesinde İrlandalı göçmenlerin soyundan gelenlerdeki İrlandalı atalarına ait hususîyetler kaybolmuş ve onlar artık birer Amerikalı olmuştur. Spencer buna dayanarak nesillerin tevarüs ettikleri hasletlerin, fiziksel ve sosyal çevre şartları neticesinde ortaya çıkan yapı ve fonksiyona dair değişmeler olduğunu söyler.

Yine mesela bireylerin organlarında görülen bazı değişiklikler, organların fonksiyonlarındaki değişmeler sonucunda olur ve bu da bir sonraki nesile aktarılır. Elleri çok fazla çalıştırmadan yapılan işlerin meslek grubuna mensup ataların torunlarında küçük ellerin görülmesi veya Çinli kadınların dar ayakkabılar giyerek ayaklarını küçültmeleri sebebiyle sonraki kuşağın kadınlarında ayakların küçük olması

---

[232] Spencer, **Biology,** s. 302-303.
[233] A.g.e., s.304-305.
[234] A.g.e., s. 306.
[235] A.g.e., s. 307.

gibi.[236] Gözlerde rastlanan farklılıklar onların kısmen ya da tam kapasite kullanılmalarıyla ilgilidir. Miyop genelde köylüler ve rençberler arasında görülmezken, okuma yazma işiyle sık uğraşan sınıflarda daha yaygındır. Miyobun bu gruplar arasında doğuştan olduğunu örnek veren Spencer, Alman gençlerinde gözlük kullananların sayısının fazlalığını doğuştan miyobun yaygınlığıyla açıklar. Fonksiyonel verasetin bir başka iyi örneği de zihnî karakteristiklerin aktarılmasıdır. Mesela musikî kabiliyetinin atadan toruna geçmesi. Bu kabiliyetin bir insanın hayatîyeti için vazgeçilmez bir şart olmaması sebebiyle, doğal ayıklanmayla değil de kalıtım yoluyla intikali söz konusudur. Dolayısıyla medeniyetin akışındaki ilerlemeyi de bu aktarım sağlamaktadır.[237]

Biyolojik özelliklerin yanı sıra psikolojik hallerin de kalıtımını savunan filozof, bu yolla her neslin bir önceki nesle göre daha donanımlı ve daha fazla gelişmiş olduğunu savunur. Yani başlangıçta tek türden ve son derece basit mekanizmalarla işleyen organizma zamanla karşılaştığı çevre şartlarının zorluğu nispetinde karmaşıklaşır ve edindiği bu yeni donanımı kendinden sonra gelen akrabalarına aktarır. Böylece organizmaların biyolojik bünyelerinde, psikolojik hasletlerinde evrim gerçekleşir. Spencer, biyolojik evrimin seyrini işledikten sonra sentetik felsefesinde, psikolojinin, yani aklın evrimini ele alır.

4. AKLIN FİZİĞE İNDİRGENMESİ VE AKLIN EVRİMİ

4. 1. Aklın Fiziğe İndirgenmesi

Spencer, hayatla ilgili olguları ikiye ayırır, fizyolojik ve psikolojik. Fizyolojik olaylar organizmaların organlarıyla ilgilidir ve bunlar birbirinden farklı sınırsız sayıda değişim zinciri şeklinde tezahür ederler. Sindirim, dolaşım, boşaltım gibi vücudun fonksiyonlarının hepsi ve bunların alt bölümleri aynı anda ve karşılıklı şekilde devam eden bir işleyişe sahiptirler. Psikolojik ve fizyolojik yaşam temelde birbirleriyle

---

236 A.g.e., s. 310.
237 A.g.e., s. 311.

benzerliklere sahiptir. Ancak fizyolojik olaylar bir mekân içinde eşzamanlı ve zincirleme bir şekilde zuhur ederken, psikolojik olaylar sadece zincirleme oluşum özelliğine sahiptirler. Organizmanın iç hayatını meydana getiren ruhsal olaylar süreklidir, birbirleri ardınca sıralanırlar ve aralarında kopmaz bağlar vardır. Yani organizmaya özgü zihnî hayatın gelişimi zincirleme olaylar neticesindedir. Fakat bu karakteristik özellik büyük ölçüde aynı organizmada aynı zamanda bulunduğu müddetçe bağımsız bir şekilde devam edebilir.[238] Yani psikolojik olaylar tek bir değişim zinciri neticesinde ortaya çıkarlar. Tek tek izlenimler, biri diğerinden sonra gelip tek bir silsile dahilinde düşünceyi meydana getirirler. Bu anlamda organizmanın nesneler hakkında edindiği izlenimler arasında eş zamanlılık ve birbirini takip etme ilişkisi vardır.[239]

Dış dünyayı teşkil eden tabiat ve toplumdan edinilen izlenimler organizmanın fonksiyonlarını harekete geçirerek bir takım duygular uyandırırlar. Yani Spencer'e göre psikolojik veya fizyolojik, bir organizmanın hayatı dış etkilere ve bir arada yaşamanın getirdiği değişmelere intibak neticesinde oluşur. Bu değişimler dışarıdan gelen etkilerin sinir merkezleri üzerinde bıraktığı izlenimler doğrultusunda, moleküler bir şekilde başladığından organizmanın zihnî hayatı bulunduğu çevreyle girdiği ilişkilere bağlıdır.[240] Dolayısıyla aklın gelişimi kaynak bakımından organizmada meydana gelen fiziksel değişmelerle birliktedir.[241]

En düşük seviyedeki organizmadan, insan türüne kadar görülen fizyolojik hareketler aslında daha karmaşık bir açıdan psikolojinin konusudur. Spencer' göre, organizmanın evrim esnasında bütünleşme, farklılaşma ve belirginleşme aşamalarından geçmesi onun sinir hareketlerinin bir parçasıdır. Son tahlilde bu sinir hareketlerine bağlı gerçekleşen değişimler zihnin gelişmesidir. Çocukların konuşmaya başlaması bunun için iyi bir örnektir. Onlar, önce aynı cinsten ve birbirini takip eden sesler çıkarırlar. Zamanla sesli harflerle sessiz harflerin birleşiminden oluşan sesler, tek hecelilerden çok hecelilere buradan da karışık kelime gruplarına geçer. Artık sesler farklılaşır Bu süreç

---

[238] Spencer, Herbert, **The Principles of Psychology,** London: Longman, Brown, Green, And Longmans,, 1855, s.535.
[239] Spencer, **İlk Prensipler**, C. 2, s. 257-258; Spencer, **Psychology**, s. 491.
[240] Spencer, **İlk Prensipler**, C. 2, s. 179.
[241] Spencer, **Psychology**, s. 504-505.

sinirlerin bir faaliyeti olduğu gibi zihnin de faaliyetidir. Yani sinirsel hareketlerin bu gelişimiyle aklın gelişimi birbirine paralel hareketlerdir.[242]

Spencer'in psikolojiyi fizyolojinin özel bir parçası olarak evrim prensibi üzerine temellendirmesi, psikoloji ilmi açısından,bakış açısı ve metotta bir değişimi içerir. Spencer, aklı tetkik ederken onun fizyolojik tarafı üzerinden yola çıkar. Sinir sisteminin yapısını ve fonksiyonlarını çok ayrıntılı bir analize tabi tutarak şuurun evriminin genel evrim yasasına göre gerçekleştiğini ve onun ilk halinin birazcık lif ve küçük sinir merkezlerinden meydana geldiğini söyler. Bu basamakta şuur çok dağınıktır. Gelişmesi esnasında karmaşıklaşma, çeşitlenme ve dünyayla bağlantılarının kuvvetliliği açısından nisbî bir yükseliş gösterir. Fizik bilimler, insanla fizik dünya arasındaki bağlantıyı ele alır. Psikolojinin meselesi bu bağlantılar arasında hüküm süren bağlantılardır. Şuurda görünen münasebetlerin hepsi fizik dünyada rastlanan münasebetlere benzer. Spencer psikolojisi de bu iki tür münasebeti konu edinir.

Yetişkin insan zekâsı bundan böyle kendine özgü ve izole edilmiş kabul edilir. Dolayısıyla zihni anlayabilmek için onun nasıl geliştiğini öğrenmek gereklidir. Şuurun en yüksek ve çok kompleks belirtileri, daha düşük ve daha basit olanlara referans yoluyla anlamaya çalışılacak ve bu tekrar tekrar yapılarak ruhî olgular öyle bir noktaya kadar götürülecektir ki orada artık ruhî olan fizikî olandan ayırt edilemeyecektir.[243]

4. 2. Aklın Doğuşu

Spencer aklın ortaya çıkışıyla ilgili iki teoriden bahseder. Birincisinde akıl bir yaratıcı tarafından daha önceden belirlenmiş olarak insanın dünyaya uyumu neticesinde meydana gelir. İkincisinde her bir basamağı birbirini takip eden ve hayata intibakla edinilen tecrübelerin aklı ortaya çıkardığı varsayılır.

Spenecer'e göre ikinci varsayımı ispatlayan deliller daha fazladır. Mesela bütün bebekler yetişkinliğe doğru adım adım ilerleyerek ulaşırlar. Bu esnada yaşanılan bütün tecrübe ve alışkanlıklar onları yetişkinliğe taşır. Her birey farklı şartlar altında

---

[242] Spnecer, **İlk Prensipler**, C. 2, s. 133-135.
[243] Hudson, a.g.e., s. 41.

yaşadığından farklı tecrübeler kazanır, bunlar onun şuur düzeyini oluşturur. Eğitim teorilerinin temelinde de bu mantık yatmaktadır.[244]

Buradan anlaşılıyor ki yaşamın hususî yanını temsil eden ruhî hayat genellikle biyolojik hayatla birlikte gider[245] ve insanın mekâna, zamana ve bunlarda ortaya çıkan karmaşıklıklara uyması neticesinde gelişir. İnsanın çevrenin dayatmalarına intibak edebilmek üzere geliştirdiği davranışlar ve temayüller bütünü aklı meydana getirir. Yani akıl, iç ve dış koşulların belirlediği bir tür uyum mekanizması toplamıdır.[246]

Akıl zorunlu olarak kendisini meydana getiren bu değişmeleri takip edip, nesnenin koordinasyonuyla çevreye uyum sağlar. Bu anlamda hayat uymaktır, yaşamın ilerlemesi uymanın ilerlemesidir. Hayatın hareketsizliği uyumun durması sebebiyledir. Yaşamın bu en büyük ve önemli parçası olan akıl bir anlamda uyumun muhafazasına bağlıdır.

4. 3. İlkel Akıldan Gelişmiş Akla Akli Evrimin Basamakları

Aklı meydana getiren değişim basamakları da bu uyumu göstermelidir. Hayatîyetin temel şartı varlığın fizyolojik ve psikolojik bünyesinin devamlı olarak dışarıdaki düzene uymasında yatmaktadır. Aksi takdirde. Spencer'e göre hayat

imkânsızdır. İnsanın kendi iç düzeninin dış düzene uyumu kısmî ise bu uyum kusurlu demektir. Bu sebeple yaşam kalitesi de düşük seviyede cereyan edecektir. Tam tersi bir durum söz konusu olduğunda, uyum mükemmeldir ve buna paralel olarak yaşam kalitesi de yükselecektir. Aklın basamakları açısından da benzer bir durum söz konusudur.[247]

Aklın evriminde, evrenin tamamında görülen sürecin benzeri olarak, aynı cinsten olan şuur halleri zaman içinde dış kuvvetlerin tesiriyle farklı cinsten olmaya doğru meyleder. Böylece aklın gelişiminde 'şey' leri tasnif önce bütünlük arzederken sonra farklılaşmaya başlar. Yine, ilk şuur hali muğlak ve birbirini tutmazken evrim

---

[244] Spencer, **Psychology**, s. 523-525.
[245] A.g.e., s. 510.
[246] Kaminsky, Jack, "*Spencer, Herbert*", **The Encyclopedia of Philosophy**, C. 7, New York., 1972, s. 525.

neticesinde belirginlik ve tutarlılık kazanır.[248] Mesela bir botanikçinin zihninde, bitkiler konusunda edindiği karmaşık izlenimler, konuyla ilgili sinir merkezlerinin kendisinde önceden var olan düzenli değişmeler serisine benzer yeni bir seri moleküler değişmeler meydana getirir. Bu seriler birbirini takip ederek zihinde bir iç değişmeler örgüsü meydana getirir. Böylece aynı cinstenlikten farklılaşmaya, müphemlikten belirginliğe doğru bir tasnif gerçekleşir.[249]

Organizmanın bulunduğu çevrenin ve bu çevreyle girdiği ilişkilerin hetorejenliğe doğru ilerlemesi anlamındaki farklılaşmayı bütünleşme takip eder. Evrimin bu izahı psikoloji açısından, sinir sisteminin karmaşıklığının artmasıyla organizmanın içine gireceği tecrübeler ve izlenimler serisinin çeşitliliğini de en üst seviyeye çıkacağını gösterir.[250] Organizma çapraşık ilişkiler ağı ortasında kendini koruma ve konumlandırma noktasında ne kadar çok ispat edebilirse o nispette de ilerleme gösterecektir. Çünkü böylesi karmaşık bir yapı arz eden çevrede, organizma uyum gösterebilmek için daha kompleks ve fakat daha istikrarlı olmak zorunda kalacak, sinir sistemi artan karmaşıklığa değişmeler yoluyla uyma çabasına girecektir. Bu da onu evrimin genel yasası dahilinde türdeşlikten farklılaşmaya doğru itecektir.

Şuurun her bir yeni basamağı bir güçler kompozisyonu tarafından üretilir. Kimi

güç kendisinden önce gelene yapışmış yeni basamaklar ve küçük güçlerin birleşmesiyle bir temayül üretebilir ki böylece onlardan herhangi biri veya ikisinden çok daha kuvvetli bazı münferit temayülü ortadan kaldırır. Bu sadece dış dünyanın büyük fiziksel yasasıyla aynîyet göstererek olur.[251] Mesela birbirlerine benzeyen ve benzemeyen şeylerin idraki çeşitli güçler yardımıyla olur. Nesnelerin idraki sırasında bu güçlerin geçtikleri sinir merkezleri ve duyu organları vardır. Benzeyenlerle benzemeyenler buralardan geçerken tasnife tutulurlar.[252]

---

[247] Spencer, **Psychology**, s. 506-507.
[248] Spencer, **İlk Prensipler**, C. 2, s. 175.
[249] Spencer, a.g.e., s. 255.
[250] Schultz, Duane P. ve Sydney Ellen Schultz, **Modern Psikoloji Tarihi**, Çev. Yasemin Aslay, İstanbul: Kaknüs, 2001, s. 200.
[251] Spencer, **Psychology**, s. 520.
[252] Spencer, **İlk Prensipler**, C. 2, s. 255.

Görüldüğü üzere Spencer'de aklın evrimi, bedenin evrimi esnasında geçirdiği değişime benzer değişim geçirir. Organizmayla organizmanın çevresi arasındaki münasebetler tarafından meydana getirilen bu evrim sırasında, aklî basamaklar arasındaki bağlantının devamlılığı dış olaylar arasındaki ilişkinin devamlılığına orantılı olmalıdır. Ancak bu takdirde aklın her bir basamağı daha yüksek seviyelere çıkacaktır. Ayrıca aklın basamakları, olgular arasındaki bu ilişkiyi karakterize eden sabitliğin derecesine uygun olarak belirlilik kazandıkları nispette evrim geçirirler.[253]

Bundan sonra aklın en basit ve en erken halleri olan reflekslerden, muhakeme yapabilmesine kadar geçen süreç başlar.

4. 3. 1. Refleks

Akıl gelişiminin ilk evresi olarak Spencer, ilkel duyguları görür. Organizmanın ruhsal hayatının başlangıcında bulunan ve aslında vücudun biyolojik fonksiyonlarından ayrılmayan bu olaylar zamanla bütünleşme ve farklılaşma gibi evrim yasalarıyla çeşitli duyumlar ve düşüncelere ulaşacaktırlar. Bütün değişimler derecelenme yoluyla meydana gelerek, niteliksel farklılıklar bu şekilde ruhsal fakültelere hamledilecektir. Burada refleksten, içgüdü ve hafızaya sonra muhakemeye kadar varan, basit idrak ve tanımalardan yüksek seviyede bilimsel düşünceye giden bir basamaklar dizisini takip söz konusudur. Şuurun her bir basamakta sergilediği niteliksel ve niceliksel zenginlik canlı varlıkla onun çevresi arasındaki ilişkinin zenginliğine tekabül eder. Yani daima şuurlu yaşam ve dış koşullar ile, bireyin meşgul olmak için sahip olduğu şartlar arasında bir mütekabiliyet vardır.[254]

Canlı varlığın çevreden kaynaklanan basit bir dürtüye hemen basit bir karşılık vermesine refleks denir. Refleks, insanın muhakeme seviyesine ulaşmadan önce verdiği en temel tepkidir. Burada henüz aklın ilk birimi olarak fiziksel hareketlerden farklılaşmamıştır.[255] Yani aklın bu en basit ve en genel formu refleks, sinir hücrelerinin tırmalanmasıyla ortaya çıkan münferit bir büzülmenin sonucudur ve fiziksel hareketlerle benzerlik gösterir. Spencer psikolojisinin fizyolojiyle paralel gitmesinin doğal bir

[253] Hudson, a.g.e., s. 42-43.
[254] Höffding, a.g.e., s. 474-475.
[255] Hudson, a.g.e., s. 44.

neticesi olarak burada refleks, sinir büzülmeleri ile açıklanmaktadır. Bu onun görünen yanı olmakla birlikte, görünmeyen ve bilinmeyen alana dair bir açıklamasının yapılması da Spencer'e göre mümkün değildir. Bu sonucun muğlak bir açıklaması olarak refleks, duygusal yaşamın ilk görünümünü gösterir.[256]

4. 3. 2. İçgüdü, Alışkanlık ve Kalıtım

Basit bir etkilenme ve büzülme hareketi olan refleksler, birbirini takip eden bu etkiler ve büzülmeler silsilesi neticesinde Spencer'e göre birleşik refleksi, yani içgüdüyü meydana çıkarırlar. Çevreden alınan intibalar bütünü, beyinde bir çok büzülmeye sebep olur. Sinirler üzerinde cereyan eden bu yoğun etki tepki süreci daha yüksek ve daha kompleks bir reflekse, içgüdüye dönüşür. Artık sinirler etkilenim olmadan da tepki vermeye başlarlar. Böylece aklın refleksten sonraki basamağı devreye girer. İçgüdü bu anlamda, aklın gelişmesinin nispeten yüksek bir aşamasındaki refleksidir. İçgüdü yükseldikçe organizmayla çevresi arasındaki münasebetlerin kurulmasında ortaya çıkacak sorunları engellemede de daha ileri düzeyde bir kabiliyet teşekkül edecektir.[257]

Aklın, çevreden belirli bir düzen içinde ve sıklıkla birbirini takip ederek gelen etkilere bu düzen içinde tepki vermesi zamanla alışkanlık halini alır. Alışkanlığın taayyün etmesi zincirleme tekrarlarla gerçekleşir. Böylelikle hayat şartlarına karşı

verilen içgüdüsel tepkiler sonra zihnî faaliyetin otomatik bir hareketi olarak karşımıza çıkar. Her bir alışkanlık aynı yasanın farklı bir görünümüdür. Bu bağlamda Spencer'e göre tecrübe mükemmeli oluşturur ve alışkanlık ikinci tabiattır. İnsan diğer varlıklardan farklı olarak şartların etkisi altındadır ve bu şartlara uyması sayesinde, farklı tecrübeler ve farklı genellemelere ulaşır.[258]

Günlük yaşamda tecrübe edilerek ulaşılan olgular, yaşamın bütünü içinde de tecrübeyle oluşur. Bu genel yasa dahilinde olmayan sinirlerin fiziksel tepki dizileri refleks ve içgüdüdür. Bunlar görünüşte tecrübeden önce kurulmuştur. Refleks ve içgüdü

---

[256] Spencer, **Psychology**, s. 533.
[257] A.g.e., s. 539-541.
[258] A.g.e., s.525.

bireyin tecrübeleri tarafından belirlenemeyeceğinden ırkın her bir bireyi tarafından tecrübe edilerek pek çok tekrarlama yoluyla nesillere aktarılıp belirlenecektir.

Spencer'e göre kalıtım bitkilerde, hayvanlarda ve insanlarda hem fiziksel hem psikolojik özelliklerin aktarımı için geçerlidir. Kalıtım, sinirlerde meydana gelen değişiklerin devamlı bir şekilde tekrarlanıp alışkanlık halini kazanması ve bu alışkanlıkların sonraki nesillere miras bırakılmasıdır. Mesela medenî bir toplumun aileler arasındaki meşguliyetleri ve nesilden nesile alışkanlıkların değişmesi ve yakın akraba evlilikleri sebebiyle farklı işler ve alışkanlıklar kazanılması, tüm bunlar büyük ölçüde ruhî değişimin vuzuhunu bulanıklaştırır. Ancak aklî özelliklerin kaynağı ırklar

için yaşam tarzıdır. Çeşitli ulusal aklî özellikler yaşam tarzı tarafından tecrübe yoluyla belirlenip alışkanlık olur ve kalıtım yoluyla nesilden nesile aktarılır.[259] Bu anlamda içgüdü hem alışkanlık ve hem de kalıtımdır. Bir önceki neslin alışkanlığı, sonraki neslin doğasına tevarüs yoluyla geçer. Böylece fert bu alışkanlığı zihninde hazır bulur. Irkları savaşçı, barışçı, yerli, denizci, avcı ve ticaretle uğraşanlar şeklinde tasnif eden Spencer, bu ırklar arasında çok farklı mizaçlar olduğunu söyler. Irkî tecrübelerin neticeleri birleşerek bireylere geçer ve bu mizaçlar organikleşir. Dolayısıyla doğuştan fikirler deney üstü bir şekilde akılda ortaya çıkmaz. Bunlar ancak genel tecrübeler neticesinde edinilip verasetle bir sonraki neslin zihnine aktarılır.[260]

Görülüğü gibi mesele bilginin kaynağı noktasına dayanmaktadır. İçgüdü problemine bilginin kaynağı açısından bakıldığında Spencer, hem Wilhelm Leibniz (öl. 1716) ve Kant'ın, hem de John Locke ve Mill'in fikirlerinin zıttı bir açıklama getirir. Spencer'e göre doğuştan bilgiler tür için tecrübelerden kazanılmıştır, fakat birey bunları bizzat kendisi tecrübe edip kazanmamış, atalarından tevarüs etmiştir. İkinci olarak birey için deneyim hakikatin bir kriteri olamaz. Çünkü bireyde bu hakikatler doğuştan vardır, bunları tecrübeden çıkarmaz. İşte bu bağlamda Spencer empirizme karşı çıkıp, Leibniz ve Kant'ı destekler ve bireyin tecrübesini sınırlandırarak, a prioriyi bireye mahsus kılarak ırk için olmadığını söyler. Bireyde doğuştan bulunan duygu ve bilgi formları, bireyin tecrübesinden değil ırkından tevarüs ettiği formlardır. Ancak bunlar Kant'ın

---

[259] A.g.e., s. 526.
[260] A.g.e.,s. 527.

anladığı mânada yaratılıştan gelen düşünce kalıpları olmayıp içgüdünün alışkanlık halini almasının birer neticesidir. Düşüncenin formları her yeni doğan bireyde gizil olarak varlığını sürdürür. Tedricî bir biçimde bu potansiyel, bireyin tecrübelerinde ortaya çıkar. Spencer'e göre bu potansiyelin ilk kaynağı aslında tecrübîdir ve mutlak anlamda sonsuz tekrar yoluyla ırkta zorunlu bilginin formlarını ve nesillerin milyonlarca kez tecrübesinin net sonuçlarını ifade eder. Bu formlar artık birbirinden ayrıştırılamaz düşünce bütünlerini bugüne taşır. Birey ırkta böyle derinlere doğru kökleşmiş bir rabıtayı ayıramaz, dünyaya bu ruhsal ilişkiler ağı ile gelir.[261]

Irkta kökleşmiş bulunan bu rabıtadan kasıt tecrübelerle kesinlik kazanmış düşünce kalıplarıdır. Mutat psikolojik kazanımlar aynı şartlar altında nesilden nesile aktarılarak bazı irsî kabiliyetlere sebep olur. Düşüncenin formları diye isimlendirilen bu kabiliyetler, bütün psikolojik olguları açıklamak üzere kullanılabilir.[262]

Aklın gelişimini beynin gelişimiyle bağlantılı gören Spencer, beynin gelişiminin doğum esnasında eksik olduğunu, doğal bir şekilde ilerlemesinin 20-30 yıl sürdüğünü söyler. Bu bağlamda bilginin tamamının bireyin tecrübelerinden doğduğunu savunanlar Spencer'e göre bazı unsurları gözden kaçırmaktadırlar. Zira fizyolojiyle psikoloji birbirinden ayrı düşünülemeyeceğinden, sinir sisteminin kendi kendine gelişimi için doğru olan aklın evrimi içinde geçerlidir. Bebek doğduğunda ebat olarak olgunlaşmış ve tamamen kurulmuş bir beyinle gözlerini açar. Beyinle ilgili organizasyonların tamamlanması çocukluk ve gençlik dönemi boyunca devam eder. Çocuğun günlük muhakeme ve müşahedeleri muğlak sinir bağlantılarının kolaylaştırılması ve güçlendirilmesinde etkilidir. Fakat bunu söylemek bir bebeğin zihin gelişiminin tamamen onun günlük tecrübelerine bağlı olduğunu iddia etmek değildir. Böylesi bir iddia beynin varlığını anlamsız kılar.[263]

Doğumdan önce gelişen sinir sistemindeki iç irtibatlar bireyin tecrübelerinden önce ve onlardan bağımsızdır. Bunlar, otomatik olarak ilk idraklerle kurulurlar. Her ne kadar bireyin tecrübelerinden bağımsız iseler de genel tecrübelerden bağımsız

---

[261] Höffding, a.g.e., s. 475.
[262] Spencer, **Psychology**, s. 579.
[263] A.g.e., s. 582.

değillerdir, bunlar sadece daha önce gelen organizmanın birikmiş tecrübeleri tarafından kurulmuştur. Beyin genellikle yaşamın evrimi boyunca elde edilmiş tecrübelerin bir sınırsızlığını temsil eder. Çok sayıda örnek ve miras yoluyla zincirleme bir şekilde bebeğin zihninde gelişmemiş olarak bulunan bu tecrübeler bebeğin yaşamının ilerleyen dönemlerinde güçlendirilir ve nesilden nesile aktarılır. Müzik ve benzeri kabiliyetler bu nedenle ilk insan ırklarında güçlükle var olurken yüksek seviyedeki ırklarda doğuştan var olur.[264]

Kısaca Spencer bireyin psikolojik özellikleri için ırkın tecrübeden kazandığı bir temel varsayar. Sürekli hareket ve tepki, dünyaya adapte olma çabası ve şartlarla mücadele bireyde bir mizaç doğurur.[265] Bu mizaç ırk için tecrübe yoluyla edinilmiştir ve bu bağlamda Spencer deneycilerle mutabıktır; fakat ırkta alışkanlık halini alan bu fiiller kalıtım yoluyla nesle aktarılır ve fert bunları zihninde hazır bulur, işte bu nokta da Spencer, Kant ile hemfikirdir.

Görüldüğü gibi filozof organizmada ortaya çıkan en basit psikolojik davranış olan refleksten birleşmiş ve otomatik bir dürtü topluluğuna, içgüdüye geçer. Dolayısıyla Spencer'de insan aklının aşamaları kesin bir düzen içinde, tutarlı olmaya doğru kuvvetli bir eğilime sahiptir. Bu eğilim kalıtım yoluyla nesilden nesile aktarılır.[266]

4. 3. 3. Hafıza

Spencer'de ruhsal basamakların üçüncüsü hafızadır. Organizmanın dünyaya uyum göstermesi sırasında verdiği tepkiler olan reflekslerin otomatik bir hal alıp içgüdüye dönüşmesi sonrasında şuurda tezahür eden hafıza, içgüdülere oranla dünyayla ilişkiler hususunda aktif değildir. Halbuki içgüdüler dışardan gelen etkilere birebir tepki verip uyum gösterir. Hafızada meydana gelen tasavvurlar, organizmanın yaşamı boyunca edindiği geçmiş tecrübelerin bir anlamda temsilcileridir. Organizma bu tecrübeleri sadece hatırlar ve bu süre içinde çevresini saran dünyaya etkin bir şekilde cevap vermez.[267]

---

[264] A.g.e., s. 583.
[265] Höffding, a.g.e., s. 476.
[266] Hudson, a.g.e., s. 44.
[267] Spencer, **Psychology**, s. 554.

Ruhsal değişmeler refleks ve içgüdüde olduğu gibi otomatik bir biçimde işlediği sürece hafıza ortaya çıkıp, organizmanın içinde bulunduğu çevreyle etkin bir münasebette bulunmaz.. Ancak aklın ilerlemesinin bir sonucu, sık sık tekrarlamayla otomatlaşan içgüdülerle hafıza arasında yakın bir ilişki kurulur. Bu noktada Spencer şöyle bir formüle ulaşır: İçgüdü bir tür organize olmuş hafıza, hafıza da henüz doğmamış bir içgüdüdür. Yani organizmanın dünyayı algılaması sırasında verdiği her tepki, edindiği her yeni tasavvur şuura girerek daha önceki tasavvurları çağırır bunlar birleşerek hafızayı oluştururlar.[268]

Ayrıca hafıza sadece içgüdüyle değil tüm ruhî basamaklarla ilişki içindedir. Bu basamakların belirginleşip organize olması devam ettiği müddetçe hafızanın organlaşması da sürer. Ama aklın her bir basamağının evrim sürecindeki belirginliği artıp, organizmanın farklı ve karmaşık olguları tefrik kabiliyeti güçlendikçe hafıza devreden çıkar. Başlangıçta düzensiz ve belirsiz bir şekilde gerçekleşen tepki vermeler belirginleşir ve bundan sonra olgular arası bağlantıların hatırlanması başlar. Tecrübelerin çeşitliliği hatırlamayı kuvvetlendirir, tepkiler kesinleşir ve otomatiğe geçer. Hafıza artık şuurlu halden şuursuzca hatırlamaya veya başka bir ifadeyle organik hafızaya dönüşür. Dolayısıyla tekrar, başlanılan noktaya, yani içgüdüye dönülür. Özetle yaşam boyunca gerçekleşen tekrarlar içgüdünün yerini hatırlamaya bırakmasına neden olur. Hatırlamaların da çokça tekrarı hafızayı otomatikleştirir, böylece hafızadan içgüdüye geçilir.[269]

4. 3. 4. Düşünme

İçgüdünün yerine geçen ve hafızadan sonra gelen düşünme, içgüdüsel tepkiler gibi organizmayı teşkil eden ilişkiler ağının hayata intibakı sonucunda ortaya çıkar. İçgüdüde uyum çok basittir. Düşünmede ise, kompleks, özel ve soyuttur. Bunda etken organizmanın muhatap olduğu şartların karmaşıklığı ve hayatla kurduğu ilişkilerin çeşitliliğidir. Başlangıçta bir iki özelliğe sahip dışarıdan gelen etkilere tepkiler verilirken zamanla çok daha fazla niteliğe haiz uyarıcılarla karşı karşıya kalınır. Bu tepkiler sürekli tekrarlanınca alışkanlığa dönüşür ve bireyde içgüdü tezahür eder.

[268] A.g.e., s. 556.
[269] A.g.e., s. 562-563.

Birleşmiş ve otomatik içgüdülerin ilerlemesiyle eşzamanlı olarak hafıza ve düşünme de ilerler, organizmanın tabiatla bağı oranında şuur olgunlaşır[270] Görüldüğü gibi aklî basamaklar arasında paralellikler söz konusudur. İçgüdüsel hareketler karmaşıklığın ve çeşitliliğin artmasıyla rasyonel hareketlere, onlar da devamlı bir tekrarla içgüdüsel hareketlere dönüşürler.[271]

Mesela, insanın bir köpek gördüğünde yerden taş alıp atması veya ondan kaçması, aktüel tesirlere ve heyecanlara verdiği ilk ve basit tepkilerdir. Bu izlenimler

şuura girdikten sonra onları destekleyici başka uyarıcılar daha olursa edinilen tasavvurlar canlılık kazanır. İnsanda köpekle karşılaşmadan doğan heyecan buna benzer diğer olaylar vasıtasıyla otomatikleşir. Bundan sonra köpek ya da onun gibi kişinin güvenlik hissini tehdit edici bir unsurla karşılaşma anında, insan kendini kollaması gerektiğini düşünecektir. Bu sebeple Spencer'e göre rasyonel tutumlar uzun süreli tekrarla şekillenen otomatik veya içgüdüsel hareketlerdir.[272] Yani günlük tecrübelerle edinilen etkilenmeler ve heyecanlar tam anlamıyla koordine olup rasyonel tavrı meydana getirirler.[273]

Düşüncenin neticeleri açısından durum değerlendirildiğinde Spencer konuyu bilginin ilerlemesine getirir. O da bütün modern dönem düşünürleri gibi bilgilerin zamanla daha doğru ve kuşatıcı olacağına, geçmiş devirlerdeki bilgilerin eksik ve hatta yanlışlıklar içerdiğine inanır. Tümevarım ve tümdengelim yollarından biriyle gerçekleşen düşüncenin ilerlemesi yukarıda sıralanan aşamaların sürekliliği ve tecrübelerin birikmesiyle kesinleşir. İnsan bilgisinin ilerlemesi de bu şekildedir. Spencer'e göre muhakeme yeteneği açısından düşük seviyede olan nesillerden daha yüksek seviyedeki nesillere doğru ilerleme tecrübelerin aktarılmasıyla olacaktır. [274] Yani düşünme tecrübelerin özümsenmesidir ve bu sadece bireyler de değil her bir ırkta gözlenir. Mesela medeniyet tarihinde karmaşık ve soyut düşüncenin yerli bir kabilede görülmesi mümkün değildir. Buna göre henüz daha basit düşünen yerli bir kabile

---

[270] A.g.e., s. 565-566.
[271] A.g.e., s. 571.
[272] A.g.e., s. 567-568.
[273] A.g.e., s. 569.
[274] A.g.e., s. 572.

mensubuyla bir Saxon veya İskandinav'ın muhakeme kabiliyeti aynı seviyede olamaz. Bu ilişki bir Saxon ile Newton veya Bacon arasında kurulduğunda farklar yine büyük olacaktır. Halbuki Newton ve Bacon düşüncelerini onlardan tevarüs etmişlerdir. Yine de Spencer medenî insanın kabiliyetleri ile yerli insanınkiler arasında mutlak mânada ayrım olduğunu varsayar.[275]

Mutlak bir ayrım vardır, çünkü aklın evrimi rasyonel aşamaya gelinceye kadar büyük ölçüde ihatalı, karmaşık ve genel kavramlara doğru bir temayül sergiler. Mesela aritmetik önce basit düzeyde sayıların ifadesiyken, zamanla cebir, ondan sonra sonsuz

küçükler hesabı v.s. halini alır. Bunun gibi Kepler ve Newton'un kâinat hakkındaki görüşleri kendilerinden önce ortaya konan dünya tasavvurlarının tam tersini ifade etmektedir. Çünkü insan aklının karşı karşıya kaldığı deneyim ve gözlemlerin çokluğu bilgisinin sınırlarını genişletecek böylece geçmiş dönemlerde ortaya koyulan fikirlerden daha yetkin bir fikir beyan edebilecektir. Bu anlamda Spencer kümülatif bir bilgiden bahsetmektedir.

Spencer ayrıca aklın ilerlemesinin düşüncede genelleme yapabilme yetisine bağlı olduğunu savunur. Rasyonel kavramlarda genellik seviyesine ulaşmak tecrübelerin artmasıyla gerçekleşir. Genelleme zihnin tecrid yoluyla elde ettiği tasavvurlarla, bir çok

eşya arasında müşterek olanları birleştirmesidir. Bu anlamda bir yerlinin zihninin genelleme yapabilme kudretiyle Laplace'ınki birbiriyle aynı seviyede değildir. Avrupalı münevverin rasyonel kabiliyeti spesifik olarak bir çocuk veya ilkelinkinden farklıdır Eğer ilerleme böyle hayvanî rasyonalitenin en yüksek formlarından insan rasyonalitesinin en düşük formlarına geçmek ise bu, tecrübelerin birikmesiyle gerçekleşen ve düşünmenin basit formları dışında özel ve genel muhakeme yapabilmeyi de kapsayan bir evrimdir.[276]

Bireyin çocukluktan olgunluğa ilerlemesi, fiziksel açıdan sinirlerin, zihinsel açıdan da düşünce faaliyetlerinin gittikçe çeşitlenmesi ve belirginleşmesi şeklinde gerçekleşir. İlk aklî faaliyetler basit izlenimlerin tanınması ve tasnifi iken, zamanla

---

[275] A.g.e., s. 573
[276] A.g.e., s. 574-575

muhakemenin ortaya çıkması, sonra sırayla tümevarım, tümdengelim, bilinçli hatırlama, bilinçli hayal etme ve nihayet aklî faaliyet alanının müzik ve şiir gibi özel alanlara geçmesi yönünde bir seyir takip eder. Çocukluktan gençliğe ve olgunluk dönemine geçiş esnasında fert ilk zamanlar yanlış anlamalara, hatalı kararlara ulaşabilir. Yaşamının ilk çağlarında çok basit ifadeleri bile anlamakta güçlük çekebilir. Erişkinliğe ulaşıldığında dikkatte kesafet, nispeten muğlak bir ifadeyi anlama ya da birbirinden farklı bir çok durumu takip edip kavrayabilme becerisi güçlenir. Buna göre canlılar incelendiğinde aşağı türden canlılarda ya da yüksek organizmaların ilk zamanlarında bir çok duyunun bulunmadığı, veya kabiliyet itibarıyla eksik olduğu görülür. Çünkü bu duyular tecrübeler yoluyla belirginleşir ve yaşamın ilerleyen dönemlerinde mükemmellik kazanır.[277]

Genel evrim açısından bakıldığında da düşük bir zekâya sahip iptidaî insanın düşünceleriyle 'medenî insan'ın düşünceleri arasında farklılaşma ve belirginleşme bakımından büyük farklar vardır. Medenî insanın çevresinin daha karmaşık bir yapı arz etmesi bu çevrede gerçekleşecek ilişkileri de çapraşık bir hale sokmaktadır. Dolayısıyla bu ortamda soyut fikirlerin oluşması ve onları ifadeye yarayacak kelimelerin zuhur etmesi kaçınılmazdır. Filozof burada zımnen, düşünce ve düşünce ürünlerinin nitelikli olanını 'yüksek seviyede zekâ'ya sahip olan 'medenî insan'a hasretmektedir.

Dolayısıyla, grift ilişkilerin yaşanmadığı ve çevrenin modern zamanlardaki kadar çeşitlilik göstermediği bir dönemde ve toplumda bireyler gelişmiş zekâya sahip olmadıklarından yüksek anlayış gerektirecek ilimlere ve medeniyete sahip olamazlar.[278]

Bütün bunlar, gittikçe daha iyi akledebilen bir insanlar topluluğu seviyesine ulaşılacağı fikrini mümkün kılmaktadır. Çünkü, kalıtımı savunan Spencer'in evrim anlayışında her kuşak bir öncekinden bir zekâ potansiyelini ve edinilmiş kültürel değerleri miras alır. Akıl insanlık tarihi içinde sürekli evrimleşir ve her kuşakta bir öncekinden daha yetkin bir hale gelir. Netice olarak denilebilir ki, insanlık çok daha zeki insanların olduğu bir noktaya doğru gitmektedir. Bu anlayışın seslendirildiği

277 Spencer, **İlk Prensipler**, s. 134-135.
278 Spencer, a.g.e., s. 138.

dönemde iktidarın merkezi Avrupa'dır ve İngiltere de bunun doğal bir parçasıdır. Dolayısıyla vasıfları ve zekâsı itibarıyla en yetkin insan Avrupa'dadır.[279]

5. SOSYAL EVRİM

19. yüzyılda doğanın temel yasası ilerlemedir[280] ve yüzyılın başlarında sosyal bilimler tabiat bilimlerinin etkisindedir. Bu dönemde biyoloji alanında yapılan çalışmalarla bitkilerde ve hayvanlarda hücrelerin varlığı keşfedilir. Yaşayan organizmaların unsurlarının aynı cinsten ve aralarında iş bölümü olduğu da bu keşiflerle gün yüzüne çıkar.[281] Biyolojide gerçekleşen bu gelişmeler, pozitif mânada bir bilim olmayı hedefleyen sosyal bilimlerin ilgi alanına girer ve biyolojinin yöntemleri sosyal bilimlerin de yöntemleri halini alır. Ayrıca Aydınlanma'yla zihinlerde yer eden ilerleme ve Darwin tarafından tam anlamıyla şekillenen biyolojik evrim teorisi sosyal bilimlere uyarlanır. Bu bir bakıma 18. yüzyılın ikinci yarısında Newton fiziğinin sosyal bilimlere yansıması gibi, 19. yüzyıla Darwinci teorinin damgasını vurmasıdır.[282] Özellikle Comte ve Spencer ile birlikte tabiat bilimlerinin ağırlığı sosyal bilimlerde artar. Çünkü ilmî, ahlakî ve içtimaî hayata yeni bir temel aranmaktadır. Bu temel, dönemin düşünürlerine göre ancak bilimin verileriyle sağlanabilir. Sosyoloji ilmi 19. yüzyılın bu yeni sisteminde baş rolü oynar. Bir sanayi toplumunun ortaya çıkması ve bunun problemleri, sosyal ve politik inançlar, bilimsel bir yaklaşımla anlaşılıp çözümlenebilir fikri yaygınlık kazanır.[283]

Comte'un toplumsal evrimi deney ve gözleme dayanan yeni bir 'insanlık dini' olarak sunulur. Filozof insanlığı üç evrimsel aşamada ele alır, üçüncü ve son aşama matematikle başlayıp astronomi, fizik, kimya, biyoloji veya fizyoloji ve sosyolojiyle

---

[279] Aydın, Ayhan, **Düşünce Tarihi ve İnsan Doğası,** İstanbul: Alfa Yay., 2000, s. 200; Spencer'in evrim anlayışının sosyal psikoloji açısından değerlendirilmesini daha geniş okumak için bkz. Şerif, Muzaffer, Carolyn W. Şerif, **Sosyal Psikolojiye Giriş,** İstanbul: Sosyal Yay, 1996, C. 2, s. 748.

[280] Mandelbaum, a.g.e., s. 88.

[281] Hans Freyer, **İçtimaî Nazariyeler Tarihi,** Çev. Tahir Çağatay, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yay., 1968, s. 56.

[282] W. Stark, *"Natural and Social Selection"*, **Darwinism and The Study of Society, A Centenary Symposium,** Chicago, 1961, s. 49, aktaran Doğan, s. 51.

[283] Russel Keat, John Urry, **Bilim Olarak Sosyal Teori,** Çev. Nilgün Çelebi, İstanbul, İmge Kitabevi, 1994, s. 85.

nihayet bulur. Bu zincirde en son ve en mükemmel bilim olan sosyoloji, biyoloji ve fizyoloji üzerine bina edilmektedir. Comte'un biyolojiyi sosyolojiye dayanak kılması, biyolojinin tabirlerini sosyolojiye aktarmasına ve cemiyeti bir organizma gibi kabul etmesine sebep olur.[284] Comte'un organizmacı yaklaşımı aslında yeni bir tutum değildir. Eski Yunan düşüncesine kadar uzanan bir tarihe sahiptir. 19. yüzyılda biyolojide yaşanan hareketlilik ve sosyal bilimlerin sosyal olaylar için kesin kurallar peşinde olması organizmacı izah tarzını tekrar canlandırır.[285]

Sosyal bilimlerde etkisi hissedilen organizmacı yaklaşımın yanı sıra yukarıda sözü edilen keşiflerin yapıldığı sıralarda Comte sosyoloji alanındaki temel eserini yazdığından keşiflerden eserinde pek yararlanamaz. Spencer'in sosyolojiye dair kitabı ise daha sonraya denk düştüğü için bu çalışmalardan esinlenebilir; ayrıca sosyolojisinin temeline Comte gibi, organizma anolojisini koyar. Bu nedenlerle Spencer bazı sosyoloji tarihçileri tarafından Comte'un takipçisi olarak kabul edilir. Fakat Spencer bunu kabul etmez. Çünkü ona göre Comte insan tasavvurlarının ilerlemesinin ve tabiata dair bilgilerin kaynağını tasvir etmeye çalışır. Buna mukabil Spencer kendi hedefinin, dış dünyanın ilerlemesinin tutarlı bir izahını yapmak ve tabiatta süregelen olayların varoluşunu ortaya koymak olduğunu söyler.[286] Dolayısıyla Spencer, sosyolojiyi evrim teorisinin etkisiyle tam anlamıyla tabiatçı bir anlayışa çevirir. Organizmalardaki gibi, toplumsal yapıda da zarurî bir gelişmenin olduğunu savunur.[287] İlk sosyal Darwinist kabul edilen Spencer, Darwin'in biyolojik evrimini toplumların evrimini izah için kullanır ve toplumların gelişimini izahta organizma teorisini benimser.[288]

Aslında Spencer tam anlamıyla Comte gibi organizmacı bir tavır sergilemeyip organizmacılıkla bireycilik arasında bir uzlaşma sağlamayı dener. Toplum bireyin

---

[284] Robert Mackintosh, **From Comte to Benjamin Kidd** (The Appeal to Biology or Evolution For Human Guidance), New York: The Macmillan Company, 1899, s. 28-29, aktaran Doğan, s. 39-40.

[285] Greta Jones, **Social Darwinism and English Thought**, New Jersey: Humanities Press, Atlantic Highlands, 1980, s. 40-41, aktaran Doğan, s. 41.

[286] Spencer, **An Autobiography**, C. 2, s. 570, aktaran Lewis A. Coser, **Masters of Sociological Thought**, New York: Harcourt Brace Jovanavich, Inc., 1971, s. 89.

[287] Freyer, s. 57.

[288] Mason, s. 388. Spencer'in sosoyolojiyi biyolojiye indirgemesine yönelik bir eleştiri getiren Ülken, bir organizmaya benzetilen toplumdaki olayların bir dereceye kadar biyolojik olaylara irca edilebileceğini ancak bunların kimya ve fiziğe indirgenemeyeceğini söyler. Çünkü bu tutum hayatî hadiselerin kimyevî ve fizikî unsurlara ayrıştırılmasını gerektirecektir ki bu da organizmanın bir parçası kabul edilen

amaçlarının gerçekleştirebilmesi için bir araçtır.[289] Üstelik toplumun esas menşei insandı; bireylerin toplum haline geçmesi insan nüfusunun artması böylece hacmin büyümesi sebebiyledir.[290] Onun organizmacı bir yaklaşımı benimsemesinin arkaplanında ise filozofun pozitivist temayüllere sahip olması yatmaktadır. Organizma deneye konu edilip sıkı bir gözleme tabi tutulabileceğinden buradan çıkarılacak sonuçlar toplumların çalışma tarzlarını açıklamak için kullanılacaktır. Dolayısıyla toplumsal değişimler ve hareketler sıkı bir şekilde takip edilebilecek, hatta öngörülerde bulunulacaktır.[291]

5. 1. Pozitivist Organizmacı Yaklaşımda Toplum

Evrimi inorganik, organik ve süper organik şeklinde üçe taksim eden Spencer, süper organik evrimden kastının toplumların evrimi olduğunu belirttikten sonra[292] sosyal evrimin diğer organizmalarda olduğu gibi daha aşağı düzeyi temsil eden kabilelerden daha üst seviyedeki toplumlara doğru bir yükselişi ifade ettiğini iddia eder.[293]

Bu anlamda Spencer'in toplumların evrimi için öngördüğü model organizmacıdır. Ona göre insan toplulukları organizmalar gibidir, sosyal ve organik topluluklar için büyüme ve gelişme aşağı yukarı aynı sürece tabidir. Aslında inorganik varlıklar için bile bu söylenilebilir. Çünkü onlarda da bütünleşme neticesinde bir büyüme gerçekleşir. Ama bu büyüme toplumlar ve organizmalarda daha belirgindir. Spencer'in organizmacı yaklaşımı sadece sosyal organizmalarla hayvanların büyümesi arasındaki bazı benzerliklerden yola çıkarak ortaya konulur. Yani insan bedeniyle sosyal organizma arasında benzerlikler kurulmamıştır.

Spencer'e göre insan topluluklarıyla organizmalar arasında pek çok benzerlik vardır. İlk olarak denilebilir ki ikisinde de gelişmeye bir temayül vardır. Sosyal gelişme

---

bireylerin faaliyetlerini ortadan kaldıracaktır. Hilmi Ziya Ülken, **Umumî İçtimaîyat**, İstanbul: Galatasaray Talebe Sandığı Neşriyatı, 1932, s. 48.

289 Coser, a.g.e., s. 98.

290 Swingewood, a.g.e., s. 76.

291 Keat, a.g.e., s. 96.

292 Herbert Spencer, **The Principles of Sociology,** New York and London D. Appleton Company, A. 1923, C. 1,s. 3

293 Spencer, **İlk Prensipler**, C.2, s. 35.

genellikle ya toplumların sınıfsal katmanlara ayrılıp iyice karmaşık bir yapı almasıyla ya da toplumların dışarıdan gelen güçlü bir tesirle hal değiştirmesi neticesinde gerçekleşir. İhtimallerden ilki organik dünyada ve toplumlarda görülen müşterek bir özelliktir ve esas itibarıyla onlar inorganik dünyadan bu hususiyetleriyle ayrılırlar.

Sosyal varlıkların bir başka özelliği organizmalar gibi hacim itibarıyla büyürken yapı olarak da büyümeleri, bir üst seviyeye çıkmalarıdır. Aşağı seviyedeki bir hayvan türü mesela bir tek hücreli kendisinden daha yüksek bir insan embriyosuna benzer. Hacmi büyürken parçaları da çoğalır ve farklılaşır. Bu, toplum için de böyledir. Sosyal bir grup, küçük yığınlar halinde başlayıp giderek artmaya, büyümeye eğilimlidir. Nüfusun artması bu küçük grupların büyümesi yönünde baskı yapar. Organizmalar da insan toplulukları da arttıkça ve büyüdükçe daha karmaşık bir yapı kazanır. Her ikisinde de işlevsel anlamda farklılaşmış parçaların artan ölçüde karşılıklı bağımlı hale gelmesi ve her organizmanın yaşamını kendini oluşturan tek tek ögelerin hepsinden bağımsız kılması söz konusudur.[294]

Organizmaların hayata hücreler halinde başlayıp zamanla büyüyüp genişlemeleri ve karmaşıklık kazanmaları gibi toplumlar da küçük ve birbirlerinden kopuk toplulukların birleşip organize olmasıyla ilerlemeye başlarlar. Bir hayvan embriyosu doğduğunda basit bir yapı arzederken büyüyüp geliştikçe, daha kompleks bir yapıya ve birbiriyle çok sıkı bağlantılı sinir ağlarına ulaşır. İnsan topluluklarının hacimleri büyürken yapıları çetrefilleşir.[295] Bu süreç yani büyüme, küçük toplulukların birleşmesiyle gerçekleşir. İlkel sosyal gruplar, organik dünyada görülen ilk canlı moleküller topluluğu gibi, asla basit bir yükselmenin ötesine geçemeyip hacim olarak çok fazla büyüyemezler.[296] Toplulukların nüfusunun artması ve birimlerin çeşitlenmesi toplumun ilerlemesinde etkilidir. Küçük topluluk birimlerinin bütünleşmesiyle beraber bunların yapılarında ve işlevlerinde de farklılaşmalar ortaya çıkar. Zaman içinde, bu küçük topluluklar birleşerek hacim itibarıyla büyürler.

Mesela, küçük gezici göçebe kabilelerde iş bölümü çok çeşitli değildir. Ayrıca kullanılan aletler basit ve azdır. Bu aletler basit düzeneklere sahip az malzemeyle

---

[294] Spencer, **Sociology,** s. 449.
[295] A.g.e., s. 460.

yapılmış eşyalardır. Spencer'in iddiasına göre bu dönem topluluklarında sanatlar da yoktur. Bu küçük toplulukların birleşmesiyle teşekkül edecek toplumlarda teknik anlamda gelişmiş ve karmaşık aletler kullanılacak, sanatlar icra edilebilecektir. Ancak burada Spencer ihtiyaçların ve çevreyle kurulan ilişkilerin sadeliği veya hayattan beklentilerin modern insanınkilere nispeten azlığıyla aletlerin basitliği arasında bir bağ olduğunu gözden kaçırmaktadır.[297]

Toplumların ilerlemesi organizmalarda gözlendiği gibi, mutat olarak yapının gelişmesine paraleldir. Farklı kurum ve mesleklerin henüz ortaya çıkmadığı basit topluluklardan nüfus baskısıyla büyüyen karmaşık yapıdaki topluluklara geçilir.[298] Her tür ilişkinin sade olduğu göçebelikten çıkıp yerleşik düzene geçen ve birbirleriyle bütünleşen bu toplulukların bütün unsurları farklılaşır ve griftleşir, parçalar farklılaştıkça topluluklar da gelişir. Dolayısıyla organizmanın ilerlemesinde olduğu gibi toplum da aynı gelişim kanununa tabidir: bütünleşmeden sonra farklılaşma. Farklılaşma süreci, daha genelden daha özele doğru seyreder. Toplumlar farklılaşmamış bir birlik halinden çıkıp gittikçe karmaşık, birbirine benzemeyen yapılara dönüşürler. İlk olarak açık ve basit tek tek parçalar, evrimle daha fazla özerkleşip belirginlik kazanırlarken aynı zamanda birbirlerine daha çok bağımlı olmaya başlarlar.[299]

Bu durumda organizmalara benzeyen toplumların her bir parçası birbirinden farklı olmakla beraber, aynı zamanda birbirleriyle karşılıklı ilişki içindedirler. Gelişmeyle birlikte farklılaşma bağımsızlığa ve aynı zamanda bütünleşmeye yönelir. Yani bir organizma gibi sürekli büyüme eğilimindeki toplumun büyürken parçaları da farklılaşır. Mesela göçebe bir toplulukta hem avcı hem asker olan birey farklılaşmanın ilerlemesiyle ya asker grubuna ya da avcı grubuna mensup olur. Böylece farklılaşma yeni bir bütünleşmeyi doğurur. Farklılaşan parçalar eş zamanlı olarak farklı faaliyet türlerinin içinde bütünlük arzeden başka bir yapı kurarlar. Faaliyetlerdeki bu farklılıklar

---

[296] A.g.e., s. 466.
[297] A.g.e., s. 463.
[298] Ag.e., s. 471.
[299] Ag.e., s. 475.

basit değildir. Aksine birbirleriyle bağlantılı oldukları için biri diğerini mümkün kılar. Bu anlamda aralarında son derece çapraşık bir ilişkinin varlığından söz edilebilir.[300]

Toplumların hacimlerinin büyümesine paralel olarak yapılarında tezahür eden farklılaşma, yukarıda da değinildiği gibi, aslında toplum üyeleri arasında görev dağılımının çeşitlenmesiyle ilgilidir. Yani yapısal değişmeler, toplum içindeki fonksiyonlarda değişiklik meydana gelmeden olmaz.[301] Mesela, silah yapmakta kabiliyeti ilerleyen bir kimsenin zamanla silah imâlatçısı haline gelmesi diğer insanların ondan silah yapmasını talep etmeye götürür. Bu talepte bulunan insanlar bu işle

uğraşmayı silah yapımcısına bıraktıklarından silah yapabilme yeteneğinden uzaklaşırlar. Silahçı yaptığı silahlar karşılığında bir şeyler alacak ama bunların nitelikli olmasını tercih edecek, böylece ticaret canlanacak, bu nitelikli şeyleri yapanlar da yaptıkları işlerde uzmanlaşacaklardır. Bu karşılıklı akış farklılaşmayı dolayısıyla değişimi sağlayacaktır.[302]

Sosyal organizmayla biyolojik organizmalar arasında görülen bu benzerliklerin yanı sıra aralarında bazı farklılıklar da vardır. Biyolojik bir organizmanın görünümünü oluşturan parçalar somut, bir toplumu meydana getirenler ise soyut bir bütündür.[303] Ayrıca biyolojik organizmaların bir kısmında hissetme varken, sosyal organizmanın tüm bireylerinde hissetme vardır.[304] Biyolojik bir organizmada unsurlar bütünün faydası için vardır. Ancak sosyal organizmada bütün, bireyler için onun faydasına hizmet etmek maksadıyla vardır.[305]

5. 2. Toplumların İlerlemesi

Kâinatın her yerinde evrimin geçerliliğini kabul eden Spencer, organizmalara benzeyen toplumların da ileriye doğru giden bir evrime tabi olduğunu ve bu sürecin, insanlığın giderek toplumsallaşmasıyla neticeleneceğini savunur. Toplum, yapı olarak

300 Ag.e., s. 462.
301 A.g.e., s. 485.
302 Spencer, **İlk Pensipler**, s.
303 Spencer, **Sociology**, s. 457.
304 A.g.e., s. 460.
305 A.g.e., s. 479; Coser, a.g.e., s. 98-99.

basit ve unsurlar arasında neredeyse yok denecek kadar zayıf bağların olduğu bir halden bu unsurların karşılıklı bağımlılığının artmasıyla gittikçe karmaşıklaşan bir yapıya doğru evrim geçiren bir olgudur.[306] Bu süreçte insan toplulukları da diğer varlıkların takip ettiği, üç aşamadan geçerler. Bunların ilki, Spencer'in 'integration' dediği 'bütünleşme'dir. Daha sonra bu bütünleşme farklılaşma yoluna girer ki, Spencer buna 'differantiation' der. Bu iki yasayla beraber sosyal evrim 'determination'a yani 'belirginliğe' doğru gider. Sözü edilen bu aşamalar eşzamanlı bir akışa sahiptirler. Yani organizma bir yandan diğer organizmalarla bütünleşirken, farklılaşmaya ve belirginleşmeye başlar.[307]

Organizmaların, en aşağı seviyeden en üst seviyeye yükselişleri, üyeler arasında karşılıklı ilişkilerin devamlı olması neticesinde müşterek bağların kuvvetlenmesi oranında gerçekleşir. Topluluğu oluşturan üyeler arasında ve her bir üyenin toplulukla kurduğu bağla gerçekleşen bütünleşme, Spencer'in deyimiyle, 'daha az istikrarlı bir halden daha çok istikrar kazanmış bir hale geçmekten ibaret bir değişmedir'. Çünkü sosyal organizmanın hedef birliğine sahip anlamlı bir bütünlük kazanması dağınık grupların toplum haline geçmesiyle olur[308]

Spencer'in süper organizma olarak isimlendirdiği toplumlarda, evrim süreci diğer organizmalarda olduğu gibi, bütünleşme ile başlar. Bütünleşmenin, daha doğru bir ifadeyle birleşmenin henüz gerçekleşmediği topluluklar ilkel topluluklardır. İlkel topluluklar birbirlerinden bağımsız ve ayrı ayrı yaşarlar. Bu göçebe ailelerin kalabalık kabileler halinde birleşmeleri ve zayıf kabilelerin kuvvetli olanlar tarafından idare altına alınmaları neticesinde ilk bütünleşme gerçekleşir. Bu birleşmeler, ilkel ırklarda

süreklilik arzetmeyip, mütemadiyen bozulur. Ama medenî topluluklarda birleşmeler devamlıdır. Denilebilir ki, bu toplumlar, birleşme hususunda daha yetkin ve birleşmenin devamlılığını sağlamada daha başarılıdırlar.[309]

---

[306] Swingewood, a.g.e., s. 76. Alain Swingewood, **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi,** Çev. Osman Akınhay, Ankara: Bilim ve Sanat Yay., 1998, s. 76.
[307] Spencer'in bu yaklaşımının toplumun tarihsel boyutunu kaldırdığına dair yapılan eleştiri için bkz. Swingewood, a.g.e., s. 76.
[308] Spencer, **İlk Prensipler,** C.2, s. 34.
[309] A.g.e., s. 18-19.

Bu anlamda, Spencer'in yaklaşımı, geniş ölçekli bir bütünleşmenin yaşandığı toplumların medenî toplumlar olduğu ve insan topluluklarının, toplum olma vasfını kazandıkları ölçüde, yani bütünleşmeyi gerçekleştirebildikleri nispette medenîleşecekleri fikrini vermektedir. Birbirinden bağımsız kabileler halinde yaşayan ve tek bir otorite altında toplanamayan gruplar evrim sürecinde en alt basamakları teşkil etmektedirler Çünkü bunlarda gerçekleşen hareketler son derece ferdîdir. Ferdî hareketlerin bir araya gelip tek bir noktada temerküz etmesi neticesinde bir gelişme yaşanacaktır.[310] Mesela önceleri farklı liderler idaresinde küçük küçük ve dağınık bir şekilde savaşan askerlerin zaman içinde tümenleri oluşturarak büyük orduları meydana getirmeleri ya da bireylerin ferdî çalışma düzeninden gruplar şeklinde çalışmaya geçip zamanla fabrikalaşmaya gitmeleri, ayrı cinsten şeylerin bir bütünlük kurmalarını[311] gösterir. Yani evrim sürecinde, basit birimlerin hareketlerinden bileşik birimlerin hareketlerine, daha küçük grupların faaliyetlerinden daha büyük gruplarınkine doğru bir işleyiş söz konusudur. Bu işleyiş küçük insan topluluklarını bir devlet, bir millet haline getirir.[312]

Bütünleşme ilkesinin bir başka yansıması, grupların kendi içlerinde tam bir düzen kurmaları sonucunda başka bütünleşmelerin meydana geldiğinin görülmesidir. Bu birleşmeler toplum içinde düzeni sağlayıcı ve düzeni işletici sınıfların doğmasına sebep olur. Bu tür sınıfların olduğu bir yapı, Spencer'e göre medenî bir toplumla ilkel bir toplum arasındaki en önemli farktır. Çünkü ilkel toplumlarda kuvvetli bir otoriteye sahip lider anlayışı yoktur. Gruplar henüz bir yöneticinin idaresi altında toplanmamış, dağınık ve gezici ailelerdir. Bu kendi kendini idare eden ailelerden tek bir idarecinin gözetiminde birleşmiş kabilelere doğru bir gidiş vardır. Doğal olarak bu idarede otorite, ilk önceleri belirsizdir ve yetkilerini kendisinden biraz daha aşağı olan bireylerle paylaşır. Kabileler, evrim geçirip ilerledikçe idarecilerle idare edilenler arasındaki fark belirginleşir, türdeşlikten farklılaşmaya geçilir. İdare eden artık sadece hükmetmekle uğraşırken, vatandaşlardan bir grup da onun hizmetini yerine getirmekle vazifelidir. Yöneticilerin, din adamlarının, askerlerin ve diğer yardımcı grupların oluşması ve

---

310 A.g.e., s. 31.
311 A.g.e., s. 122.
312 A.g.e., s. 123.

bunların ayrı bütünler şeklinde başka alt sınıflar meydana getirmesi hep bu ilerlemenin bir neticesidir.[313]

Bu sürece paralel olarak başka bir otorite türü daha ortaya çıkar ki bu dindir. Spencer'e göre dinler yüce bir kralın kutsallaştırılmasıyla başlayıp, ölümünden sonra da onun soyundan gelenlerin tapınılmaya layık bulunulmasıyla devam eder. Spencer burada, dinin menşeinin ilahî olduğunu yadsımakta, dinin sosyal ihtiyaçlar doğrultusunda tezahür ettiğini savunmaktadır. Din vahyin değil toplumsal bilincin bir ürünüdür.[314] Yani din, dış dünyanın insanlar üzerinde bıraktığı etkilere düşünce ve ruhun verdiği bir tepki, insanın tecrübelerinin bir muhassılasıdır.[315] Aslında topluluk içinde diğer insanlarla aynı türden olan bu grup zamanla farklılaşır, onlardan ayrılır. Bu süreçte, ilk önce tebaa ve idareciler sınıfı teşekkül eder, idareciler sınıfından da din ve devlet çıkar. Eş zamanlı doğan bu iki devlet türü uzun süre topluluklar üzerinde hakim güç olur. Kral aynı zamanda baş rahiptir. Baş rahipler kendi aralarında sınıflara ayrılırlar. Kralın yakınında bulunan lordlar ve vekiller, rahiplerle beraber papazlar, memurlar vazife alırlar. Dolayısıyla farklılaşma yani sınıflaşma gerçekleşir. Bütünleşme arttıkça, farklılaşmalar artacak, toplum ilerledikçe, bünyesinde, birbirinden farklı görevleri yerine getiren sınıflar doğacaktır. Her bir sınıf içinde, o sınıfın işleyişini denetleyen ve düzenleyen başka yapılara, alt sınıflara ihtiyaç duyulacaktır. Bu sınıfların hepsi toplumda ilk bakışta birbirinden bağımsız görünseler de aralarında devamlılığı ve tutarlılığı sağlayacak bağlar oluşacaktır.[316]

Spencer dinin ve devletin doğuşunda toplum içinde düzen koyucu ve bu düzeni yürütücü sınıfların çıkmasını etken kabul eder. Buna göre toplumların ilk hali kabiliyet ve görev itibarıyla türdeşlik gösteren insanlar topluluğudur ve bu aşamada sınıflardan bahsetmek mümkün değildir. Bütün erkekler toplayıcılık ve avcılık yaparken, kadınlar da aynı cinsten ağır işlerle meşgul olurlar. Her erkek toplayıcılık, avcılık ve savaşçılık vazifelerini aynı anda yerine getirmektedir. Denilebilirki ilkel toplumlarda iş bölümü ve

---

313 A.g.e., s. 19.
314 Cemil Sena, **Tanrı Anlayışı**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1978, s. 555.
315 Adıvar, a.g.e., s. 452-453.
316 Spencer, **İlk Prensipler.**, C. 2, s. 58-61.

uzmanlaşma görülmez. Fertler başkalarına ihtiyaç duymadan her işi yapabilir. Meslek grupları, devlet ve tebaa, sınıflar henüz teşekkül etmemiştir.[317]

Toplumun farklılaşırken belirginleşmesi, bir anlamda her türün giderek birbirine benzemeyen yanlarının çoğalması ve bu ayrımlaşan kısımların farklılıklarının iyice gün yüzüne çıkmasıdır.[318] Mesela yerleşik bir hayata geçmemeleri sebebiyle göçebe kabileler bir millete mensup olmanın getirdiği coğrafî ve siyasî istikrardan yoksundurlar. Bu kabilelerde sosyal ilişkiler yerleşik toplumlara nispeten belirsiz ve gelişigüzeldir. Toplumsal kurumlar yerleşmemiş, kanun ve otorite gibi düzeni sağlayan unsurlar müphemdir. Hacim itibarıyla büyüyüp, nüfusları çoğaldıkça bu kabileler birleşmeye meyledecekler, bütünleşmeyi gerçekleştirdikleri oranda çevredeki diğer toplumlar tarafından bir alan içine itilmeye, sınır savaşlarıyla kendi sınırlarını tespit etmeye başlayacaklardır. Böylece belirlilik mekân açısından gerçekleşecektir.

Din ve edebiyat gibi alanlarda, öğrenimi ve uygulamayı kolaylaştırmak maksadıyla sonradan değiştirmek üzere konulan gelip geçici usullerin zamanla değiştirilmesi mümkün olmayacak bir konuma gelmesine benzer biçimde, bir toplumu o toplum yapan vasıflar, kemal düzeye yaklaştıkça hususîleşir, sınıflara özgü özellikler katîleşir, gelişmenin zirveye çıktığı noktada artık millî hasletler, sınıfsal ayrımlar iyice temayüz eder. Spencer'e göre bu zirve aynı zamanda çöküşün başlangıcıdır. Buna en güzel örnek eski Mısır ve Hindistan'da sosyal tabakalar arasındaki geçişlerin neredeyse yok olması ve geleneklerin asla değişim kabul etmemesidir. Şartlar değişse de bunlar değişimi kabul etmeyecek ölçüde bir sabitlik kazanmışlardır.[319]

5. 3. Askerî ve Sanayi Toplumları

Yukarıda bahsedildiği gibi organizmaların küçük ve basitten büyük ve karmaşık bir yapıya ulaşması şeklinde gerçekleşen biyolojik evrim, sosyal organizmalarda üyeleri arasında bağları çok zayıf olan, birbirlerinden farklı ilkel göçebe kabilelerin birleşmesiyle başlar. Bunlar zaman içinde nüfusun artmasıyla iş bölümüne

---

[317] A.g.e., s. 59.
[318] Spencer, **Sociology**, s. 90.
[319] Spencer, a.g.e, s. 164-167.

giderler. Böylece her vazife için farklı bir görevi icra eden toplumsal yapılar meydana gelir. Sınıflar, meslek grupları, yönetici kadrolar gibi toplumsal düzeni sağlayan ve yürüten gruplar oluşur. Bu gruplaşmalar çeşitlenip karmaşıklaştıkça toplum üyeleri arasındaki bağlar da o derece kuvvetlenir. Bu evrimin neticesinde toplumsal farklılaşma ve iş bölümü en üst seviyede çeşitlilik kazanır. Spencer'e göre sosyal evrimin en sonunda bulunan sanayi toplumu olduğundan gerçek anlamda iş bölümü, buna bağlı olarak sınıflar ve sınıflar arasında tam bir farklılaşma bu toplumlar için söz konusudur.[320] Böylelikle tek yönlü ilerleme nazariyelerinin hepsinde (Comte ve Sosyal Darwinciler) ve çağdaşlaşma teorisini savunanlarda olduğu gibi Spencer, Batı'nın endüstrileşmiş ve şehirleşmiş, dolayısıyla son derece karmaşık ve ihtisaslaşmış yapısını evrimin son noktası olarak görür.[321]

Spencer ve Comte gibi düşünürlerin pozitif ilimlerde meydana gelen keşiflerden sonra eski tarım düzeninin ortadan kalkıp yerine yeni endüstriyel düzenin kurulmasına tanıklık etmeleri onları geçerli ve devamlı bir düzenin nasıl oluşturulacağı hususunda düşünmeye sevk etmiştir.[322] Bu düzenin devamı arayışı Spencer'de evrimin nihaî noktasının sanayi toplumu olduğu fikrine itmiştir, denilebilir.

Sanayi toplumu aşamasına gelinmeden önce devletin teşekkülünde savaşların önemli bir yer tuttuğunu savunur. Buna göre henüz devletlerin kurulmadığı zamanlarda insanlar barış içinde yaşarlar. Devleti meydana getiren savaşlar başlayınca topluluğu bu saldırıya karşı savunacak idareci bir güç, saldırıları kollayacak askerler gerekir. Böylece toplumlar ilkel kabilelerden askerî toplumlara dönüşür.[323]

Savaşçı toplumların baskın özelliği yek vücut müdafaa ve topluluğun büyümesi ve bekası için hücuma daima hazır olmaktır. Topluluk içinde sosyal koordinasyonun sağlanmasına yönelik zorunlu işbirliği söz konusudur. Bu tür toplumlarda vatandaş devletin menfaati için vardır, bir anlamda halk bir araçtır. Devlet tekelcidir, bütün organizasyonlar umumîdir. Özelleşme yerine merkeziyetçilik hakimdir Bireyin

---

[320] Freyer,s. 59-60.
[321] Richard O. Appelbaım.,**Toplumsal Değişim Kuramları,** Çev. Türker Alkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1970, s. 17.
[322] Anthony D Smith, **Toplumsal Değişme Anlayışı, İşlevselci Toplumsal Değişme Kuramının Bir Eleştirisi,** Çev. Ülgen Oskay, İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, 1988, s. 30.
[323] Rıza Tevfik, a.g.m., s. 364-367.

mülkiyet hakkı ve özgürlükleri devletin tahditi altındadır. İktidarın seferberlik ilanıyla vatandaşlar savaşa zorlanabilir. Bu tür toplumlarda vatanperverlik, disiplin, mertlik ve otoriteye itaat ön plandadır.

Askerî devlet kendi topraklarını genişletip hacim itibarıyla büyüyünce, uzun zaman barış ve istikrarı sağlarsa adım adım sanayi toplumuna ulaşır. Sanayi toplumlarında askerî toplumlara oranla barışseverlik baskın karakterdir. Gönüllü iş birliği ve adalet, sosyal koordinasyon mekanizmasında temeldir. Devlet bireylerin faydası için vardır. Özgürlükler ve mülkiyet hakkı üzerinde çok az sınırlama vardır. Özel teşekküller teşvik edilir. Merkezîleşme ve tekelleşmeye yer yoktur. Sosyal ve kişisel hususîyetler arasında bağımsızlık, başkalarına saygı, zorluklara dayanma ve kibarlık öne çıkar.[324]

5. 4. Toplumların İlerlemesinde Etkili Faktörler

İlkel kabilelerden askerî toplumlara ve son olarak sanayi toplumuna geçiş evrimin bir neticesidir. Peki bu evrimin gerçekleşmesinde etkili unsurlar nelerdir? Spencer evrimin genellikle varlıkta bulunan en yüksek seviyeye çıkma eğilimi olarak anlaşıldığını halbuki bu yaklaşım yeterli ve doğru olmadığını savunur. Evrim iç ve dış faktörlerin işbirliğiyle yani varlığı kuşatan bütün şartlar tarafından gerçekleşir. Bu işbirliği değişme gerçekleşinceye kadar sürer.[325]

Sosyal evrimin mümkün olması öncelikle insanın doğal çevresini karakterize eden organik ve inorganik şartlar dizisine bağlıdır. Birey bir çevre içinde yaşamak zorundadır dolayısıyla toplum da bu çevrenin sınırları dahilinde şekillenir. Organik ve inorganik çevre toplumun ilerlemesi sürecinde devamlı bir mutasyona maruz kalır. Bu mutasyona paralel olarak sosyal evrimde de yeni boyutlara geçilir. Bunlar karşılıklı birbirlerini etkilerler. Yani insan topluluklarının evrimi bulundukları çevrenin dönüşümüne neden olmakta, çevrenin değişimi de buna ayak uydurmak durumunda olan toplumu değiştirmektedir. Görülüyor ki Spencer, insan unsurunun sürekli bir

---

[324] Spencer, **Sociology** , s. 246. Konunun siyaset felsefesi açısından bir değerlendirmesi için bkz. William Ebenstein, **Siyasî Felsefenin Büyük Düşünürleri**, Çev. İsmet Özel, Şule Yay., İstanbul, 1996, s. 272-289.

[325] Spencer, **Sociology,** s. 95.

biçimde, hayatiyetini devam ettirmek için, tabiat örtüsünü, yer şekillerini ve hayvanları kendi talepleri doğrultusunda şekillendirmesini evrimin bir parçası olarak kabul etmektedir.[326]

Spencer'in organik ve inorganik şartlardan kastı bitki örtüsü ve hayvan türlerinin dağılımıdır. İklimin sıcak, soğuk veya nemli oluşu ve bunlara bağlı olarak toprağın verimli oluşu gibi hususlar sosyal evrimi etkiler. Yerleşim, kullanılan araçlar ve bunların yardımıyla ortaya çıkan ürünler iklim özelliklerinin etkisi altında şekillenir. Bir sosyal organizma hayvan organizmasına benzediğinden, çevre şartlarıyla denge sağlayıncaya kadar değişikliklere maruz kalır ve yapısı dönüşüm geçirir. Spencer'in evrim telakkisinde hayata uyumun esas olduğu göz önüne alınırsa, sosyal organizma da çevreyle kurduğu uyum ilişkisinin kuvveti nispetinde evrim geçirir. Fakat bu değişim zorunlu olarak ilerlemeyi ifade etmez.[327]

Coğrafî ve sosyal heterojenlik sosyal gelişmede bir diğer etkendir. Yaşanılan çevrenin renkliliği sosyal organizmaların onunla kuracağı ilişkileri çeşitlendirecektir. Mesela hem karasal hem ılıman iklim koşullarının yaşandığı bir coğrafyada insanlar bu koşulların her birine uyum gösterebilmek için farklı mekanizmalar geliştirecek böylece evrim geçirecektir. Ya da farklı sosyal sınıfların ve meslek gruplarının bulunduğu bir ortamda sosyal gelişme bu yapının aksi gözlenen bir topluluktan daha yoğun yaşanacaktır. İklimle bağlantılı olarak verimliliğin fazla veya azlığı neticesinde besin çeşitliliği ve bunlara ulaşmanın kolaylığı sosyal gelişmeyi etkileyecektir.[328] Mesela, en erken medeniyetler olan Hint ve Çin'in yumuşak ve ılıman iklime sahip coğrafyalar olması iklimin etkisini gözler önüne sermektedir.[329]

İklim özelliklerinin tek türden olmasının toplum evrimindeki negatif tesiri gibi coğrafî yapı itibarıyla bir örnek bölgeler sosyal ilerlemeyi olumsuz etkilemektedir. Yeryüzü şekillerinin aynılığı madenlerin, bitkilerin, besinlerin ve bunlara bağlı olarak tecrübe ve alışkanlıkların çeşitliliğini sınırlar. Bu sınırlılık, sanatların ve endüstriyel gelişmenin önünde de bir engel teşkil eder. Dolayısıyla zengin bir bitki örtüsüne sahip

---

[326] A.g.e., s. 10
[327] A.g.e., s. 96.
[328] A.g.e., s. 27-28.
[329] A.g.e., s. 19.

ve maden yatakları açısından şanslı bir coğrafyada yaşayan toplumlar çok daha fazla evrim geçireceklerdir.[330]

Bununla birlikte toplumsal evrimde etkin rol bireydedir, çünkü toplumlar bireylerden oluşur. Evrim sürecinde bireye tanınan bu üst düzey yetki Spencer'in ferdiyetçi kişiliğiyle alâkalıdır. Buna göre toplumun unsuru olan birey ve onun şartları anlaşıldığında toplum da anlaşılacaktır.[331] Yani toplumların evriminde esas rol iç faktörlerdir ve iç faktörlerle anlatılmak istenilen bireylerin fiziksel ve ruhsal

özellikleridir. Fertler, kuvvetli, hareketli veya dayanıklı olmalarıyla diğer bireylerden ayrılırlar. Bu özellikler, bazı durumlarda toplumsal hareketlere yardımcı olup seferberliği sağladıkları gibi, bazı durumlarda da engeldirler. Bireylerin ruhî ve fizikî hususîyetleri yanı sıra zekâlarının derecesi ve düşünce eğilimleri de sosyal değişmenin sebepleriyle işbirliği halindedir.[332]

Bireyin fiziksel özelliklerinden yola çıkarak da Spencer ilkel ırk medenî ırk ayrımı yapar. Bu iki ırk arasında beden özellikleri ve kemik yapıları açısından farklılıklar vardır.[333] Medenî olmayan insan medenî insandan daha az kuvvetlidir. Anî ve büyük güç gerektiren durumlarda yetersiz kalır. Ayrıca uzun süre güç sarf etmesini gerektiren durumlarda fazla dirayet gösteremez.[334] Spencer'e göre bunun muhtemel iki sebebi vardır: biri yeterli gıda alamama, diğeri hacim ve giriftlik itibarıyla daha küçük bir sinir sistemine sahip olma. Bu özellikler bireyin çevreye uyumunu zayıflatır, çevreye uyumu yetersiz olan bireylerin oluşturduğu bir toplum sosyal değişimi kolaylıkla gerçekleştiremez.[335]

Irkların çoğalmasıyla bunların birbirinden ayrılması şeklinde gerçekleşen ayrıcinstenlik, her ırk içinde insan organlarının gelişmesinde görülebilir. Örneğin maymunların arka ve ön ayakların uzunlukları neredeyse birbirlerine yakındır. Bir Papulu da, çok iyi gelişmiş bir gövde ile kollara sahip olmasına rağmen kısa bacaklıdır.

---

[330] A.g.e., s. 24-26.
[331] Keat, a.g.e., s. 96.
[332] Spencer, **Sociology**, s. 9.
[333] A.g.e., s. 44.
[334] Ag.e., s. 48.
[335] Ag.e., s. 49.

Avrupalılarda ise bacaklar ve diğer uzuvlar arasında bir farklılık, ayrıcinstenlik söz konusudur. Ayrıca kafatası kemiklerinin yüz kemiklerine kıyasla daha fazla büyük olması ayrı cinstenliğin başka bir örneğidir. Spencer, üstün sınıfların ayırt edici özelliklerinden biri olarak kafatasını oluşturan kemiklerin çene kemiğine nispeten daha büyük olmasını zikreder. Özellikle Avrupalı insanların kafataslarında bu oran oldukça belirgindir. Buna mukabil Avrupalı olmayan ve bir türlü toplum haline gelemeyen vahşilerde kafa kemikleriyle çene kemikleri arasındaki oran belirsizdir.[336]

Spencer, ruhsal açıdan bir mukayese yapıldığında da ilkel insanın medenî

insana oranla daha zayıf olduğunu iddia eder. İlkel insan duygularını ve heyecanlarını kontrol edemeyen,[337] bir çocukla aynı zihni seviyeye sahip kimsedir.[338] İlkel insanın düşünceleri medenî insanınkiler gibi ayrı cinsten olma özelliği göstermez. Bunda etken, medenî insanın çevresinin karmaşık olması sebebiyle yeni olaylarla karşı karşıya kalmasının daha sık gerçekleşmesidir. İlkel insanın zihnî faaliyetleri çok karmaşık olmayıp, mücerret şeyleri anlatmak üzere kullanılacak kelimeleri de yoktur. Medenî insanların derin bilgiye ulaşmak için başvurduğu önerme kurma ve bunlardan sonuç çıkarma yeteneği ilkel insanda zayıftır.[339]Anlaşıldığı gibi, evrimin ilk basamağında insan bu günün insana oranla bir bebekten farksızdır. Gelişmemiş toplulukların bireyleri ne düşünce ne sanat ne de alet yapabilme yeteneğine sahiptir. Bu yetenekler, toplumsallaştıkça kazanılacak özelliklerdir

Sosyal değişmeler, şartları ve organizasyonu içinde barındıran basit büyümeler ve basit gelişmeler tarafından üretilir. Basit büyümeler birbirlerine eklemlenerek daha karmaşık ve birbirinden gittikçe farklılaşan bir yapıya doğru giderler. Bir sosyal yapının heterojenliği birimlerinin çeşitliliğiyledir. Bu türden gelişmiş faaliyetler, sadece çok geniş insan topluluklarının gücüyle yapılabilir. Grift iş bölümü gerektiren hükümet ve endüstri, populasyonu büyük toplumlar olmadan yapılamaz Küçük kabile birimlerinden hükümetlere, endüstriyel hareketlere geçiş hep karışık birliktelikleri örneklendiren değişmelerdir. Bunlar geniş bir insan nüfusu ve araçların çeşitliliğine bağlıdır. Bu

---

[336] Spencer, **İlk Prensipler,** C.2, s. 56-57.
[337] Ag.e., s. 56-57.
[338] Ag.e., s. 59.
[339] A.g.e., s. 138.

anlamda sosyal ilerlemenin bir başka sebebi de sosyal büyümedir ki bu büyüme diğer faktörlerle beraber işler.[340]

Bir toplumla komşu toplumlar arasındaki etki ve tepkiler, ilişkiler sosyal organizmanın gelişmesinde rol oynayan çevre faktörleri arasında değerlendirilir Spencer'e göre toplumların birbirleriyle yaptıkları savaşlar sosyal yapının gelişmesinde etkin rol oynar. Yapılan bu savaşlar sırasında her alanda alış veriş mümkün olabilir. Ayrıca sınırların zorlanmasıyla yaşanılan topraklarda sabitlik kazanılır. Sadece küçük bir varlık olarak dağınık, amaçsız ve organize olmamış bir grup savaş yoluyla disipline olup bir amaç dahilinde seferberliğe geçer, böylece topluluk içinde bir iş bölümü gerçekleşir.[341]

Dışarıya ve içeriye doğru gerçekleşen göçler farklı ırklar arasındaki alışverişleri ve buna bağlı olarak değişmeleri doğurur.[342] Jeolojik ve meteorolojik değişmeler dünya üzerinde iç ve dış göçlere sebebîyet verir. Ayrıca daha uygun hava koşullarının yaşandığı ve bu sayede bitki örtüsünün verimli, yiyeceklerin çeşitli olduğu bölgelere göçler de sosyal organizmanın kimliğinin teşekkülünde etkindir. Çünkü sıcaklık ve soğukluk insan üzerinde büyük tesire haizdir. Dolayısıyla medeniyetlerin kurulduğu coğrafyalar dikkate alındığında nehir ve deniz kıyılarının, ılıman iklimin yaşandığı toprakların ne kadar münbit olduğu görülecektir. Mesela Kuzey Kutbunda, insan hayatî fonksiyonlarını dahi zorlukla devam ettirdiği için, sosyal verim burada mümkün değildir.[343]

6. AHLÂKIN EVRİMİ

Sentetik felsefenin son halkasını teşkil eden etikte Spencer, en geniş anlamıyla 'iyi' ve 'kötü'nün mahiyeti, bunların kaynaklarının ve doğalarının ne olduğunu araştırır. Felsefenin her şeyi kuşatan bir bilgi olması için gayret gösteren Spencer bilimin verilerini etiği temellendirmek üzere kullanır. Çünkü ona göre ahlâkî prensipler fiziksel

---

340 Spencer, **Sociology**, s. 11.
341 A.g.e., s. 12.
342 A.g.e., s. 16-17.
343 A.g.e., s. 17-18.

zorunluluklara uymak durumundadır.[344] Özellikle biyolojik evrimin yaşamak için hayata mutlak intibak esasını, ahlâklılığın temeli kabul eder. Buna göre fiiller hayata uyum gösterebilmeleri nispetinde iyi, başarı gösteremedikleri takdirde kötüdür. Bir başka ifadeyle hayatı sürdürmeyi mümkün kılan davranışlar iyi, aksi istikamette seyredenler ise kötüdür. Bu noktada ahlâkî fiillerin kaynağı vahiy değil insanın kendi tecrübeleridir.

6. 1. Ahlâkî Fiillerin Kaynağı

Pozitivist paradigmanın tesirinde bir filozof olması bakımından Spencer, doğru davranışın mahiyeti, bunun kuralları gibi hususlarda bilimsel temel bulma kaygısı içindedir. Düşünüre göre ancak bu takdirde davranışlara yüklenen değer yargıları bir hakikat ifade edecektir. Kutsala dayanan ahlâkî buyruklar otoritesini kaybetmektedir, çünkü bunların bilimsel bir karşılığı yoktur. Zamanın şartlarına uymayan bir sistemin devam etmesi, insanlığın ahlâklılığını teminden ziyade yıkıma sebep olacaktır. Dolayısıyla ahlâkın bir an önce sekülerleşmesi gerekmektedir.[345]

Spencer ilk önceleri ahlâkın dinden bağımsız olamadığını,[346] ahlâkî kaidelerin dinî doktrinle başat gittiğini savunur. Primitiv olarak adlandırdığı bu dönemde ahlâklı davranışlar atalar ruhundan korkmakla veya Tanrı'nın iradesinden neşet etmekte, iyi ve kötü fiillerde belirleyici güç bu korkular olmaktadır. Bu dönemde etikle dinî doktrineş anlamlıdır.[347] İnsanlarda görülen bu korkular zamanla yerini faydacı bir ahlâk anlayışına bırakır.[348]

İnsanlığın bu döneminde ahlâkî duyguların kaynağı doğaüstü değil tabiîdir. Bu nedenle her insanda ahlâklılık farklı şekillerde tezahür eder. Bu davranışlar, dinin menşeinde olduğu gibi, insanın yapıp etmeleri ve sosyal faaliyetler neticesinde ortaya çıkar. Ayrıca toplumdan topluma değişen sosyal faaliyetler davranışlardaki farklılıkta etkili bir güçtür. Bireyin mensup olduğu topluluk içinde hayatını sürdürebilmesini

---

[344] Herbert Spencer, **The Principles of Ethics**, Indianapolis: Liberty Classics, 1978, C. 1, s. 96.
[345] Spencer, a.g.e., s. 32.
[346] Spencer, a.g.e., s. 340.
[347] A.g.e., s. 83.
[348] A.g.e., s. 350-351.

sağlayacak tavırlar en iyi davranışlardır.[349] Bu nedenle medenî olmayan veya yarı medenî bir toplumda ahlâkî kabul edilen tavırla, medenî bir toplumun ahlâk anlayışı birbirinden farklıdır.[350] Yani davranış toplumlara ve aynı toplumun farklı dönemlerine göre değişiklik arzedebilir. Öyleki bu farklılık bir zaman iyi diye telakki edilen bir davranışın bir başka zamanda kötü görülmesi şeklinde neticelenebilir.[351] Çünkü Spencer'in ısrarla vurguladığı gibi ahlâkî duygu ve tasavvurlar her yer ve zamanda insan tabiatı, sosyal olaylar ve şartlar çerçevesinde belirlenir.[352]

İnsan toplulukları tıpkı insan türünün evrimleştiği gibi evrimleşir. Bu süreçte nekadar yükselme sergilerse bir toplum o nispette de ahlaklı olacaktır. İnsan evrimin bir muhassılası olduğundan ahlâkî olgular da bu evrimin bir ürünüdür ve evrimin tüm aşamalarından geçer. Bu anlayışa göre henüz bütünleşmemiş bir toplulukta iyi kabul edilen davranış biçimleri, gelişmiş bir toplum için son derece kötü olabilir. İnsanlığın eski dönemlerinde yaşayan bir kabilenin erdem olarak benimsediği modern zamanda son derece çirkin bir davranış olabilmektedir.[353]

Ahlâkın ve âhlâkî değerlerin temeline insanla ilgili doğal olguları koyan bu yaklaşım, toplumun ve ahlâkî hayatın doğada sürüp gittiği iddia edilen evrim kanunlarıyla beraber evrildiğini savunmaktadır. Bu iddia olguyla değerin iki ayrı alan olduğu gerçeğini göz ardı etmektedir.[354] Spencer, biyolojik evrimi ahlâkına dayanak yaparken olanla olması gerekeni birbirine karıştırmakta,[355] ahlâkın kaynağını pozitivist bir mantıkla temellendirdikten sonra ahlâki fiillerin de hayata en iyi bir biçimde uyma amacını güden fiiller olduğu sonucuna varmaktadır.

İnsanın kendi içinde bir değer ifade ettiğini ve insanın kurtuluşunun sadece Tanrı'nın yardımıyla olabileceği dinî inancını reddedip yaşama savaşı vererek ayakta kalmayı başaran insan tipinin öne çıkaran evrimci ahla, insan merkezli bir sistem

349 A.g.e., s. 354.
350 A.g.e., s. 358-359.
351 A.g.e., s. 503.
352 A.g.e., s. 509.
353 A.g.e., s. 510.
354 Ahmet Cevizci, **Etiğe Giriş**, İstanbul: Paradigma, 2002, s. 207-208.
355 Annemarie Pieper, **Etiğe Giriş**, Çev. Veysel Atayman, Gönül Sezen, Ayrıntı Yay., İstanbul, 1999, s. 221.

oluşturur.[356] Bu ahlâkın mefkûrevi yanını gözden kaçırarak ahlâkî kaideleri doğal yasalarla bir tutma neticesine varır.[357]

6. 2. Ahlâkî Fiiller

Spencer etiğinde davranış bir organizma tarafından meydana getirilen bir birine bağlı fiillerin organik bir bütünüdür. Bu bütün içine maksatlı maksatsız, bilinçli bilinçsiz her tür fiil girer. Gündelik kullanımda gazetenin okunması, yemeğin yenilmesi gibi fiiller ahlâkla ilgili olmasalar da davranış kapsamı içinde değerlendirilir. Yine bunun gibi iyi veya kötü diye adlandırılan davranış biçimleri geniş mânada davranış kavramının kapsamı içine girip, bu bütünün özel bir parçasını teşkil ederler. Bu bütün içinde Spencer davranışları bir amaca yönelik olup olmama bakımından tasnif edip, belli bir amacı gözeten fiili ahlâklı, bunun dışında kalanları tesadüfî kabul eder.[358] Yani Spencer'e göre organizmanın yapıp ettiklerinin ahlâklılık vasfını kazanması bir amaç gütmeleri oranında belirir.[359]

6. 3. Fiillerin Ahlâkîliğe Evrimi

Spencer'e göre bir davranışın ulaşabileceği en üst nokta ahlâklılıktır. Bu tür davranışlar evrim dikkate alındığında ancak en üst seviyede organizmalar tarafından ortaya konulabilir. İnsanların devamlı bir biçimde kendi türleri ve çevre koşullarının zorlamalarına mukavemet göstermeleri onların son derece gelişmiş davranış biçimleri kazanmalarını sağlar. Bu mukavemette başarılı bir organizma diğerlerine oranla daha çok ilerleyecek, dolayısıyla hayata intibak amacını mükemmel bir surette gerçekleştirip ahlâklı bir birey olacaktır.[360]

Medenî insanların tabi oldukları koşullar böyledir. Çünkü onlar çok daha karmaşık bir dünyayla yüz yüzedirler ve tüm bunlara rağmen ayakta kalmak durumundadırlar. Bu şartlar dahilinde, fiiller ferdin hayatı ve toplumun ihtiyaçlarını

---

[356] Cevzici, a.g.e., s. 206-207.
[357] Çankı, a.g.e., s. 103.
[358] Derey, a.g.e., s. 12.
[359] Spencer, **Ethics**, C.1, s. 54-55 ve 38-39.
[360] Spencer, a.g.e., s.139.

gerçekleştirip gerçekleştiremediğine göre iyi ve kötü olarak değerlendirilir.[361] Ahlâkın konusu oldukça yüksek evrime tabi olmuş organizma tarafından gerçekleştirilen oldukça yüksek davranıştır. Dolayısıyla bir amipin ahlâklı olması beklenmediği gibi, ilerlemiş bir topluma mensup bir bireyin de son derece ahlaklı davranışlar sergilemesi gerekmektedir. Spencer'in toplumları tasnifi göz önüne alındığında sanayi toplumunda yaşayan bireylerin iyi birer insan olmaları gerekmektedir. Henüz sanayi aşamasına gelememiş toplumlar ise bu durumda ahlakî açıdan zaaf içinde bulunmaktadır.[362]

Bir hedefe yönelik olmak bakımından mukayese edildiğinde insan davranışları hayvanların davranışına nispeten daha karmaşık bir yapıdadır.[363] Bu nedenle en mükemmel davranış organik evrimin üst basamağındaki varlık tarafından gerçekleştirilebilir.[364] Düşük düzeyi temsil eden organizmaların davranışlarıyla yüksek organizma davranışları, fiiller arası irtibatların zayıf olması bakımından zıttır. Ancak mikroskopla görülebilen bir hayvanın davranışları tesadüfî ve birbirinden bağımsızdır, herhangi bir gayeye yönelik fiiller bunlardan beklenemez. Ama daha gelişmiş bir varlık olan kuşa bakıldığında, onun yuvasını yapıp yumurtasının üzerine oturduğu, sonra yavrularını besleyip onları büyüttüğü gözlenir. Bu davranışlarında kuş birbirinden bağımsız fakat birbirini takip eden hareketler sergiler. İnsana gelince hareketlerinin kombinasyonunda çok uzak irtibatlara sahip davranışlar ortaya koyar. Medenî insanda bu gelişmiş davranış özelliği daha belirgindir. Tüm fiilleri birbiriyle bağlantılı olarak, şimdi geçmiş ve gelecekle ilişki içindedir.[365] Düşük ırklarla medenî ırklar hayata intibak hususunda değerlendirildiğinde medenî ırkların hedefe uygunluk gösteren fiillerde daha başarılı olduğu görülür.[366] Farklı türler arasında ve aynı tür içinde cereyan eden mücadelelerde başarılı olma[367]

Evrimci ahlâk teorisine göre, hayat sadece çevrede olup biten vakıalara uyumlu davranışlarla devam eder. Bu bağlamda organik evrimle birlikte hayata tam anlamıyla uyum gösteren, çok daha inkişaf etmiş davranışlar tezahür eder. Bireyler yaşam

---
361 Derey, a.g.e., s. 13-14.
362 Spencer, a.g.e., s. 309.
363 A.g.e., s. 40.
364 A.g.e., s. 45-47.
365 A.g.e., s. 100-101.
366 A.g.e., s. 48.
367 A.g.e., s. 51.

koşullarına uyum sağlamaları ölçüsünde seviye kazanırlar.[368] Spencer'in bu yaklaşımı hayat koşullarıyla ve dolayısıyla zamanın icaplarıyla mutabık olmayan fiillerin, organizmayı inkişaf etmekten alakoyacağı neticesini doğurur. Çünkü temel fikir organizmanın, kendi hayatının bütünü bakımından 'uyma' yasasına tabi olduğudur.[369]

Spencer'e göre insanlık tabiat gibi büyük bir ilerleme gösterir. Hayvanlarla mukayese edildiğinde vahşiler hayatta kalma davranışı geliştirmek hususunda ve ırkını koruma yönteminde çok daha fazla gelişmiştir. Spencer'e göre bu söylediklerinden anlaşılması gereken, evrimin bireysel hayatın kendini korumaya meyletmesi olmasıdır ki, bu meyil en üst derecede olduğundan evrimin seviyesi de yükselir. O, kendini korumayı iyi davranış olarak, kendini mahvetmeyi de kötü davranış olarak telakki eder. Bireysel yaşamın muhafazasının yükselmesiyle neslin devam ettirilmesinin gücü de yükselir. Bu yükseliş evrimin nihaî noktasına doğru sürer.[370]

Spencer'in nihaî noktaya ulaşmaktan anladığı, davranışların bir hedefe yönelik olmak itibarıyla mükemmel bir duruş sergilemesidir. En çok evrim geçirmiş fiiller daha az evrim geçirmiş fiillerden, araçlarını hayatı kolaylaştıran gayelere yöneltmesindeki özelliği ve nispeten karışık tabiatıyla ayrılır. Ahlâkî fiiller, davranışların evriminde, ahlâkî olmayan fiillerden daha fazla ilerlemiş ve evrim göstermiştir. Hayata faydalı hareketler mükemmel olmadıkça evrim sınırına ulaşamaz. Fiillerin bu amaçlara göre düzenlenişi gerek fert, gerek nesil, gerek de cemiyet açısından düşünülsün, mademki ahlâk, genel davranışların en yüksek evrim geçirmiş bir parçasıdır, ahlâkî fiillerin evrimi de aynı hedefe doğru hareket eden ve en mükemmel anlamda evrim geçirmiş davranış olan 'iyilik'e ulaşmasıdır.[371]

Görüldüğü gibi davranışlarda amaçlılık evrim neticesinde ulaşılan bir noktadır. Varlıkların davranışlarında bir amaç gözetme oranı yükseldikçe o davranışın evriminden söz edilir. Bu anlamda, bir tek hücrelinin tepkileriyle, bir saralının tepkileri amaç gütmemek bakımından eş değerdir.[372] Dolayısıyla fiiller ancak amaca

[368] Spencer, a.g.e., C.1, s. 46; Spencer, a.g.e., C.2, s. 25, 33
[369] Spencer, **İlk Prensipler**, C.2, s. 292, 299.
[370] Spencer, **Ethics**, C. 1, s. 61.
[371] Derey, s. 14.
[372] A.g.e., s. 46.

uygunlukları nispetinde iyi veya kötü ismini alırlar. Duruma biyolojik evrim cephesinden bakıldığında ahlâklı davranışın iyi veya kötü olduğunu belirleyen unsur hayat mücadelesinde karşılaşılan şartlara ayak uydurabilme oranıdır. Bu hususta başarılı olanlar iyi, başarısızlar kötü davranışlardır.[373] Mesela iyi bir sıçrama, en iyi şekilde sıçramak amacının gerçekleştirilmesidir. Buna mukabil kötü bir yürüyüş ayak sürüyerek yürümek sebebiyle yolun sonuna bir türlü varamamaktır.[374]

Spencer'in bir amaca yönelik fiilleri ahlâklı kabul etmesi, yaşam kalitesinin yükseltilmesi ve süresinin uzatılması amaçlarını gerçekleştiren fiillerin iyi kabul edilmesiyle neticelenir. Bu bağlamda meselâ aşağı seviyedeki hayvanlar yaşamlarını karşı karşıya kaldıkları şartlara basit uyumlarla sürdürürken yukarı seviyedeki hayvanlar hayata intibak hususunda nispeten daha mükemmeldirler. Bu nedenle fiillerin evriminde ilerleme, araçların gayeler ve amaçlara mükemmel uyumu neticesinde gerçekleşir. Bu bakımdan davranışlar hayata faydalı olan ihtiyaçları karşılamak yönünde mükemmel bir performans sergilemedikçe evrim gerçekleşmez.[375] Yani organizmanın hayatta karşılaştığı her tür durumla uyum sağlamayı ve bunun neticesi olarak en iyi bir şekilde yaşamayı hedeflemesi Spencer'e göre ahlâklılığın gerçek anlamıdır.[376]

Spencer bu açıklamalarına ek olarak organizmanın kendi öz varlığını muhafaza hedefine uyarlanmış evrimin, enine ve boyuna her bakımdan en mükemmel seviyeye geldiğinde evrimin istenilen seviyesine ulaştığını ve ferdin kendi varlığını koruması ve sürdürebilmesine yardımcı olan davranışın iyi kendisini yok oluşa götüren davranışın da kötü olduğunu söyler. [377] Bu anlamda iyi, organizmanın biyolojisinin mevcut şartlar karşısında zaafa uğramayıp, normal düzeni içinde işleyebilmesidir. Hayatın muhafazası fizikî açıdan değerlendirildiğinde, tabiat ve sosyal çevrenin organizmayı yıkmaya meyletmesine rağmen organizma bünyesinin bunlara karşı kendini koruyucu davranışlar bütünü içine girmesidir. Yüksek bir yaşama doğru

[373] A.g.e., s. 79.
[374] Spencer, a.g.e., s. 58.
[375] Derey, a.g.e., s. 12-13.
[376] Spencer, a.g.e., s. 49.
[377] A.g.e., s. 61.

ilerleme, bu dengenin korunmasına yönelik bir yeteneğin kazanılması bağlamında oldukça uzun süre alır.[378]

6. 4. Bencillikten Özgeciliğe Geçiş

Spencer kişinin kendi varlığının devamına yönelik fiillerin iyi olduğunu söyledikten sonra, diğer insanların varlıklarının muhafazasını temin edecek davranışların da iyi olduğunu savunur. Aslında Spencer'in savunduğu özgecilik (altruisme), Comte tarafından ortaya atılmış bir kavramdır. Buna göre diğerlerinin menfaatini muhafaza etmeye gayret etmek bizi başkaları uğruna fedâkârlığa yöneltirse bir özgecilikten söz edilir. Hazcılığın, bireyciliğin, bir ölçüde de faydacılığın mukabili olan özgecilik, bireyin hayatta kalmasının sağlanmasının ötesinde toplumun da menfaatlerinin gözetilmesine yönelik bir ahlâkî nazarîyedir.[379]

Spencer, ahlâkta amaç fikrinin yani davranışın bir gayeye yönelik olmasının menfaat ve mutluluk fikri yerine koyulabileceğini ileri sürer. Faydacılık filozofu olan Stuart Mill'e göre, bir eylem insanlar için istenilen bir amaca yani mutluluğa hizmet ettiği taktirde iyidir. Halbuki Spencer'e göre bir eylem amaca hizmet etmesi sebebiyle mutluluğa yardım eder, amaç da kendisi için istenilen şeydir.[380]

Toplum menfaatlerinin gözetilmesi eğer yaşamın elem ve kederden çok saadet getirdiği inancıyla yapılırsa iyinin neticesinde elde edilecek haz çok daha geniş bir alana yayılacaktır.[381] Bu noktada Spencer, kendi hayatını muhafaza amacından başkalarınınkini korumaya doğru bir yol takip eder. Bu sebeple Spencer'in 'daha iyicilik' diye tanımlanan Melyorizm'e mensup olduğu iddia edilir. Melyorizm'de dünyanın daha iyiye doğru yol aldığı ve insanın da bu iyileşmeye katkı yapabilecek kudrette olduğuna dair bir inancı vardır. Doğru eylem sadece kişinin kendini koruması değil, bundan daha fazla olarak yaşanmaya değer bir yaşama katkıda bulunmasıdır.[382]

---

[378] Spencer, a.g.e., s.106.
[379] Mustafa Namık Çankı, "Altruisme", Büyük Felsefe Lugâtı, C. 1., s. 103-104.
[380] Alexis Bertrand,, **Ahlâk Felsefesi**, Çev. Salih Zeki, Ankara, 1999, s. 82-83
[381] Spencer, a.g.e., s. 65-66.
[382] Cevizci, a.g.e., s. 216.

Spencer bir davranışın iyi olması şartını hayata intibaka bağladığından söz ettik. Ancak insan fiillerinin karmaşık olması her bir fiilin, faili ve gerçekleştiği toplum üzerinde meydana getirdiği sonuçlara göre incelenmesini gerektirir. Sadece birey dikkate alınarak iyi ve kötü davranışların mahiyeti anlaşılamaz.[383] Toplum içinde bir fiil, sebebin, neticenin ve cemiyetin ihtiyaçlarına aynı zamanda uygun olduğu takdirde ahlâkî olur. İyi fiil hazzı meydana getirir, kötü fiil ise eleme sebep olur. Hazzın en yüksek derecesi davranışların eşyaya intibakının en üst seviyede gerçekleşmesi durumundadır. Hayatın en büyük maksadı mümkün olduğu kadar hazzın temin edilmesidir. Dolayısıyla bireyden sonra topluluk içindeki tüm bireylerin ihtiyaçlarının karşılanması gerekir.[384]

Spencer'e göre ahlâkî anlamda en mükemmel insan, hayatın bütün gerekliliklerini gerçekleştirdiği gibi kendi bedenine ve zihnine ihtimam gösterir, diğer insanların ve mensubu olduğu toplumun vatandaşlarının zihnî ve bedenî ihtiyaçlarına dikkat eder. İnsanın bu yöndeki faaliyetlerinin hepsi mükemmel ve heterojen olduğu takdirde ahlâkî hayatı mükemmele doğru ilerler.[385]

6. 5. Elem ve Lezzet

Spencer iyi'yi hazza, kötü davranışı eleme hasreden bir tutum içindedir.[386] Buna göre faydalı olan davranış organizmanın acı veren şeyden kaçınması, hazzı elde etmek için de çaba sarfetmesidir.[387] Yaşamın devamını sağlayan davranışlar iyiyi[388] temsil ettiğinden, bunların organizmaya haz vermesi de kaçınılmaz olacaktır. Haz bir başka açıdan organizmanın biyolojisi için faydalı olan faaliyetlerdir. Organizma biyolojik mânâda sağlıklıyken hayata intibakta daha başarılı olacak, başarı nispetinde de haz duyacaktır.[389]

Bu açıdan bakıldığında Spencer'in ahlâkı, zevk ilkesiyle ilgili en geniş kapsamlı incelemelerdendir. Elem ve haz ilkesiyle ilgili görüşün temelinde evrim

---

[383] Derey, s. 15
[384] Derey, s. 15
[385] Spencer, a.g.e., s. 105.
[386] Spencer, a.g.e., s. 289.
[387] A.g.e., s. 310.
[388] A.g.e., s. 64.
[389] A.g.e., s. 122

kavramı vardır. Spencer, zevk ve acının insanı hem birey olarak hem de insan soyu olarak kendisine faydalı olan şeye yönelik hareket etmeye götüren biyolojik bir fonksiyonu olduğunu iddia eder. Acılar, organizma için zararlı olan zevkler ise yararlı olan fiillerle beraber gider.[390] Birey ya da tür kendisi için hoş olan şeylerin peşinden koşmalı haz vermeyen şeylerden ise kaçarak hayatta kalmayı başarmalıdır. Her lezzet hayatîyeti yükseltirken, her elem de hayatîyetin seviyesini düşürecektir. Yani acılar hayatın muhafazasına yönelik meyli baltalayacaktır. Ancak zevk subjektif bir yaşantı olmakla birlikte yalnızca subjektif unsurla değerlendirilemez; objektif bir yönü de vardır. İnsanın bedensel ve ruhsal bakımdan iyi bir durumda olması insanlığın sosyal şartlara tam olarak uymasıyla gerçekleşir. Acı ise yanlış olan hareketlerle birlikte gitmektedir. Görüldüğü gibi Spencer'in biyolojik evrimi ahlâka dayanak kılması, ahlâklılığı, organizmanın yaşamak için zevklerini gözetmesi derecesine düşürmüştür.

---

[390] Erich Fromm, **Erdem ve Mutluluk**, Çev. Ayda Yörükan, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1995, s. 207-208; Spencer,a.g.e., s. 122.

SONUÇ

Düşünce tarihinde varlığın menşei ve hayatın nereden gelip nereye gittiği soruları bağlamında cereyan eden tartışmalarda kilit konumdaki evrim kavramı, en eski medeniyetlerden modern dönemlere kadar çok farklı açılardan tartışılmıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde Charles Darwin'in çabalarıyla kavram, biyolojik mânâda türlerin kökenini izah için, doğal ayıklama prensibine dayandırılarak son şeklini almıştır. Bu yüzyılda yapılan bilimsel keşifler, teknik açıdan hayatın kolaylaşmasına ve toplumsal refah düzeyinin yükselmesine neden olduğundan, fizik bilimlere duyulan güven perçinlenmiş, hatta fizik bilimlerin verileri sosyal bilimler alanında dayanak kabul edilir hale gelmiştir. Darwin'in incelemeleriyle çerçevesi belirginleşen evrim kavramı da bu süreçte önemli bir rol oynamış, biyolojik evrim teorisi ve doğal ayıklanma, sosyoloji, psikoloji ve etik gibi sosyal alanlara doğru genişletilmiştir.

Bu bağlamda büyük bir dönüşüme sebep olan Herbert Spencer, doğal ayıklanma ilkesini 'en uygun olanın hayatta kalması' şeklinde anlayarak evrimi, güneş sisteminin oluşumundan insan aklına, kabilelerin ortaya çıkmasından sistemli devletlerin kurulmasına, doğaüstü din ve ahlâk telakkilerinden tabiî din ve ahlâka kısaca kâinatta her yerde sürüp giden bir yasa olarak kabul etmiştir.

Spencer, tüm kâinatı kuşattığını savunduğu evrimi temellendirmek için önce bilginin sınırlarını tayine yönelmiştir. Bu nedenle varlığı ve bunlarla ilgili her tür bilgiyi kuşatan bir bilgi aramış ve bu bilginin felsefe olduğunu savunmuştur. Spencer'in sisteminde birleştirilmiş bilgi kabul edilen felsefe, sadece fizik şeyleri konu edinmiş, gözlemlenemeyeni yani doğaüstünü kapsam dışında bırakmıştır. Spencer felsefenin alanını bilinebilene hasrettiğinden bundan böyle nesnelerin izahı için başvurulacak yasalar da fizikten alınmış, bu yasalar sosyal alanlara da dahil edilmiştir.

Bilgiyi fizik dünyayla sınırlandırıp fizik ötesinin felsefe dışına itilmesi varlığın menşei için doğaüstü tasvirleri kabul etmenin yanlış olacağı ve başlangıç hakkında düşünmenin imkânsızlığı neticesini doğurmuştur. Başlangıcının mahiyeti asla

bilinemeyecek varlıklar yeryüzünde doğal sebeplerle son derece basit bir halden karmaşık bir yapıya, tek bir türden farklı bir çok türlere dönüşmüşler, bu dönüşüm esnasında karşılaşılan çevre şartlarına gösterdikleri uyum nispetinde hayatta kalmışlardır.

Filozof, biyolojik evrim teorisini bundan sonra akla, toplumlara ve ahlâka uygulamış; insan topluluklarını organizmalara benzemeleri sebebiyle tıpkı onlar gibi basitten mükemmele doğru ilerlediklerini iddia etmiştir. Topluluklar nüfus baskısıyla büyümüş, büyüdükçe karmaşıklaşmıştır. Bu karmaşık yapıda farklı bireyler farklı görevleri icra etmeye ve toplum içinde farklı görevleri icra eden sınıflar çıkmaya başlamıştır. Süreç içinde önce din ve din adamları, sonra yöneticiler sınıfı belirginlik kazanmış, yöneticilerin topluluğun sınırlarına yönelik dışarıdan gelen saldırılara karşı asker toplaması askerî toplumların ortaya çıkmasını hazırlamıştır. Askerî toplumlarda sosyal organizmanın ilerlemesi prensibine uygun bir biçimde karmaşıklaşmanın ve bütünleşmenin artmasıyla endüstri toplumları zuhur etmiştir.

İnsan topluluklarının ilerlemesi gibi aklın da benzer bir evrimden geçtiğini savunan Spencer, başlangıçta tüm organizmalarda bulunan refleksin, organizmanın karşılaştığı durumlara verdiği en ilkel aklî tepki olduğunu, bu tepkilerin tekrar yoluyla istikrar kazanıp sonraki nesillere içgüdü şeklinde miras bırakıldığını savunmuştur. Buna göre içgüdüler soyun deneyimleri neticesinde kazandıkları alışkanlıklardır ve bunlar bireylerde tecrübeden önce tevarüs kanalıyla zuhur etmiştir. Bu anlamda Spencer, aklın ortaya çıkışında hayata intibak neticesinde elde edilen tecrübeler ve bunların alışkanlık halinde diğer nesillere aktarılmasını varsaymıştır. Irkın tabiat ve sosyal çevreyle girdiği ilişkiler neticesinde kazandıkları bireylerde psikolojik özellikler biçiminde kendine yer bulmuştur.

Spencer'in felsefeyi fizik alana inhisar etmesi ve bu alanda evrimin hüküm sürdüğünü öne sürmesi, ahlâkın da fiziğe indirgenmesi neticesine düçâr olmuştur. Ahlâkî kaideler için doğaüstü bir kaynağın varlığını kabul etmeyen filozof, iyi ve kötüyü belirleyen yegâne gücün tabiat olduğunu, bu bağlamda organizmanın hayata intibakını amaçlayan fiillerin iyi, böyle bir hedefi bulunmayan fiillerin kötülüğünü varsaymıştır. Dolayısıyla ahlâkî fiilleri biyolojik evrim perspektifinde tasnif eden

Spencer, aynı zamanda iyinin bireye haz veren fiillerde, kötünün de elem veren fiillerde aranması gerektiğini savunmuştur.

Kısaca özetlemeye çalıştığımız Spencer'in evrim felsefesi, aslında tam anlamıyla bir dünya görüşü olmak bakımından oldukça çetrefillidir. Bu çetrefillik birazda Spencer'in bağlı bulunduğu düşünce geleneğinin vasıflarıyla ilgilidir. Filozofun evrene ve dünyaya yönelik bakışını niteleyen pozitivist yaklaşım, onu bilginin sınırları ve edinilmesi noktasında fizik alana hapsetmiş, nesnelerin yanı sıra, her ne kadar görünümleri tabiî dünyada cereyan etse de metafizikle bağlarının kuvvetli olduğunu düşündüğümüz, akıl ve ahlâkın mahiyetini de tabiî sebeplere bağlamaya sevketmiştir. Bu noktada, mahiyeti bilinemez bir mutlaktan bahsetmesine rağmen Spencer, aslında bu tavrıyla bilinemeyeni yok saymıştır.

Spencer'in bir agnostik olması onun varlığın başlangıcı ve yaratılış gibi konularda fikir beyan etmekten alıkoymamış, yaşadığı yüzyılda ulaşılan bilgi seviyesinin artık yaratılıştan bahsetmeyi kabullenemeyecek bir düzeye ulaştığını savunmuştur. Dini ve Tanrı'yı insan hayalinin bir ürünü kabul eden Spencer'in agnostikliği fizik ötesini tanımamaya varmıştır.

Fizik ötesinin dışarıda bırakılması neticesinde hayvan, bitki ve insanların varlık alanına nasıl çıktığı problemi değil, bunların varlığa geldikten sonraki gelişim ve değişimleri filozofun felsefe sisteminde önemli bir yer işgal etmiştir. Böylece metafiziğin felsefeden ihracı gerçekleşmiş, varlık için yegâne yasanın fizikte bulunduğu varsayılmıştır. Bu yasa yani tüm organizmalar için geçerli olan evrim, varlığın tarihini tasvir etmek için kullanılmış, dolayısıyla bir tür organizmanın yaşam öyküsü bilindiğinde diğer organizmaların tarihinin de bilineceği varsayılmıştır.

Bu yolla tabiata hakim olma ve bilhassa insanın çevreyle gireceği intibak mücadelesinde ona kaynaklık edecek verileri sunabilme amacı gözetilmiştir. Spencer'in yaşadığı çağda, bilginin tek güç kabul edildiği Avrupa'da. varılan teknik ve siyasî seviyenin korunması yönünde bu amaç çok önemsenmiştir. Spencer felsefesinde de organizmanın kemal noktaya ulaşması çevre şartlarına uyumuna bağlanmış, bu konuda diğerlerine oranla daha başarılılar kendileri ve nesilleri için büyük bir aşama kaydetmiş

sayılmıştır. Ancak bu yaklaşım güçlü olanın hayatta kalabileceği, güçsüzlerin de hayat sahnesinden uzaklaşacağı sonucuyla noktalanmıştır.

İnsan aklının düşünebilme seviyesine çıkmasını edindiği tecrübelerin çokluğuna ve tekrarına bağlayan Spencer, evrimi burada da temel yasa kabul etmiş, insan aklının ileriye doğru bir evrimden geçtiğini savunmuş, böylece ilk insanların aklî seviye itibarıyla daha sonra gelen insanlardan aşağı seviyede oldukları neticesi ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, Spencer'in insan aklının ve toplumların gelişimi için varsaydığı daimî ilerleme tarih felsefesi açısından çok etkili olmuştur.

Spencer tüm nesnelerin organizmalar gibi büyüyüp geliştiği şeklindeki benzetmesini insan toplulukları için de benimsemiş, sosyal organizmalar da böylece biyolojik organizmalarla aynı düzeye indirgenmiştir. H. Z. Ülken'in bu noktada Spencer'e yönelttiği tenkitte de, filozofun sosyolojiyi biyolojiye indirgemesinin bir dereceye kadar anlamlı bulunacağı ama biyoloji için geçerli yasalar dışında fizik ve kimyanın insan topluluklarının gelişimi için dayanak teşkil edemeyeceği şeklinde olmuştur. Ayrıca toplumları ilkel ve gelişmiş şeklinde tasnife tabî tutarak içinde yaşadığı Avrupa medeniyetini gelişmiş topluma örnek kabul etmiştir. Dolayısıyla medenî ve ilerlemiş bir toplum, o gün itibarıyla eski zamanların kabilelerinden oldukça farklılık gösteren, endüstri devrimi yaşamış Avrupa gibi olmalıdır.

Spencer'in toplumları biyoloji bağlamında temellendirmesinden başka ahlâkı tabiî sebeplerle tasvir etmesi, onun metafizik karşısında aldığı menfî tutumla bağlantılı cereyan etmiş, ahlâk prensipleri için tabiat üstü hiç bir kaynağı kabuk etmemiş, ahlâklılığı bireyin tecrübeleri neticesinde ortaya çıkan ve zevk almakla paralel bir tutum olarak değerlendirmiştir. Buna göre bireyin hayatta kalabilmesine yönelik fiiller iyi adını almış ve böylece önce bireyin menfaatlerini dikkate alan bir ahlâk nazariyesi ortaya çıkmıştır. Gerçek şu ki Spencer, ahlâk anlayışında bireyden toplumun faydasına geçmeyi hedeflemiş ancak burada da öne çıkan menfaatler ve zevkler olmuştur.

Görüldüğü gibi Spencer düşünce tarihinde evrimi sistemli bir felsefe haline getirme çabasıyla öne çıkan bir filozoftur. Küllî bir evren tasavvuru için temel kanunun evrim olduğunu savunan Spencer, her şeyin bir tarihi olduğunu ve bu tarihin biyolojik

mânâdaki evrimdeki gibi tüm varlığın ilerlemesi şeklinde gerçekleştiğini iddia eder. Buna göre her şey ileriye doğru gider ve bu sürecin işleyişinde geçerli olan yasalar fizik dünyanın yasalarıdır. Varlığa gelen her şeyin geleceği bu yasaların bilinmesi sebebiyle aslında daha başından bilinebilir bir niteliktedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Adıvar, Abdülhak Adnan, **Tarih Boyunca İlim ve Din,** 2. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1969.

Imâra, Muhammed, **el- A'mâlü'l-Kamile li'l-İmam Muhammed Abduh- Islâhatü'l-Fikrî ve't Terbevî ve'l- İlâhiyyât**, 2. Baskı, Beyrut: el- Müessesetü'l-Arabiyye li'd-Dirâsât ve'n- Neşr, 1980, C. 3.

Appelbaum, Richard O., **Toplumsal Değişim Kuramları,** Çev. Türker Alkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1970.

Aydın, S. Mehmet, **Din Felsefesi,** 7. Baskı, İzmir: İlâhiyat Fakültesi Yayınları, 1999.

Ayhan, Aydın, **Düşünce Tarihi ve İnsan Doğası,** İstanbul: Alfa Yayınları, 2000.

Bayrakdar, Mehmet, **İslâm'da Evrimci Yaratılış,** İstanbul: İnsan Yayınları, 1987.

Bertrand, Alexis, **Ahlâk Felsefesi**, Çev. Salih Zeki, Seba Yayınları, Ankara 1999.

Blunt, Wilfrid Scaver, **My Diaries- Being a Personal Narrative of Events 1884-1914**, London: Martin Secker, 1932.

Bock, Kenneth, "İlerleme, Gelişme ve Evrim Kuramları", **Sosyolojk Çözümlemenin Tarihi,** (Derleyenler Tom Bottomere, Robert Nisbet), Çev. Aydın Uğur, Ayraç Yayınları, Ankara, 1997, s. 53-96.

Bolay, Süleyman Hayri, **Türkiye'de Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi**, İstanbul: Yağmur Yayınları, 1967.

Boutraux, Emile, **İlim ve Din,** Çev. Hüseyin Cahit Yalçın, Akşam Matbaası, İstanbul, 1927.

Bowler, J. Peter, **Doğanın Öyküsü,** Çev .Meltem Meter, İzdüşüm Yayınları, İstanbul, 2002, C. 2.

Bowler, J. Peter, **Doğanın Öyküsü,** Çev. Meltem Meter, İzdüşüm Yayınları, İstanbul, 2001, C. 1.

Bowler, J. Peter, **Evolution: The History of An Idea,** London: University of California Press, 1984.

Bowler, Peter J., **Evolution, The History of An Idea,** California: University. of California Press, 1984

Carr, Edward Hallett, **Tarih Nedir?,** Çev. Misket Gizem Gürtürk, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

Cevizci, Ahmet. **Etiğe Giriş**, İstanbul: Paradigma, 2002.

Collingwood, R. G., **Tarih Tasarımı,** Çev. Kurtuluş Dinçer, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996.

Coser, Lewis A., **Masters of Sociological Thought**, New York: Harcourt Brace Jovanavich, Inc., 1971.

Darwin, Charles, **Darwin Kuramı Seçme Yazılar-Eleştiriler**, Çev. Cem Taylan, PanYayıncılık, İstanbul, 2000.

Darwin, Charles, **İnsanın Türeyişi,** Çev. Yavuz Erkoçak, Sol Yayınları, Ankara, 1968.

Derey, Silvan, **Herbert Spencer'in Din ve Ahlâk Hakkındaki Nazariyesi**, Çev. Mehmet Münir, Mürettibîn-i Osmanîye Matbaası, İstanbul, 1327.

Duane P. Schultz, Sydney Ellen Schultz, **Modern Psikoloji Tarihi,** Çev. Yasemin Aslay, Kaknüs, İstanbul, 2001.

Duralı, Şaban Teoman, **Biyoloji Felsefesi,** Ankara: Akçağ Yayınları, 1993.

Durant, Will, **Felsefenin Öyküsü**, Çev. Ender Gürol, İz Yayınları, İstanbul, 2002.

William Ebenstein, **Siyasî Felsefenin Büyük Düşünürleri**, Çev. İsmet Özel, Şule Yayınları, İstanbul, 1996.

Freyer, Hans, **İçtimaî Nazariyeler Tarihi,** Çev. Tahir Çağatay, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1968.

Fromm, Erich, **Erdem ve Mutluluk**, Çev. Ayda Yörükan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1995.

Ginsberg, Morris, **Evolution and Progress: Essays in Sociology and Social Philosophy,** New York: MacMillan Company, 1961,C. 3.

Gökberk, Macit, **Felsefe Tarihi**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999.

Himelfarb, Gertrude, **Victorian Minds**, New York: Harper Torchhook, 1970.

Höffding, Harald, **A History of Modern Philosophy**, New York: Dover Publications, Inc., C.2.

Hudson, William, **Herbert Spencer,** New York: Dodge Publishing Company, 1904.

Janet, Paul ve Gabriel Séailles, **Metâlib ve Mezâhib,** Çev. Elmalılı Hamdi Yazır, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul, 1978.

Jones, Greta, **Social Darwinism and English Thought**, New Jersey: Humanities Press, AtlantiC Highlands, 1980.

Kadir, C. A., "İslâm Öncesi Hint Düşüncesi", **İslâm Düşüncesi Tarihi**, Çev. Kürşat Demirci, İnsan Yayınları, İstanbul, 1990, C.1, s. 33-63.

Keat, Russel ve John Urry, **Bilim Olarak Sosyal Teori,** Çev. Nilgün Çelebi, İmge Kitabevi, İstanbul, 1994.

Küng, Hans, **Does God Exist?**, Çev. Edward Quinn, SCM Press, London, 1991.

Lange, Albert, **Materyalizmin Tarihi ve Günümüzdeki Eleştirisi**, Çev. Ahmet Arslan, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1998, C. 1.

Mackintosh, Robert, **From Comte to Benjamin Kidd** (The Appeal to Biology or Evolution For Human Guidance), New York: The MacMillan Company, 1899.

Madelbaum, Maurice, **History, Man and Reason, A Study in Nineteenth Century Thought**, Baltimore and London: The Johns Hopkins Press, 2. Baskı, 1974.

Mason, Stephen F., **Bilimler Tarihi,** Çev. Umur Daybelge, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

Mayr, Ernst, **The Growth of Biological Thought: Diversity, Evolution and Inheritance,** Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, 1982.

Nasr, Seyyid Hüseyin, **Bilgi ve Kutsal**, Çev. Yusuf Yazar, İz Yayıncılık, İstanbul, 1999.

Seyyid Hüseyin Nasr, **İslâm Kozmoloji Öğretilerine Giriş**, Çev. Nazife Şişman, İnsan Yayınları, İstanbul, 1985.

Osman Emin, **Raid'ul Fikr'ul Mısrî**, Kahire, 1955.

Özlem, Doğan, **Tarih Felsefesi,** İstanbul: İnkılâp, 2001.

Pieper, Annemarie, **Etiğe Giriş**, Çev. Veysel Atayman, Gönül Sezen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999.

Reşid Rıza, **Gerçek İslâm'da Birlik**, Çev. Hayreddin Karaman, Nesil Yayınları, İstanbul.

Rıza Tevfik, **Felsefe Dersleri**, İstanbul: Kader Matbaası, 1330.

Royce, Josiah, **Herbert Spencer An Estimate and Reciew,** New York: Fox, Duffield & Company, 1904.

Russell, Bertrand, **Din ile Bilim,** 6. Baskı, Çev. Akşit Göktürk, Say Yayınları, İstanbul, 1994.

Saffet, Mehmet, **İspencer'in Felsefesi,** İstanbul: Kütüphane-i Sudî, 1928.

Sena, Cemil, **Tanrı Anlayışı,** İstanbul: Remzi Kitabevi, 1978.

Skirbekk, Gunnar ve Nils Gilje, **Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi,** Çev. Emrullah Akbaş ve Şule Mutlu, Üniversite Kitabevi, İstanbul, 2004.

Smith, Anthony D., **Toplumsal Değişme Anlayışı, İşlevselci Toplumsal Değişme Kuramının Bir Eleştirisi,** Çev. Ülgen Oskay, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1988.

Spencer, Herbert, **An Autobiography,** Honolulu: Unv. Press of the Pacific, 2003, 2 Cilt.

Spencer, Herbert, **İlk Prensipler**, Çev. Selmin Evrim, MEB, İstanbul, 1947, 2 Cilt.

Spencer, Herbert, **Kavânîn-i Tabiîye**, Çev. Mehmet Münir, Mürettibîn-i Osmanîye Matbaası, İstanbul, 1327.

Spencer, Herbert, **Terakki Kanunu ve Sebebi,** Çev. İbrahim Aşkî, Ali Şükrü Matbaası, Dersaadet, 1333.

Spencer, Herbert, **The Principles of Biology,** Honolulu, Hawaii :University Press of The Pacific, 2002, C. 2.

Spencer, Herbert, **The Principles of Ethics**, , Indianapolis: Liberty Classics, 1978, 2 Cilt..

Spencer, Herbert, **The Principles of Psychology,** London: Longman, Brown, Green, and Longmans, 1855.

Spencer, Herbert, **The Principles of Sociology,** New York and London D. Appleton Company, A. 1923, C.1.

Strauss, Claude Levi, **Irk, Tarih ve Kültür**, Çev. Haldun Bayrı vdğr., Metis Yayınları, İstanbul, 1995.

Swingewood, Alain, **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi,** Çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998.

Şerif, Muzaffer ve Carolyn W. Şerif, **Sosyal Psikolojiye Giriş,** Çev. Mustafa Atakay ve Aysun Yavuz, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1996, C. 2.

Taylan, Necip, **Düşünce Tarihinde Tanrı Sorunu**, 2. Baskı, İstanbul: Şehir Yayınları, 2000.

Topçu, Nurettin, **Bergson,** Ankara: Dergâh Yayınları, 2002.

Ülken, Hilmi Ziya, **Genel Felsefe Dersleri**, İstanbul: Ülken Yayınları, 2000.

Ülken, Hilmi Ziya, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi,** 5. Baskı, İstanbul: Ülken Yayınları, 1998.

Ülken, Hilmi Ziya, **Umumî İçtimaîyat**, İstanbul: Matbaa-i Ebuzziya, 1932.

Süreli Yayınlar

Anay, Harun, *"Batı Felsefesiyle İlgili Türkiye'de Yapılan Tezler"*, **Dîvan**, S. 5, 1998, s. 117-240.

Duralı, Ş. Teoman, *"Metinler Işığında Aristoteles'in Canlıyla ve Canlının Evrimiyle İlgili Düşüncelerine Problematik Yaklaşım"*, **Felsefe Arkivi,** S. 24, 1984, s. 257-343.

Harun Reşid, *"Tekâmül Nedir?",* **Tedrisat Mecmuası**, C. 6, S. 49, 1919, s. 333-339.

Raymond, Horasse, *"Tekâmülü İzah Eden Nazariyeler"*, **Darülfünûn Fen Fakültesi Mecmuası**, C. 5, S. 2, 1927-1928, s. 496-505.

Türk, Hüseyin, *"Evrim Düşüncesinde Teleoloji"*, **Felsefe Dünyası,** S. 25, 1997, s. 40-41.

Yakıt, İsmail, *Darwin'den Önce İslâm Düşüncelerinde Evrimle İlgili Fikirler"*, **Felsefe Arkivi**, S. 24, 1984, s. 101-122.

Yves Delage, *"Tekâmül Nazariyeleri Medhal"*, Çev. İbrahim Alaeddin, **Tedrisat Mecmuası,** S. 58, 1920, s. 922-926.

Ansiklopedi ve Sözlük

Abdülhakim, Halife, "Mevlânâ Celâleddîn Rumî", **İslâm Düşüncesi Tarihi** içinde, Çev. Yusuf Ziya Cömert, C. 3, İstanbul, 1991, s. 43-61.

Beckner, Morton O., "Darwinism" **The Encyclopedia of Philosophy,** C. 2, New York, 1972, s. 296-306.

Bedevî, Abdurrahman, "Miskeveyh", **İslâm Düşüncesi Tarihi** içinde, Çev. Kasım Turhan, C. 2, İstanbul, 1990, s. 87-98.

Carneiro, Robert, "Spencer, Herbert", **International Encyclopedia of The Social Sciences,** New York, 1968, C. 15, s. 121-128.

Clodd, Edward, “Evolution”, **Encyclopedia of Religion and Ethics**, C. 5, New York, 1981, s. 615-628.

Coudge, Thomas A., “Evolutionism”, **Dictionary of The History of Ideas**, C. 2, New York, 1973, s. 174-189.

Çankı, Mustafa Namık, “Evolution”, **Büyük Felsefe Lugâtı**, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1954, C.1, s. 755-761.

Elliot, Hugh, “Spencer, Herbert“, **Encyclopedia of Religion and Ethics,** C. 9, Edinburgh, 1981, s. 764-767.

Findlay, George G. “Methodism”, **Encyclopedia of Religion and Ethics**, C. 8, Edinburgh, 1981, s. 603-612.

Frankel, Charles, “Progress, The Idea of”, **The Encyclopedia of Philosophy**, C. 5, 1972, s. 483-487

Geiser, Norman L., “Evolution”, **Baker Encyclopedia of Christian Apologetics,** C. 2, Michigan, 2002, s. 224-225.

İsmail Fennî, “Evolution”, **Lugatçe-i Felsefe,** İstanbul: Matbaa-i Amire, 1341.

Kadir, C. A., “İslâm Öncesi Hint Düşüncesi”, **İslâm Düşüncesi Tarihi** içinde, ed. M. M. Şerif, Çev. Kürşat Demirci, C. 1, İstanbul, 1990, s. 33-65.

Kaminsky, Jack, “Spencer, Herbert”, **The Encyclopedia of Philosophy,** C. **8,** New York, 1972, s. 523-527.

Kara, İsmail, **Bir Felsefe Dili Kurmak, Modern Felsefe ve Bilim TerimlerininTürkiye’ye Girişi** (Eser içinde, Babanzâde Ahmet Naim Bey’in Felsefe Istılahlarını İnşası ve Teknik-İdeolojik Tartışmalar), İstanbul: Dergâh Yayınları, 2001.

Marshall, Gordon, “İlerleme”, **Sosyoloji Sözlüğü**, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999, s. 335-336.

Philip Hefner, “Evolution”, **The Encyclopedia of Christianity**, C. 2, Michigan, 2001, s. 228-236.

Rıza Tevfik, **Mufassal Kamus-ı Felsefe,** İstanbul: Matbaa-i Amire, 1330.

Şemseddîn Sami, “Kemâl”, **Kamus-ı Türkî**, İstanbul: Alfa Yayınları, 1998.

Vincitoria, G. L., “Methodism”, **New Catholic Encyclopedia,** C. 9, Washington, 1981, s. 735-737.

Vincitorio, G. L. “Methodism”, **New Catholic Enyclopedia**, C. 9, Washington, 1981, s. 735-737.

Tezler

Doğan, Atilla, *"Sosyal Darwinizm ve Osmanlı Aydınları Üzerinde Etkileri"*, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2004.

Osman, *"Spencer'in Tekâmül Felsefesi"*, İÜ Edebiyat Fakültesi, (Yayımlanmamış Lisans Tezi), İstanbul, 1926, 155s.

Osman, *"Terbiye ve Tekâmül"*, İÜ Edebiyat Fakültesi, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İstanbul, 1929, 94 s.

Özkan, Ergün, *"Herbert Spencer ve Charles Darwin'de Evrim"*, İÜ Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, (Yayımlanmamış Lisans Tezi), İstanbul, 1970.

Türk, Hüseyin, *"Geçmişten Bugüne Biyolojik ve Kültürel Evrim Düşüncesine Toplu Bakış"*, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1994, 516 s.

Akademik Konferansta Yayınlanmış Bildiri

Duralı, Şaban Teoman, *"Evrim ile Tarih"*, **Bilgi ve Değer Sempozyumu Bildirileri,** Ankara: Vadi Yayınları, 2002, s. 142-149.

Stark, W, *"Natural and Social Selection"*, **Darwinism and The Study of Society, A Centenary Symposium**, Chicago, 1961, s. 49-61.